

50
ΧΡΟΝΙΑ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΚΡΗΤΗΣ

THE VAMOS ENSEMBLE

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟΝ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Έργα

ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ

ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ

GABRIEL

σε Α' εκτέλεση

ΜΑΡΑΜΗ

ΚΑΡΑΔΕΛΟΓΛΟΥ

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΣΑΒΒΑΤΟ
10/2/2018

ΩΡΑ ΕΝΑΡΞΗΣ 19:00
στις εγκαταστάσεις της ΟΑΚ
στο Κολυμπάρι Χανίων.

[ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗ]

Μία διοργάνωση της Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης (ΟΑΚ)
στο πλαίσιο του Πανελλαδικού Συνεδρίου

«Πνευματικότητα – Θρησκευτικότητα – Καζαντζάκης και Κρήτη».

Με την ευγενική χορηγία
του Δήμου Πλατανιά

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Παρασκευή, 9. Φεβρουαρίου 2018

17:00 Έναρξη-Χαιρετισμοί

- ❖ Απόστολος Βουλγαράκης, (Αντιπεριφερειάρχης Χανίων)
- ❖ Γιώργος Στασινάκης (Πρόεδρος της Δ.Ε.Φ.Ν.Κ.)
- ❖ Γιούλη Ιεροπετριτάκη (Πρόεδρος Ελληνικού Τμήματος της Δ.Ε.Φ.Ν.Κ.)
- ❖ Σήφης Μιχελογιάννης (Υπεύθυνος Τομέα Κρήτης της Δ.Ε.Φ.Ν.Κ.)
- ❖ Μιχάλης Ταρουδάκης (Πρόεδρος Δ.Σ. Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη)
- ❖ Δρ Κωνσταντίνος Ζορμπάς (Γενικός Διευθυντής της ΟΑΚ)

*Η πνευματικότητα στον Νίκο Καζαντζάκη
και η σχέση του με την Κρήτη*

Εναρκτήρια Συνεδρία

Συντονιστής: Δρ Κωνσταντίνος Ζορμπάς

17:30 Αντώνης Σανουδάκης, «Ο Νίκος Καζαντζάκης και η Κρήτη»

18:00 Συζήτηση

18:30 «Όταν ο μικρός πρίγκιπας συνάντησε τον κύριο Καζαντζάκη», Θεατρικό Δρώμενο, βασισμένο στο ομώνυμο βιβλίο του Χρήστου Τσαντή, από τους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου Κολυμπαρίου.

Σάββατο, 10. Φεβρουαρίου 2018

Α΄ Συνεδρία

Καζαντζάκης και Κρήτη

Συντονιστής: Ερατοσθένης Καψωμένος

- 9:00 Σήφης Μιχελογιάννης, «Το αγωνιστικό πνεύμα στα έργα του Νίκου Καζαντζάκη»
 - 9:20 Γιούλη Ιεροπετριτάκη, «Τότε που οι θεοί ήσαν ακόμη στην κούνια τους»
 - 9:40 Εμμανουήλ Χαλκιαδάκης, «“Βίοι Παράλληλοι”: Νίκος Καζαντζάκης, Παντελής Πρεβελάκης και η σχέση τους με τη Νεότερη Ιστορία της Κρήτης»
- 10:00 Συζήτηση-Διάλειμμα

Β΄ Συνεδρία

Καζαντζάκης ανέστος ταξιδευτής

Συντονιστής: Αντώνης Σανουδάκης

- 11:00** Ερατοσθένης Καψωμένος, «Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο κρητικός πνευματικός πολιτισμός»
- 11:20** Αλεξάνδρα Ζερβού, «Η Ομηρική Μετάφραση του Νίκου Καζαντζάκη και του Ιωάννη Θ. Κακριδή, σήμερα: Επιδράσεις και Αντιδράσεις»
- 11:40** Ελπινίκη Νικολουδάκη-Σουρή, «Η έννοια της πνευματικότητας και οι εκδοχές της στο μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη Καπετάν Μιχάλης»
- 12:00** Νικόλαος Παπαδογιαννάκης, «Οι φωνές του τόπου και οι φωνές των ανθρώπων στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη»
- 12:20** Συζήτηση-Διάλειμμα
- 12:30** Προβολή Ντοκιμαντέρ παραγωγής ΕΡΤ3, με τίτλο «Πάνω απ' όλα το έργο». Σύντομη παρουσίαση από τον Δημοσιογράφο Αλέξανδρο Τριανταφύλλου.

Γ΄ Συνεδρία

Η πνευματικότητα στον Νίκο Καζαντζάκη

Συντονιστής: Γιώργος Στασινάκης

- 17:00** Ρούλα Βουράκη, «Νίκος Καζαντζάκης: ρευμάτων στοχαστής και θηρευτής του αγνώστου»
- 17:20** Μαριάνθη Παπαδάκη, «Ο Φτωχούλης του Θεού του Νίκου Καζαντζάκη –Ο χριστιανός άγιος και ο ασυμβίβαστος συγγραφέας σε κοινή πορεία–»
- 17:40** Χρήστος Τσαντής, «Η κρητική ματιά του Νίκου Καζαντζάκη –Η οικουμενική διάσταση ή η οικουμενικότητα της σκέψης του–»
- 18:00** Μαρία Χατζηαποστόλου, «Νίκος Καζαντζάκης –Ακροβάτης πάνω από το χάος και πουλί πάνω από την άβυσσο»
- 18:20** Συζήτηση-Συμπεράσματα
- 18:30** Τιμητική εκδήλωση
Συντονίζει η Δρ Μαρία Χατζηαποστόλου, Επιστημονική Συνεργάτιδα της ΟΑΚ.
- 19:00** «Τραγουδώντας την Άβυσσο»
Μουσική εκδήλωση από το μουσικό σχήμα “**Vamos Ensemble**” και με την ευγενική οικονομική υποστήριξη του Δήμου Πλατανιά.

Πανελλαδικό Συνέδριο:

«Πνευματικότητα – Θρησκευτικότητα – Καζαντζάκης και Κρήτη»

Παρασκευή 9 Φεβρουαρίου 2018, ώρα 5 μ.μ.

Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης

Κυρίες και Κύριοι Καλησπέρα σας,

Με ιδιαίτερη χαρά συμμετέχουμε στο Συνέδριο αυτό, που έχει ως περιεχόμενο την πνευματική διάσταση του Νίκου Καζαντζάκη και τη σχέση του με την Κρήτη, μέσα από το λόγο διακεκριμένων επιστημόνων και εισηγητών.

Και τούτο γιατί είναι σημαντικό, στις σημερινές δύσκολες συνθήκες που βιώνει ο τόπος μας, να σκύβουμε με επιμέλεια πάνω στην πολύτιμη πνευματική παρακαταθήκη, την οποία μας κληροδότησαν οι Μεγάλοι Δημιουργοί του Πολιτισμού μας και να αντλούμε από τη σκέψη τους και το έργο τους τις αξίες και τις αρχές που θα κάνουν πιο στέρεα τα βήματά μας στο παρόν και στο μέλλον.

Ο Νίκος Καζαντζάκης αποτελεί Ογκόλιθο του Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού και όχι μόνο. Κρητικός και συνάμα Έλληνας. Έλληνας και συνάμα Παγκόσμιος. Η φιλοσοφία του αφορά σε κάθε ανθρώπινο πλάσμα του πλανήτη μας, αναδεικνύει τον άνθρωπο μαχητή, τον άνθρωπο αγωνιστή, τον άνθρωπο που υψώνεται πολλές φορές πάνω από τα όρια που του θέτει η φύση του, για να επιτύχει το ακατόρθωτο. Η έννοια του χρέους που διαπερνά όλο το Είναι του Καζαντζάκη, βρίσκεται στη βάση της βαθύτερης ουσίας του ανθρώπινου όντος.

Οφείλουμε ευχαριστίες στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης που είχε την πρωτοβουλία της παρούσης διοργάνωσης. Ευχαριστούμε θερμά και όλους τους εισηγητές για τη συμμετοχή τους σ' αυτό.

Εύχομαι κάθε επιτυχία στις εργασίες του Συνεδρίου.

Σας ευχαριστώ.

Απόστολος Βουλγαράκης

Αντιπεριφερειάρχης Χανίων

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
«Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ
ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ»
Κολυμπάρι, Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης
9-10 Φεβρουαρίου 2018

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΤΑΣΙΝΑΚΗ
Προέδρου της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη (ΔΕΦΝΚ)
Πρεσβευτή Ελληνισμού

- Κύριε Αντιπεριφερειάρχη Χανίων,
- Κύριε Γενικό Διευθυντή της Ορθόδοξου Ακαδημίας Κρήτης,
- Κύριε Δήμαρχε Πλατανιά,
- Κύριε Πρόεδρε του Διοικητικού Συμβουλίου του Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη,
- Κυρία Μαρία Χατζηαποστόλου,
- Αγαπητοί φίλες και φίλοι,

Ένα μονάχα λαχταρίζω: να συλάβω τι κρύβεται πίσω από τα φαινόμενα, τί είναι το μυστήριο που με γεννάει και με σκοτώνει κι αν πίσω από την ορατή ακατάπαυστη ροή του κόσμου κρύβεται μια αόρατη παρουσία.

Κάθε άνθρωπος, ακόμα και ο πιο άθεος, έχει στο βάθος του εαυτού του, μέσα στη καρδιά του το Θεό.

Θεέ μου, αξίωσέ με να μαρτυρήσω για χάρη σου και για την άμοιρη τη θυγατέρα σου, τη Κρήτη.

Αυτές οι φράσεις του Νίκου Καζαντζάκη που τον συνόδευσαν σε όλη του τη ζωή συνοψίζουν απόλυτα το θέμα του συνεδρίου μας. Οι εισηγήσεις των διακεκριμένων ομιλητών θα εμβαθύνουν τις δύο αυτές σημαντικές πλευρές του Καζαντζάκη: τη πνευματική του πορεία και τη μεγάλη του αγάπη για τη Κρήτη.

Επιτρέψτε μου να σας εκφράσω την ιδιαίτερη χαρά που βρίσκομαι στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης (ΟΑΚ), που ίδρυσε ο σπουδαίος ιεράρχης Ειρηναίος τον οποίο είχα τη τιμή να γνωρίσω και ο οποίος δημοσίευσε άρθρο στην επιθεώρησή μας *Le Regard crétois / Η Κρητική ματιά* με τίτλο: «Ο Καζαντζάκης ήταν ένας μεγάλος ανιχνευτής του πνεύματος».

Χαιρετίζω την 50στή επέτειο από την ίδρυση της ΟΑΚ και το σημαντικό έργο που επιτελεί στην Κρήτη και παγκοσμίως.

Εκφράζω τα θερμά μου συγχαρητήρια στους εκλεκτούς φίλους κύριο Κωνσταντίνο Ζορμπά, Γενικό Διευθυντή της ΟΑΚ και στην Μαρία Χατζηαποστόλου, επιστημονικό συνεργάτη της ΟΑΚ, για τη διοργάνωση του συνεδρίου. Είμαι βέβαιος ότι θα συνεχίσουν όπως πάντα με σοβαρότητα τέτοιες εκδηλώσεις.

Εορτάζουμε φέτος τα 30 χρόνια από την ίδρυση της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη (ΔΕΦΝΚ).

Όπως γνωρίζετε, πρόκειται για ένα παγκόσμιο πολιτιστικό σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που ιδρύθηκε στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης το 1988,

κατόπιν επιθυμίας και παρουσία της Ελένης Καζαντζάκη και του μεγάλου θεατράνθρωπου Γιώργου Ανεμογιάννη, ιδρυτή του Μουσείου Νίκος Καζαντζάκης στη Μυρτιά (Κρήτη).

Ο σκοπός ήταν και παραμένει ο ίδιος: η προώθηση του έργου του συγγραφέα και ποιητή σε ολόκληρο τον κόσμο με διάφορους τρόπους:

- Συνέδρια, διαλέξεις, ταξίδια, θεατρικές παραστάσεις, προβολή ντοκιμαντέρ, μουσικοποιητικές βραδιές, εκθέσεις, διαγωνισμούς...

- Δημοσιεύσεις.

• Το τετραμηνιαίο ενημερωτικό δελτίο *Synthesis* που εκδίδεται σε 11 γλώσσες.

• Την ετήσια επιθεώρηση *Le Regard crétois / Η Κρητική ματιά* που δημοσιεύεται σε 4 γλώσσες (γαλλικά, ελληνικά, αγγλικά και ισπανικά). Επιτρέψτε μου να σημειώσω ότι το τελευταίο τεύχος (Δεκέμβριος 2017) περιλαμβάνει ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο της Α.Θ.Π. κ.κ. Βαρθολομαίου, Οικουμενικού Πατριάρχη για τον Νίκο Καζαντζάκη.

Με την πάροδο του χρόνου, η ΔΕΦΝΚ αναπτύχθηκε πολύ. Από τα 30 αρχικά μέλη έφτασε σήμερα να αριθμεί 8642 μέλη που κατοικούν σε 129 χώρες στις πέντε ηπείρους.

Το πρώτο εξάμηνο αυτού του επετειακού έτους οργανώσαμε ή θα οργανώσουμε εκδηλώσεις σε ΗΠΑ, Ισπανία, Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, Λύκεια και Γυμνάσια της Κορίνθου, Γαλλία, Ελβετία, Καζαχστάν, Ουζμπεκιστάν (ο Νίκος Καζαντζάκης επισκέφτηκε τις δύο αυτές χώρες το 1929), Ρωσία, Φινλανδία, Τουρκία, Αλβανία, Σερβία, Διεθνή Έκθεση Βιβλίου Θεσσαλονίκης, Κομοτηνή, Ηράκλειο Κρήτης, Αίγυπτο, Μαρόκο, Αυστραλία, Κίνα, Νότιο Κορέα, Ουκρανία, Μολδαβία, Εσθονία. Εντοίχιση αναμνηστικής πλάκας στην πρόσοψη της τελευταίας κατοικίας του Νίκου και της Ελένης Καζαντζάκη στην Αντίμπ. Ίδρυση δικτύου πόλεων που έχουν σχέση με τον Καζαντζάκη και τον Ζορμπά (Κρήτη, Μακεδονία, Πελοπόννησος, Αίγινα). Τέλος επίσκεψη στον τάφο του Ζορμπά στα Σκόπια για πολλοστή φορά. Το φθινόπωρο έχουμε προετοιμάσει εκδηλώσεις στον Καναδά, στις ΗΠΑ, στη Λατινική Αμερική, στην Αφρική και πολλές χώρες της Ευρώπης.

Επιτρέψτε μου να σημειώσω ότι τα 30 αυτά χρόνια τα μέλη μας και οι συμπαθούντες εργάστηκαν ανιδιοτελώς, με σοβαρότητα, μακριά από γραφικότητες, κοσμικότητες και επιδείξεις, οργανώνοντας δεκάδες εκδηλώσεις υψηλού επιπέδου, προσπαθώντας να καλύψουν ποικιλοτρόπως το πολυσχιδές έργο του μεγάλου κρητικού.

Μέσα από τη δράση μας προσπαθούμε τα 30 αυτά χρόνια να διαδώσουμε το έργο και τη σκέψη του Νίκου Καζαντζάκη, συμβάλλοντας αποτελεσματικά στη προβολή του Ελληνικού Πολιτισμού και γενικότερα στην εικόνα της Ελλάδας, σε παγκόσμια κλίμακα, σε μια εποχή μάλιστα που η χώρα μας έχει τόσο μεγάλη ανάγκη να επιδείξει τα θετικότερα γνωρίσματά της.

Στο τέλος του συνεδρίου σε ένδειξη ευγνωμοσύνης θα απονεύμω τιμητικές διακρίσεις στην ΟΑΚ, στο Σύλλογο Αποφοίτων Ελληνογαλλικής Σχολής Χανίων και στον Ελληνογαλλικό Σύλλογο Χανίων για τη μεγάλη τους προσφορά

στην προώθηση του έργου του Καζαντζάκη και των δραστηριοτήτων της ΔΕΦΝΚ.

Σας καλωσορίζω στην εναρκτήρια συνεδρία εκφράζοντας εκ βάθους καρδιάς θερμά συγχαρητήρια στην ΟΑΚ, τους εκλεκτούς ομιλητές, προσκεκλημένους και προαναφερόμενους Συλλόγους.

Σας εύχομαι καλή επιτυχία στην διεξαγωγή της διημερίδας.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ

Ευχαριστώ από καρδιάς για την εξαιρετικά τιμητική –προς το πρόσωπό μου– πρόσκληση της Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης, να χαιρετίσω εκ μέρους του Ελληνικού Τμήματος το Συνέδριο που πραγματοποιείται στο πλαίσιο των εκδηλώσεων με αφορμή τη συμπλήρωση 30 ετών από την ίδρυση της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη. Τριάντα χρόνια αφοσίωσης και ανιδιοτελούς προσφοράς στη ζωή και το έργο του ασυμβίβαστου διανοητή και οικουμενικού μας συγγραφέα Νίκου Καζαντζάκη.

Πράγματι, με την έντονη δραστηριότητα που ανέπτυξε η «Διεθνής Εταιρεία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη» από την εποχή της ίδρυσής της στη Γενεύη το 1988, κατάφερε ώστε το πληθωρικό και πολύτροπο έργο του μεγάλου διανοητή, μυθιστοριογράφου, δραματουργού, δοκιμιογράφου, λεξικογράφου, ανταποκριτή και πάνω απ' όλα ποιητή, να ξεφύγει από τη λήθη και τον συσκοτισμό που το είχαν καταδικάσει αδιαφανείς συκοφαντίες, παγιωμένες αντιλήψεις και προκαταλήψεις που έφτασαν στο σημείο να του αρνηθούν όχι μονάχα την ελληνικότητά του, αλλά και την ίδια την ιδιότητά του ως συγγραφέα και ως ποιητή.

Η Διεθνής Εταιρεία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη πάσχισε χάρη στην ακαταπόνητη δραστηριότητα των μελών της που αριθμούν γύρω στα 7000 μέλη και βεβαίως του Προέδρου και Πρεσβευτή Ελληνισμού Γιώργου Στασινάκη, ν' αναζωπυρώσει το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού, μέσα από μία αληθινή κοσμογονία εκδηλώσεων με κεντρικό πυρήνα τη ζωή και τη σκέψη του ακαταμάχητου Οδυσσέα της ελληνικής λογοτεχνίας Νίκου Καζαντζάκη: Διεθνή Συνέδρια, επιστημονικές εισηγήσεις, Εκδόσεις, Θεατρικές παραστάσεις, εικαστικές δημιουργίες, μαθητικοί διαγωνισμοί, διεθνή λογοτεχνικά βραβεία, προβολή αρχειακού υλικού –ντοκιμαντέρ, καλλιτεχνικά δρώμενα, που ανέδειξαν με επιτυχία πτυχές του πολυσχιδούς καζαντζακικού έργου, καθώς επίσης και τις σχέσεις του Καζαντζάκη με τους λαούς και τους πολιτισμούς που γνώρισε κι αγάπησε στις περιπλανήσεις του, ανά την υφήλιο.

Κατόρθωσε χωρίς υπερβολή η Διεθνής πνευματική Συντροφιά των Φίλων Καζαντζάκη, να καταλάβει τον γεωγραφικό, πολιτισμικό χώρο στον οποίο πίστευε ότι ανήκει ο συγγραφέας που ανέλαβε να προβάλλει και ν' αναδείξει κι ο κόσμος αυτός δεν είναι ούτε η Κρήτη, ούτε η Ελλάδα, ούτε ακόμη και η Ευρώπη· αλλά ολόκληρη η οικουμένη.

Κυρίες και κύριοι!

Η περίπτωση Καζαντζάκη κοιταγμένη στο σύνολό της, μας πείθει ότι πρόκειται για έναν καινοτόμο διανοητή που υποστήριξε όχι απλά με το έργο του, αλλά κυρίως με τη στάση της προσωπικής του ζωής, ότι η αληθινή φύση του ανθρώπου είναι ο αγώνας.

Ολόκληρος ο στοχασμός του αποπνέει πάθος για ελευθερία, για ψυχή, για περισσότερη γνώση γύρω από την ολοκλήρωση της ανθρώπινης φύσης, κυρίως της ανάγκης για ανάμνηση και για διάσωση όλων εκείνων των ανθρωπιστικών αξιών που παραγνωρισμένες και υποβαθμισμένες σε μυθικούς σκελετούς έμειναν έξω από το ρεύμα του σύγχρονου πολιτισμού.

Τίποτε μέσα στο έργο του δεν είναι ένα τυχαίο και λυρικό ξέσπασμα μίας απομονωμένης συνείδησης. Ότι έγραψε αποτελεί την υποκειμενική του απάντηση στην πολιτισμική κρίση της εποχής του, που οδήγησε τελικά την ανθρωπότητα στο φρικαλέο πρόσωπο του ναζισμού, στα κρεματόρια και τις γενοκτονίες.

60 χρόνια μετά το θάνατό αυτού του «ονειρευτή του κόσμου» που σφυρηλατήθηκε στη φλόγα της πνευματικής δημιουργίας, μετουσιώνοντας τα αγωνιώδη, μεταφυσικά ερωτήματα σε λυτρωτική, ιερή πράξη, το μήνυμα ζωής του Νίκου Καζαντζάκη επανέρχεται δραματικά επίκαιρο: *«Ν' αγωνίζεσαι γιατί έτσι προστάζει το χρέος που εσύ λέντερα διάλεξες ν' ακολουθήσεις· χωρίς φόβο κι ελπίδα. Όρθιος στην άκρα του γκρεμού!»*.

Εκλεκτοί μας προσκεκλημένοι!

Το πνευματικό έργο του Καζαντζάκη δεν προσδιορίζεται ούτε με μία, ούτε με χίλιες λέξεις. Πρέπει κανείς να γευτεί τους καρπούς του για να φτάσει στον πυρήνα που λέγεται έρωτας και πάθος για τον άνθρωπο. Κι ακόμη περισσότερο άνεμος ερωτικός, τόσο δυνατός, ώστε να σηκώσει τον άνθρωπο ψηλά, στο επίπεδο του Θεού και όχι το αντίθετο.

Γι' αυτό ο Καζαντζάκης θα είναι πάντοτε επίκαιρος· γιατί ο έρωτας που αποπνέει όλο του το έργο είναι η ίδια κοσμογονική δύναμη που φουσκώνει τα πανιά του κόσμου και τον οδηγεί στην αιωνιότητα!

**Γιούλη Ιεραπετρίτση, Ιστορικός – Αρχαιολόγος
Δρ Παν/μίου Bologna**

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΗΦΗ ΜΙΧΕΛΟΓΙΑΝΝΗ ΣΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ ΣΤΗΝ ΟΑΚ

Αγαπητοί Σύεδροι,

Αισθάνομαι ιδιαίτερη συγκίνηση που βρίσκομαι στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης και στο βήμα του συνεδρίου μας. Πάντα θυμούμαι την μεγάλη προσωπικότητα του μακαριστού Μητροπολίτη Ειρηναίου Γαλανάκη, του ιδρυτή της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης. Μάλιστα τον θυμάμαι με συγκίνηση ιδιαίτερα σήμερα που γιορτάζουμε την πεντηκοστή επέτειο της ιδρύσεως της ΟΑΚ και μπορεί να γίνει ένας λαμπρός απολογισμός μιας πορείας και μιας προσφοράς που αγγίζει την Εκκλησία της Κρήτης, την Κοινωνία της Κρήτης και τον ίδιο τον Πολιτισμό της Κρήτης.

Στο βήμα που βρίσκομαι αυτή τη στιγμή ο Ειρηναίος Γαλανάκης έδωσε εξ αρχής ελευθερία και κύρος. Είναι ευχής έργο το ότι ο σημερινός Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου, κ. Αμφιλόχιος και ο Γενικός Διευθυντής της ΟΑΚ, Δρ Κωνσταντίνος Ζορμπάς συνεχίζουν με επιτυχία το έργο του Ειρηναίου.

Το συνέδριό μας έχει τίτλο και αντικείμενο την “Πνευματικότητα - Θρησκευτικότητα - Καζαντζάκης και Κρήτη”. Το συνέδριο γίνεται με την παρουσία του Προέδρου της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη (Δ.Ε.Φ.Ν.Κ.), Γιώργου Στασινάκη και ενώ γιορτάζουμε τα τριάντα χρόνια από την ίδρυσή της.

Στα τριάντα αυτά χρόνια ο δρομέας της καζαντζακικής φλόγας Γιώργος Στασινάκης –όπως τον έχει ονομάσει η πρόεδρος των αποφοίτων της Ελληνογαλλικής Σχολής Χανίων Καίτη Κουτρομπά– έχει διατρέξει όλη την γη και προσπαθεί να διαδώσει παντού το έργο του Καζαντζάκη. Έχει ιδρύσει επιτροπές και παραρτήματα της Δ.Ε.Φ.Ν.Κ. παντού, σε όλο τον κόσμο, σε όλες τις ηπείρους. Μαζί του προσπαθούν για τη διάδοση του έργου του Καζαντζάκη τα μέλη της συντονιστικής επιτροπής της Δ.Ε.Φ.Ν.Κ. αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της.

Όσον αφορά στην πνευματικότητα του Καζαντζάκη ξέρουμε ότι είναι δύσκολο να διερευνήσουμε την πολύπλοκη προσωπικότητά του. Είναι πεζογράφος που με τα αθάνατα μυθιστορήματά του διέδωσε σε όλον τον κόσμο τον νεότερο Ελληνικό Πολιτισμό. Είναι ποιητής με την “Οδύσσειά” του, το έπος του. Είναι θεατρικός συγγραφέας και έχει γράψει περίφημες επιστολές και σπουδαίες μεταφράσεις. Είναι δημοσιογράφος. Τα δοκίμιά του και τα ταξιδιωτικά του αποτελούν καθαρές επιστημονικές αναλύσεις και διδασκαλίες.

Στο έργο του γενικά έχει μεταφερθεί η φιλοδοξία και η δύναμη της πολιτικής. Μέσα από τα μυθιστορήματά του όπως ο «Καπετάν Μιχάλης», «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται», «Ο φτωχούλης του Θεού», οι ήρωές του αυτοί, πολιτικοί αγωνιστές και κοινωνικοί επαναστάτες, μεταφέρουν τις ιδέες τους στη μοναδική λογοτεχνία των ιδεών του Νίκου Καζαντζάκη.

Άλλωστε ο Καζαντζάκης έχει μια έμφυτη ροπή προς την πράξη, όπως το τονίζει στην επιστολή του προς την Γαλάτεια όπου γράφει: «Η θεωρία έχει αξία μονάχα ως προετοιμασία. Ο αγώνας ο κρίσιμος είναι η πράξη». Σε μια άλλη δική του μαρτυρία μας λέει ότι δεν είναι ούτε λόγιος ούτε γραφιάς αλλά μια απροσκύνητη ψυχή.

Όσο αφορά τη θρησκευτικότητά του σημειώνουμε ότι μια ολόκληρη ζωή ψάχνει τον Χριστό, το Θεό. Έχει βέβαια έναν ιδιότυπο θεισμό, με επιρροές από τον Βούδα, τον Νίτσε, τον Δάντη, τον Μπερζόν και τον Σαίξπηρ.

Ο Ουμπέρτο Έκο μας λέει ότι όλα τα μεγάλα ζητήματα που εδημιούργησαν όλοι οι μεγάλοι συγγραφείς είναι θεολογικά ζητήματα. Ο Μητροπολίτης Ειρηναίος Γαλανάκης έλεγε στις μαθήτριές του στην Ελληνογαλλική σχολή ότι ο Καζαντζάκης είναι ο καλύτερος χριστιανός από όλους μας με τον δικό του βέβαια τρόπο.

Η σύνδεση του Καζαντζάκη με την Κρήτη είναι ένας δεσμός λατρείας. Ο Κρητικός συγγραφέας είναι οικουμενικός αλλά πάνω απ' όλα είναι Κρητικός. Η κριτική του ματιά (Regard Cretois) προέρχεται από τα Ταυροκαθάψια, από τις τοιχογραφίες της Κνωσού. Ο άνθρωπος παλεύει με τον ταύρο, ξεπερνά το φόβο του θανάτου και φτάνει στην εσχατολογική αισιοδοξία.

Μπροστά στην άβυσσο ο Καζαντζάκης μας λέει ότι αξίζει να ζούμε και να αγωνιζόμαστε. Παντού κουβαλά χόμα της κρητικής γης. Οι αγώνες του κοινωνικοί και πολιτικοί και οι ήρωες των έργων του συνδέονται με την παράδοση της Κρήτης, με το ανυπέβλητο και ακατάβλητο αγωνιστικό και αντιστασιακό πνεύμα της Κρήτης, που την κράτησε όρθια μέσα στην Ιστορία.

Αγαπητοί σύνεδροι, σας καλωσορίζω στα όμορφα Χανιά, στο όμορφο Κολυμπάρι, στον όμορφο Δήμο του Πλατανιά και εύχομαι κάθε επιτυχία στις εργασίες του συνεδρίου μας.

Χαιρετισμός Καθηγητή Μιχάλη Ταρουδάκη
Προέδρου του Διοικητικού Συμβουλίου
του Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη

Εκλεκτοί Προσκεκλημένοι, Αγαπητοί Σύεδροι

Ο Νίκος Καζαντζάκης είναι ανεξάντλητος. Το πνεύμα του ανένταχτο και ανήσυχο συνεχίζει να πλανάται στους χώρους της διανόησης της φιλοσοφίας της θρησκείας, διεκδικώντας συμμετοχή ακόμη και στα εδάφη της επιστήμης ή της πολιτικής. Και οι πολύπλευρες πτυχές του, δημιουργούν συνεχώς την ανάγκη διεύρυνσης της έρευνας περί τον μεγάλο Κρητικό, καθώς τα προβλήματα που ο ίδιος έθεσε με το έργο και τη σκέψη του, είναι μη καλώς τεθειμένα, όπως τα λέμε εμείς οι μαθηματικοί. Είναι δηλαδή προβλήματα για τα οποία δεν μπορείς να αποδείξεις ότι έχουν μοναδική λύση. Αντίθετα η διαδικασία αντιμετώπισής τους, θέτει νέα ερωτήματα, οι απαντήσεις των οποίων οδηγούν σε νέα ζητήματα που καλούνται να διερευνήσουν οι επιστήμονες. Και στην περίπτωση του Καζαντζάκη οι επιστήμονες δεν περιορίζονται ασφαλώς στους φιλόλογους ή τους φιλοσόφους, αλλά περιλαμβάνουν και όλους τους διανοητές που ασχολούνται με όλες τις εκφράσεις της ζωής μας. Όπως είχε πει ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος *«Το πνεύμα του Καζαντζάκη δεν είχε πέρατα. Η ψυχή του –“αλάνισσα του απέραντου γοργόνα” ζητούσε να αγκαλιάσει την απέραντη μοίρα της ανθρωπότητας, ακόμη και το απεριόριστο Σύμπαν ή το απύθμενο Μηδέν. Έτσι ήταν αδύνατο να χωρέσει στα έργα του ολόκληρο το πνεύμα του, ολόκληρη η ψυχή του»* και συνεχίζει: *«Διαβάζοντας Καζαντζάκη έχω το αίσθημα ότι αν και έγραψε χίλιες φορές περισσότερα από τον Καβάφη ακόμα και από τον Σεφέρη δεν μας τα είπε όλα, γιατί –αν τάλεγε ή αν μπορούσε να τα πει όλα θα τερματιζόταν όχι μόνο η ζωή του δικού του πνεύματος αλλά και η ζωή της ανθρωπότητας»*.

Η διοργάνωση επιστημονικών συναντήσεων και συνεδρίων για το Νίκο Καζαντζάκη είναι λοιπόν μια αυτονόητη ανάγκη της κοινότητας των σκεπτόμενων συνανθρώπων μας και συνεχίζεται χρόνια τώρα σε αριθμούς και συχνότητα που ξεπερνούν κάθε σύγχρονο Έλληνα συγγραφέα ή διανοητή. Το Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη στο πατρογονικό χωριό του τη Μυρτιά που έχω την βαριά ευθύνη να εκπροσωπώ, θεματοφύλακας των τεκμηρίων της γραφής, της ζωής, της σκέψης αλλά και της αντιμετώπισης που είχε από τους ερευνητές και το κοινό ο μεγάλος μας Συγγραφέας, παρακολουθεί με εξαιρετικό ενδιαφέρον όλες τις επιστημονικές δράσεις για τα μεγάλο μας στοχαστή και φυσικά θέτει

στην υπηρεσία της έρευνας τα τεκμήρια αυτά για να φτάνει το πνεύμα του Καζαντζάκη πιο κοντά στο μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού. Σας καλούμε να το επισκεφτείτε και να αξιοποιήσετε τον πλούτο των τεκμηρίων του με τον καλύτερο τρόπο.

Σήμερα έχω τη χαρά να παρευρίσκομαι μετά από την τιμητική πρόσκληση των οργανωτών σε ένα εξαιρετικά σημαντικό συνέδριο για τη πνευματική διάσταση του Νίκου Καζαντζάκη και τη σχέση του με την Κρήτη, στην ιστορική πλέον Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης η οποία γιορτάζει φέτος τον μισό αιώνα προσφοράς στην Πνευματικότητα (Θρησκευτική και Κοσμική) και την Επιστήμη, έχοντας βραβευθεί για το ρόλο της αυτό πρόσφατα από την Ακαδημία Αθηνών. Μεταφέρω και προφορικά τα θερμά συγχαρητήρια του Δ.Σ του Μουσείου για την βράβευση αυτή με τις ευχές για συνεχή και αταλάντευτη προσφορά στον τόπο μας. Συνδιοργανωτής του Συνεδρίου είναι η συνοδοιπόρος μας στη διάδοση του πνεύματος του Καζαντζάκη σε όλο τον κόσμο, Διεθνής Εταιρεία Φίλων του Νίκου Καζαντζάκη, η οποία με άξιο συντονιστή της τον φίλο Γιώργο Στασινάκη, έχει κάνει την υφήλιο, μικρή υδρόγειο σφαίρα έτοιμη να γυρίσει πολλές φορές καθοδηγούμενη από το χέρι του συγγραφέα μας. Φέτος η Δ.Ε. γιορτάζει τα τριάντα χρόνια προσφοράς. Διπλή είναι η σημερινή γιορτή λοιπόν και ευχαριστούμε τόσο τον Γενικό Διευθυντή της ΟΑΚ Δρ Κωνσταντίνο Ζορμπά όσο και τον Πρόεδρο της Δ.Ε.Φ.Ν.Κ. Γιώργο Στασινάκη που μας έδωσαν την ευκαιρία να βρισκόμαστε μαζί σας απόψε γιορτάζοντας και εμείς με τη σειρά μας τα 35 Χρόνια από την ίδρυση του Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη στη Μυρτιά. Η τύχη ή αν θέλετε το πνεύμα του Νίκου Καζαντζάκη το έφερε ώστε το 2018 να είναι έτος τριπλής γιορτής.

Ευχαριστίες σε όλους τους συνέδρους για το χρόνο που βάζουν και την αγάπη τους για το Νίκο Καζαντζάκη και θερμές ευχές για επιτυχία του Συνεδρίου.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ
Δρ Κωνσταντίνος Β. Ζορμπάς
Γενικός Διευθυντής της ΟΑΚ

*Μὲ θαροῦν λόγιο, διανοούμενο, γραφιά·
καὶ δὲν εἶμαι τίποτα ἀπὸ αὐτά· τὰ δάχτυλά μου ὅταν γράφω,
δὲν μελανόνουνται· αἵματόνουνται.
Θαρῶ δὲν εἶμαι παρά τοῦτο: μιὰ ἀπροσκύνητη ψυχὴ!*

Νίκος Καζαντζάκης

Κυρίες και Κύριοι, Αγαπητές φίλες και φίλοι,

Καλῶς ευρεθήκαμε! Σας καλωσορίζω στην Ορθόδοξο Ακαδημία Κρήτης και στην εναρκτήρια συνεδρία του διήμερου Συμποσίου που οργάνωσε η Διεθνής Εταιρεία Φίλων Νίκος Καζαντζάκης και η Ακαδημία, σε συνεργασία με την Περιφερειακή Ενότητα Χανίων, με θέμα: **«Πνευματικότητα – Θρησκευτικότητα – Καζαντζάκης και Κρήτη»**.

Αισθάνομαι ιδιαίτερη χαρά που ένας Ζορμπάς, αρχίζει ένα συνέδριο για τον Νίκο Καζαντζάκη. Το επώνυμό μου πάντα προκαλούσε και συνεχίζει να προκαλεί ερωτήματα. Κι γι' αυτό χρειάστηκε να ασχοληθώ εντατικά και επίμονα με την ιστορία του, ὡστε να μην ντροπιάζω τον εαυτό μου ὅταν με ρωτούσαν εἰάν εἶμαι συγγενής με τον Αλέξη (sic) Ζορμπά.

Ο Νίκος Καζαντζάκης υπήρξε και παραμένει 'σημείον αντιλεγόμενον', που με τη ζωή του και το ἔργο του εμπνέει δημιουργικό λόγο –διά-λογο–, ὅπως θα διαπιστώσουμε και ἀπὸ τις εισηγήσεις των διακεκριμένων ομιλητῶν, προς τους οποίους εκφράζουμε ολόθερμες ευχαριστίες.

Η Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης συμπληρώνοντας τα 50 ἔτη λειτουργίας της ἀπὸ την ἡμέρα των εγκαινίων της και των 30 ετῶν της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη, συνεορτάζουν σήμερα με κοινό παρανομαστή τις θρησκευτικές και πνευματικές αναζητήσεις του μεγάλου τέκνου της Κρήτης, του Νίκου Καζαντζάκη.

Το τι ἔχει επιτευχθεῖ μέχρι σήμερα δεν είναι της παρούσης στιγμῆς. Εκείνο ὅμως που πρέπει να επισημάνουμε είναι οι ευχαριστίες ὅλων προς το ἀμέτρητο πλῆθος των ἀνθρώπων, ζώντων και τεθνεώτων, στους οποίους εκφράζω και ἀπὸ τη θέση αὐτή ευγνωμόνως οφειλετικές ευχαριστίες. Χωρίς τη δική τους συμπαράσταση δεν θα μπορούσε να επιτευχθεῖ το ἀνέφικτο! Ευχόμεθα λοιπόν να βρίσκονται και οι δύο εορτάζοντες φορεῖς και στο μέλλον, στην υπηρεσία των ἀναγκῶν του

λαού της Κρήτης και γενικότερα του Ελληνισμού, της Ορθοδοξίας και της Οικουμένης και φυσικά κι εδώ ισχύει η αποστολική διακήρυξη, ότι:

«Πάσα δόσις αγαθή και παν δώρημα τέλειον άνωθέν εστι καταβαίνον από του πατρός των φώτων» (Ιακ. 1, 17).

Αλλά ας επανέλθουμε στο Συμπόσιό μας. Γιατί είναι σημαντικό να συζητήσουμε και να συζητούμε πάλιν και πολλάκις για τον μεγάλο κρητικό Νίκο Καζαντζάκη; Εγώ έχω γρήγορα έξι-επτά λόγους.

Ο **πρώτος** θα μου πείτε ότι αφού δεν μπορέσαμε να κάνουμε κάτι στο πλαίσιο του Έτους Καζαντζάκη το 2017, το μεταφέραμε το 2018. Μία παρόμοια σκέψη δεν θα μπορούσε να είναι αποδεκτή από το Ίδρυμα, ως μιμητική δράση, αν σκεφτεί κανείς ότι εντός του 2018 υπάρχουν κι άλλες ποικίλες δράσεις για το έργο του. Ο λόγος είναι άλλος και θα επανέλθω όμως στο ίδιο θέμα. Πιστεύω όμως ότι όσο περισσότερο πλησιάζουμε το έργο του, τόσο περισσότερο τον ανακαλύπτουμε, άρα όλο και περισσότερο είμαστε υποχρεωμένοι να μιλάμε για αυτόν, αλλά και να ερευνούμε το μεγάλο του έργο.

Ο **δεύτερος** λόγος είναι ότι υπάρχουν πολλοί Έλληνες, πολλοί συμπολίτες μας, που παράγουν τέχνη και αρκετά περισσότεροι που καταναλώνουν τέχνη. Με τη στενή έννοια του όρου, γιατί με τη διευρυμένη έννοια του όρου η τέχνη διαχέεται μέσα στον πολιτισμό και πολιτισμό καταναλώνουμε όλοι μας, αρκεί να μπορούμε να ανακαλύπτουμε τα μηνύματα. Στον «Αλέξη Ζορμπά» π.χ. εκφράζονται όλα εκείνα τα αναπάντητα υπαρξιακά ερωτήματα που ταλανίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη και οδηγούν τους ήρωες σε μια προσπάθεια βίωσης της αληθινής ζωής. Η αρχή και το τέλος της ζωής, η γέννηση, ο θάνατος, το μυστήριο της ύπαρξης, το αληθινό νόημα της ζωής, αλλά και η στάση ζωής του κάθε ελεύθερα σκεπτόμενου ανθρώπου, συναντώνται στο κορυφαίο αυτό έργο του Κρητικού συγγραφέα.

Ο **τρίτος** λόγος είναι ότι στην παρούσα οικονομική κρίση πρέπει να βρούμε ένα δρόμο που μπορεί να βοηθήσει να βγούμε από την κρίση. Υπάρχει στις ημέρες μας ένα αίτημα γενικής αλλαγής, εσωτερικής και εξωτερικής, προόδου, αλλαγής νοοτροπίας. Η Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης έχει ως κύριο προορισμό της, να διευκολύνει τη συνάντηση του ανθρώπου με τον εαυτό του και με τον συνάνθρωπο, σε μία τίμια συζήτηση, δηλαδή στην από κοινού αναζήτηση της αλήθειας. Βασιζόμενοι συνειδητά στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, πιστεύουμε πως κάθε βήμα του ανθρώπου προς την αλήθεια τον φέρνει πιο κοντά στο περιβάλλον εκείνο, όπου ανιχνεύουμε την παρουσία του Θεού, ανεξάρτητα από το βαθμό, στον οποίο συνειδητοποιείται κάθε φορά το γεγονός τούτο.

Ο **τέταρτος** λόγος πάρα πολύ σημαντικός, η τέχνη, κάθε μορφή τέχνης, αλλά ο Καζαντζάκης μάς μιλάει με ένα άλλο τρόπο πλάγια, διαγώνια, λοξά για τα θέματα της καθημερινότητας, αλλά και τα μεγάλα θέματα της ζωής. Εκτονώνει την πίεση και «ντύνει» τον ορθολογισμό που είμαστε αναγκασμένοι ως κοινωνία και ως άτομα να ακολουθούμε ένα μέρος της

ζωής μας. Νομίζω όμως πως η Κρήτη προσφέρει σήμερα και κάτι άλλο, χωρίς αμφιβολία χρήσιμο για το σημερινό συνέδριό μας: Προσφέρει, σε μικρογραφία, όλες τις όψεις εκείνου που ονομάζουμε «κρίση του πολιτισμού». Αν θα μπορούσαμε, κάπως προεπιστημονικά, να ορίσουμε τον πολιτισμό ως το σύνολο των αυτονόητων στη ζωή ενός λαού, θα ήταν δυνατόν να πούμε πως η κρίση εκφράζεται εδώ, ως ραγδαία κατάρρευση πολλών από τα αυτονόητα, που αποτελούσαν ως χθες σταθερές **συντεταγμένες στη ζωή του τόπου** μας.

Πέμπτος λόγος, είναι πως βλέπουμε ως κοινωνία σήμερα τα τεκταινόμενα. Ο Καζαντζάκης μας θυμίζει ότι αν θέλουμε να αναθεωρήσουμε τη στάση μας σε αυτό που βλέπουμε, θα πρέπει να αναθεωρήσουμε τη στάση μας **ως προς το πως το βλέπουμε**. Πρέπει να αλλάξουμε τη νοοτροπία μας για το πως κατανοούμε τα πράγματα και συμπεριφερόμαστε έναντι του κόσμου που μας περιβάλλει, το πως χρησιμοποιούμε τη γνώση και τις ικανότητές μας για να καταστήσουμε βιώσιμη την κοινωνία μας και να ενισχύσουμε παντοιοτρόπως τη ζωή! Δεν θέλουμε άλλο σκοταδισμό...

Έκτος λόγος, που είναι πάρα πολύ κρίσιμος είναι ότι έχουμε τη συγκυρία, την τύχη να έχουμε μια τόσο μεγάλη κληρονομιά. Η Ελλάδα αποτελεί, είναι μια από τις πέντε Χώρες παγκοσμίως που έχουν το μεγαλύτερο απόθεμα αρχαίας τέχνης, μουσείου και τοποθεσιών. Ιδιαίτερα όμως στο χώρο της λογοτεχνίας είναι σημαντικό. Είναι καιρός, πέρα από τις υποχρεώσεις της πολιτείας, να ασχοληθούμε με την παρακμή του πολιτισμού. Αυτό πρέπει να μας ανησυχεί και οφείλουμε να σταματήσουμε και να αντιστρέψουμε, αν είναι δυνατόν, αυτό το φαινόμενο της παρακμής. Για τον λόγο αυτό καθίσταται ακόμη πιο προφανής και επιτακτική η ανάγκη της ειλικρινούς αναζήτησης των όρων και των προϋποθέσεων της συνεχούς υποστήριξης του Διαλόγου για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Να δούμε **δύο ακόμη σημεία** εξίσου σημαντικά: α) να καταγγείλουμε την εμπορευματοποίηση του έργου του, από όποια πλευρά κι αν προέρχεται. Η άποψη μου είναι ότι τον Καζαντζάκη τον εκμεταλλευτήκαμε τόσο πολύ εμπορικά και τουριστικά, τον στύψαμε σαν το λεμόνι και το μόνο που καταφέραμε ήταν μία φαντασμένη κινηματογραφική ζωή στην ομώνυμη δημοφιλέστατη διεθνώς ταινία “Zorba the Greek” (1964), σε σενάριο-σκηνοθεσία του αξέχαστου Μιχάλη Κακογιάννη και σε μουσική του Μίκη Θεοδωράκη, με πρωταγωνιστές τους Άντονι Κουίν, Άλαν Μπέιτς και την Ειρήνη Παππά. Άξιος ο κόπος τους, λάθος αποτέλεσμα, διότι η Κρήτη του Καζαντζάκη δεν είναι αυτή που παρουσιάζεται στην κινηματογραφική ταινία.

Από τότε, ο Ζορμπάς έγινε σήμα κατατεθέν του τουρισμού μας. Ακόμα και σήμερα πολλοί ξένοι που έρχονται στην Ελλάδα περιμένουν να συναντήσουν –όπως στην ταινία– άντρακλες σαν τον Ζορμπά, ατρόμητους, λάτρεις της φύσης και του έρωτα (αυτό το τελευταίο ιδιαίτερα οι σκανδιναβές και οι γερμανίδες!), αποφασιστικούς, μερακλήδες στο φαγητό, το ποτό, τον χορό και το τραγούδι. Το ίδιο γίνεται και στις ημέρες μας.

Αυτό μόνο ανήθικο μπορεί να χαρακτηρισθεί. Υπάρχουν στο έργο αρετές που αναβλύζουν από τις μεστωμένες εμπειρίες της αληθινής ζωής. Μέσα στις αράδες των σκέψεών του κρύβεται ένα αξιοζήλευτο ελεύθερο πνεύμα. Ένας άνθρωπος-λυτρωτής με μεγάλη καρδιά, τόσο φωτεινή και διαπεραστική όσο ο ελληνικός ήλιος που συμπυκνώνει την παράδοση, τα αρώματα και τη μουσική με το σαντούρι της Κρήτης. Χρειαζόμαστε και σήμερα τον χαμένο μύθο –παρά την προσπάθεια που γίνεται στα πλαίσια της επιστημονικής έρευνας η απομυθοποίηση του έργου και του συγγραφέα– από μία «ιερή παραφροσύνη, από μίαν πίστη», ώστε να δημιουργήσουμε έναν καινούργιο πολιτισμό.

β) Η νέα τεχνολογία και ειδικά ο κόσμος των κοινωνικών δικτύων απογύμνωσε τη συναισθηματική λογική. Το διαδίκτυο είναι ένας άλλος σύγχρονος κίνδυνος κακοποίησης της σκέψης του Νίκου Καζαντζάκη. Αν και αποτελεί ένα νέο ψηφιακό κοινωνικό χώρο φιλιαναγνωσίας, φιλοξενώντας πολύμορφες κοινότητες αναγνωστών, οι οποίες λειτουργούν ως μορφή επικοινωνίας αναγνωστικών εμπειριών (διαδικτυακές λέσχες ανάγνωσης, forum και blogs), θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ρόλος του, πολλές φορές, είναι τελείως αντιπαιδαγωγικός. Τα κείμενα του Καζαντζάκη πυροδοτούν σχόλια που εκφράζουν άλλοτε μια αισιόδοξη αγωνιστική διάθεση και άλλοτε μια πικρή διαπίστωση σχετικά με την απώλεια των μη υλικών αξιών που αναδεικνύονται στο έργο του Καζαντζάκη. Πιστεύουμε ότι η αναπαραγωγή θραυσμάτων και αποσπασμάτων από τα κείμενα του Καζαντζάκη στη συγκεκριμένη δημοφιλή σελίδα του Facebook είναι ενδεικτική των τρόπων με τους οποίους προβάλλεται και προωθείται το έργο του συγγραφέα στον διαδικτυακό χώρο εν γένει.

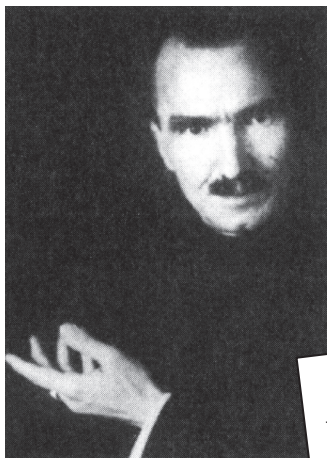
Θα ήθελα να προσθέσω έναν τελευταίο λόγο. Αυτή τη στιγμή υπάρχουν τρεις διαφορετικοί φορείς που ασχολούνται με τον Καζαντζάκη. Αυτή τη στιγμή εδώ βρίσκονται μόνο οι δύο. Πρέπει να ενώσουμε τις δυνάμεις μας και τις φωνές μας. Η Ελένη Καζαντζάκη διατηρούσε πάντα καλές σχέσεις με το Ίδρυμα, καθώς επισκέπτονταν την Ακαδημία και είχε συχνή επικοινωνία με τον Σεβασμιώτατο και μιλούσαν αρκετά για το έργο του. Υπάρχει μάλιστα το εξής τηλεγράφημα στο αρχείο της Ακαδημίας, το οποίο εστάλη την ημέρα της κηδείας της και το οποίο κατέληγε με την εξής φράση: «...θα ενώσουμε την προσευχή μας με εκείνους, που θα ικετεύσουν τον φιλόανθρωπο θεό, να προσλάβει στο φως του ελέους του την ψυχή της γυναίκας, που στάθηκε με αφοσίωση στο πλευρό του ανθρώπου, **ο οποίος Τον αναζήτησε όσον ελάχιστοι και που ελπίζουμε πως ευλογήθηκε, να θεάται τη δόξα Του**».

Εύχομαι αυτό το Συμπόσιο να μας βοηθήσει να τον ψάξουμε κι εμείς προς τη σωστή κατεύθυνση... Ευχαριστίες πολλές προς τον κ. Στασινάκη, τον κ. Βουλγαράκη για την βοήθειά του και last but not least την αθόρυβη, αλλά αποτελεσματική συνεργατίδα μου κ. Μαρία Χατζηαποστόλου, η οποία τιμήθηκε από την Εταιρεία και έχει εντυφώσει ποικιλοτρόπως στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη, δίδοντας

την ευκαιρία στις Θεολογικές Σχολές να αντιληφθούν την άμεση σχέση τους με την κοινωνία και τον κόσμο.

Σας ευχαριστώ!

*
* *

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΦΙΛΩΝ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Πολιτιστικό σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα
που ιδρύθηκε στη Γενεύη (Ελβετία) στις 14 Δεκεμβρίου 1988

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ταχυδρομική διεύθυνση: Case postale 2714
CH-1211 Genève 2 Dépôt, Switzerland
www.amis-kazantzaki.gr
www.amis-kazantzaki.ch
www.amigos-kazantzaki.org
e-mail: siankcdc@gmail.com

**2017
ΕΤΟΣ ΝΙΚΟΥ
ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ**

ΠΡΟΣ

Τον κ. Κωνσταντίνο Ζορμπά
Γενικό Διευθυντή Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης
Κολυμπάρι, Χανιά
Ελλάδα

Γενεύη, 12 Δεκεμβρίου 2017

Αξιότιμε Κύριε Πρόεδρε.

Το 2018 η Διεθνής Εταιρεία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη (ΔΕΦΝΚ), πολιτιστικό σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, θα εορτάσει τα 30 χρόνια από την ίδρυσή της (βλ. συνημμένη αφίσα).

Τα 8631 μέλη της που διαμένουν σε 129 χώρες στις πέντε ηπείρους εργάζονται ανιδιοτελώς, με σοβαρότητα, μακριά από γραφικότητες και κοσμικότητες, να κάνουν γνωστή τη ζωή, το πολυπληθές έργο και την επικαιρότητα της σκέψης του μεγάλου Κρητικού.

Με τις πολλαπλές δημοσιεύσεις σε 18 γλώσσες και τις δεκάδες εκδηλώσεις που διοργάνωσε παγκοσμίως, πιστή πάντα στο πνεύμα του Καζαντζάκη, θεωρούμε ότι η ΔΕΦΝΚ εκπλήρωσε σε μεγάλο βαθμό την αποστολή της. Η συνημμένη ενημέρωση θα σας δώσει την ευκαιρία να γνωρίσετε περισσότερα για τις δραστηριότητές της.

Επιτρέψτε μας να τονίσουμε ότι η ΔΕΦΝΚ, μέσα από αυτή τη δράση της, συμβάλλει αποτελεσματικά στην προβολή του Ελληνικού Πολιτισμού και γενικότερα στην εικόνα της Ελλάδας.

Η Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, υποστήριξε πάντοτε, τη ΔΕΦΝΚ. Γι' αυτό το λόγο, η Παγκόσμια Γενική Συνέλευσή μας που έλαβε χώρα στο Κέντρο Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Πεκίνου στις 2 Δεκεμβρίου 2017, αποφάσισε να σας απονεμίσει μία «Ειδική Διάκριση». Θα έρθουμε σε επαφή με την Γραμματεία σας για την απονομή της.

Τέλος, με τις επικείμενες εορτές των Χριστουγέννων και του Νέου Έτους, σας στέλνουμε τις καλύτερες ευχές μας.

Με εκτίμηση

Γεώργιος Στασινάκης
Πρόεδρος
Πρεσβευτής Ελληνισμού

Διεθνής Εταιρεία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη (ΔΕΦΝΚ)

Ειδική Διάκριση

*Η Παγκόσμια Γενική Συνέλευση της ΔΕΦΝΚ,
κατά τη σύνοδό της στο Πεκίνο, στις 2 Δεκεμβρίου 2017,
απένειμε*

στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης

*Ειδική Διάκριση για την προώθηση του έργου του Νίκου Καζαντζάκη
και για την προσφορά της στις δραστηριότητες της ΔΕΦΝΚ.*

Γενεύη, Φεβρουάριος 2018

Γεώργιος Στασινάκης
Πρόεδρος της Συντονιστικής Επιτροπής
της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη
Πρεσβευτής Ελληνισμού

ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

Στη Διεθνή Εταιρεία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη (Δ.Ε.Φ.Ν.Κ.)
για την αδιάλειπτη τριακονταετή προσφορά της
και την ακαταπόνητη μεταλαμπάδευση
της οικουμενικής σκέψης του μεγάλου Κρητός
Νικολάου Καζαντζάκη ανά τον κόσμο.

Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης
10 Φεβρουαρίου 2018

ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟΝ Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Αντώνης Σανουδάκης-Σανούδος
Επίτ. Καθηγητής Ιστορίας της Π.Α.Ε.Α.Κ., συγγραφέας

Το θέμα των σχέσεων του Ν. Καζαντζάκη με την Κρήτη είναι εξαιρετικά μεγάλο και μάλιστα μπορεί να αποτελέσει θέμα πολλών μελετών, με την ποικιλία των επιμέρους θεμάτων.

Εκ προοιμίου, αποτολμώντας να το προσεγγίσουμε, μπορούμε να αναφέρουμε ότι είναι σχέση αγαπητική.

Πριν από σαράντα ένα χρόνια, το 1977, στη μελέτη μας για τη λογοτεχνία της Κρήτης του 20^{ου} αιώνα, ως τις μέρες εκείνες, με τον τίτλο «Η Νεοκρητική Λογοτεχνική Σχολή», μας είχε απασχολήσει η λογοτεχνία της Κρήτης και οι σχέσεις της με τον Νίκο Καζαντζάκη, ο οποίος είχαμε θεωρήσει ότι αποτέλεσε το επίκεντρο της κίνησης αυτής.

Είχαμε, λοιπόν, αφιερώσει τα κεφάλαια, Α΄: Η ίδρυση από τον Νίκο Καζαντζάκη, Β΄: Η αγάπη του για την Κρήτη και τους Κρητικούς και Γ΄: Το πνευματικό-συντροφικό πέρασμά του στην Κρήτη.

Όπως είχαμε επισημάνει τότε, η αγαπητική αυτή σχέση του Καζαντζάκη εκδηλώθηκε με τρεις μορφές (Σανουδάκης, 43).

α) Σε κάθε άψυχο ή έμψυχο ή σε κάθε δημιούργημα του ιστορικού βίου (πολιτισμού) της Κρήτης

β) Σε «κάθε τι της Κρήτης, όπως αποκαλύπτεται μέσα στις πολυπληθείς επιστολές του»

γ) Όπως παρουσιάζεται στο συγγραφικό του έργο.

Το τελευταίο, το συγγραφικό του έργο, με περιεχόμενο την Κρήτη, ξεκινά, από το «Όφις και κρίνος», το 1906, παρμένο από τη θεματογραφία της Κνωσού. Το ίδιο συμβαίνει και στα μυθιστορήματά του, όπως τον Καπετάν Μιχάλη, το Θέατρο, τις Τερτσίνες, την Οδύσσεια, την Αναφορά στον Γκρέκο, στα Παλάτια της Κνωσού κ.ά.

Θα προσθέταμε τον εμπλουτισμό της γλώσσας του, με λέξεις της κρητικής διαλέκτου, όπως διαφαίνεται στις επιστολές του προς τον Πρεβελάκη και τη συλλογή λέξεων της κρητικής διαλέκτου που επιχειρεί, περιερχόμενος και την Κρήτη.

Δυο θέματα, εξ όλων, θα μας απασχολήσουν. Το πρώτο είναι, όπως αναφέρθηκε, «το πνευματικό-συντροφικό πέρασμα του Ν. Καζαντζάκη» στην Κρήτη και η σχέση του ειδικότερα, όπως το έχουμε αποκαλέσει, με «το Λογοτεχνικό Ηράκλειο του Μεσοπολέμου». Το δεύτερο θέμα είναι, όχι μόνο η σχέση του, αλλά και τι έλεγε ο ίδιος για την Κρήτη, που ερμηνεύει και το ποιο ήταν το βασικό υπόβαθρο των συγγραφικών και λοιπών ενεργειών του για το νησί.

Στο πνευματικό πέρασμά του στην Κρήτη, σταθμός ήταν, εξ αρχής, ως αφορμή, η γνωριμία με την οικογένεια Αλεξίου, με επίκεντρο τον ίδιο τον Καζαντζάκη.

Έτσι, στα πρώτα του βήματα στο νησί, γράφει τα πρωτόλεια έργα του «Όφις και Κρίνο» (1906), «Ξημερώνει» (1907), θεατρικό έργο, «Θυσία», με τα αρχικά Ν.Κ. και η «Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος» (Νουμάς, αρ. 347, 7 του Θεριστή, 1909).

Ταυτοχρόνως, γίνεται ιδρυτικό μέλος του Συλλόγου Δημοτικιστών Χανίων «Ο Σολωμός» και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου, που ιδρύθηκε στις 28 Φεβρουαρίου 1909.

Επειδή υπήρχαν διαφωνίες στον Σύλλογο, κατέβηκε στο Ηράκλειο από την Αθήνα ο Δημήτρης Ταγκόπουλος, διευθυντής του π. «Νουμά», τον ίδιο χρόνο και με νέους ανθρώπους ίδρυσαν σύλλογο δημοτικιστών Ηρακλείου «Ο Σολωμός», του οποίου Πρόεδρος αναδείχθηκε ο Ν. Καζαντζάκης.

Νέος σταθμός της πορείας του στο νησί ήταν το 1912, όταν, όπως γράφαμε, «στο χωριό των Αλεξίου, Κράσι, ριζίτικο στη Λασιθιώτικη Μαδάρα, έγινε μια καταπληκτική φιλική συντροφιά, σαν σεμινάριο “MAISON DE CREATION” των σοσιαλιστικών χωρών, που αποτελούνταν από τα δυνατότερα ονόματα της Λογοτεχνίας μας: Ν. Καζαντζάκης, Γαλάτεια Αλεξίου, Μάρκος Αυγέρης, Κώστας Βάρναλης, Έλλη Αλεξίου, Λεφτέρης Αλεξίου (Σανουδάκης, 50).

Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει η Έλλη Αλεξίου για την παρέα εκείνη: «Όλοι γράφανε. Όλοι μεταφράζανε μεγάλους. Όλοι διαβάζανε εκ περιτροπής τα έργα τους» (Αλεξίου, 66).

Το 1924 τον συναντούμε στο Ηράκλειο να αναμειγνύεται στο κίνημα με τους εφένδρους πολεμιστές και κομμουνιστές.

Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει πάλι η Έλλη Αλεξίου: «Στο Ηράκλειο το 1924-25 είναι καιρός που βρίσκεται κάτω από τον επαναστατικό αναβρασμό... Τότε στο Ηράκλειο κυνηγήθηκε από την αστυνομία, πιάστηκε κι οδηγήθηκε στον ανακριτή» (Αλεξίου, 296-297).

Φεύγοντας, όμως, ο Καζαντζάκης από την Κρήτη για την Αθήνα, άφησε ολόκληρο φυτώριο λογοτεχνών, σπάνιο φαινόμενο σε συγγραφείς, που δεν το παράτησε στην τύχη του, αλλά φρόντιζε γι' αυτό.

Στην Αθήνα, δημιούργησε παρέες με Κρητικούς, φίλους παλαιούς και νέους, όπως φαίνεται από τις επιστολές του προς τον Π. Πρεβελάκη, την Έλλη Αλεξίου, τον Μηνά Δημάκη, ειδικά το 1944, κατ' αρχήν στο σπίτι της οικογένειας Αγογλωσσάκη και, εν συνεχεία, στο σπίτι της Τέας Ανεμογιάννη (Αλεξίου, 305, Δημάκης, 62-63). Όταν του εδίδετο, όμως, η ευκαιρία επισκεπτόταν την Κρήτη και τους φίλους του σ' αυτήν ή γνωριζότανε με νέους που είχαν πνευματικές ανησυχίες. Χαρακτηριστική είναι η επίσκεψή του στην Κρήτη, την άνοιξη του 1940, όπως την περιγράφει ο Μηνάς Δημάκης: «Φθάνοντας εκεί ο Καζαντζάκης μας έστειλε ένα μήνυμα, στους φίλους του Ηρακλείου, και μας προσκαλούσε να πάμε να τον βρούμε στους Βαρβάρους... Μαζευτήκαμε, λοιπόν, εκείνο το ανοιξιάτικο βραδινό, οι φίλοι, με τον Αλεξίου επικεφαλής και ξεκινήσαμε, δυο αυτοκίνητα, για τους Βαρβάρους» (Δημάκης, 58).

Και, όπως είναι γνωστό, οι παρέες γράφουν ιστορία. Το φυτώριο των νέων λογοτεχνών, του οποίου επίκεντρο ήταν ο Καζαντζάκης, θα δημιουργήσει, τη

δεκαετία 1930-1940, εκείνο που ονομάσαμε «Λογοτεχνικό Ηράκλειο του Μεσοπολέμου», που είχε δυο κέντρα.

Το πρώτο κέντρο ήταν η λεγόμενη «Πνευματική Κοινότητα». Όπως σημειώναμε, «από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 σπέρνεται η ιδέα να μαζευτούν όλοι που έχουν πνευματικά ενδιαφέροντα και να κάνουν μια ομάδα που ήταν μωσαϊκό επαγγελμάτων» (Σανουδάκης, 67).

Ήταν ένα πατάρι στην οδό Μαρτύρων του Ηρακλείου, «στολισμένο με έργα τέχνης, όπου κάθε Κυριακή πρωί αναλύονταν λογοτεχνικά περιοδικά, ντόπια και ξένα (Η Έλλη Αλεξίου ανέλυε π.χ. τη “MONDE” (Σανουδάκης, 68).

Το πατάρι της «Πνευματικής Κοινότητας», έκλεισε σύντομα, αλλά δημιουργήθηκε το άλλο κέντρο, το λεγόμενο «Στούντιο», από το 1934 έως το 1940. Ήταν το Γραφείο του Λεφτέρη Αλεξίου, μέσα από το οποίο ξεπήδησαν δεκάδες λογοτέχνες, με σπουδαιότερους τον Μηνά Δημάκη και τον Άρη Δικταίο. Κυκλοφόρησαν, επίσης, περιοδικά, όπως οι «Κρητικές Σελίδες» της Θάλειας Καλλιγιάννη, λογοτεχνικά περιοδικά και εφημερίδες, όπως «Τα Φύλλα Τέχνης» του Μηνά Δημάκη, οι «Δώδεκα εφιαλτικές βινιέτες» του Άρη Δικταίου κ.ά.

Τοιουτοτρόπως, εκτός από το «Λογοτεχνικό Ηράκλειο του Μεσοπολέμου» δημιουργήθηκε την ίδια περίοδο σε όλη την Κρήτη πνευματική κίνηση, με σπουδαιούς λογοτέχνες, όπως η Λιλή Ζωγράφου, ο Π. Πρεβελάκης, η οικογένεια Αλεξίου, ο Θέμος Κορνάρος, η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, το ζεύγος Καψωμένου Γεώργιος και Αρτεμισία, η Κατίνα Παϊζη, η Βικτωρία Θεοδώρου και τόσοι άλλοι. Μια παράδοση παγκρήτια, που συνεχίζεται με τους νεότερους ως τις μέρες μας.

Τέλος, δεν μπορούμε να μην μνημονεύσουμε την περιήγηση Καζαντζάκη στην Κρήτη το 1945, συντροφιά με τον Γιάννη Κακριδή, Γιάννη Καλλιτσουνάκη και τον φωτογράφο Κουτουλάκη, περιοδεία στα χωριά και τις πόλεις για την καταγραφή των γερμανικών ωμοτήτων στο νησί.

Το δεύτερο θέμα που θα μας απασχολήσει είναι το τι λέει αγαπητικά ο ίδιος ο Καζαντζάκης για τη σχέση του με την Κρήτη.

Η αγαπητική σχέση αυτή, όπως θα λέγαμε, εμφανίζεται στην πνευματική υποδομή των έργων του, αλλά και στις επιστολές του και στις συνεντεύξεις του, στις ομολογίες του. Θα αρκεσθούμε, επιλεκτικά, στην «Οδύσσεια» και την «Αναφορά στον Γκρέκο».

α) Στην «Οδύσσεια» ο Καζαντζάκης έχει αφιερώσει στην Κρήτη τις Ραψωδίες Ε': (Ο Οδυσσέας στην Κρήτη), Ζ': (το ταυρικό όργιο), Η': (η συνωμοσία για να κάψει το παλάτι της Κνωσού) και μέρος της Θ': (το κάψιμο του ανακτόρου και η φυγή).

Είναι εξαιρετικοί οι στίχοι στην Ε' Ραψωδία, 355-360. Θα αρκεσθούμε μόνο σε μερικούς, που αποτελούν ύμνο για το νησί.

*“Όλη ’ναι η θάλασσα αργαλιός, κι η Κρήτη κάθεται και υφαίνει
χαρά στα μάτια, αδέρφια, που αξιωθούν στο πέλαο να τη δούνε!
Αν είσαι μαραζάρης, ξεπετάς, αν είσαι οκνός θεριεύεις,
κι αν πέσαν συφορές απάνω σου ξεφεγγαρίζεις ο νους σου.”*

β) Η «Αναφορά στον Γκρέκο» είναι το οδοιπορικό Καζαντζάκη στη ζωή και το έργο του.

Ήδη, από την αρχή κιόλας κρατά όλη την Κρήτη στη χούφτα του: «Σφίγγω ήσυχα, πονετικά, ένα σβώλο κρητικό χώμα στη φούχτα μου· το κρατούσα το χώμα ετούτο πάντα μαζί μου, σε όλες μου τις περιπλάνεσες και στις μεγάλες μου αγωνίες το 'σφιγγα μέσα στη φούχτα μου κι έπαιρνα δύναμη, δύναμη μεγάλη, σα να 'σφιγγα το χέρι φίλου αγαπημένου» (Αναφορά, 18).

Από το Α' κεφάλαιο, μέχρι το ΙΔ' και στη σελίδα 158 είναι γεμάτη η Αναφορά με μνήμες και καημούς. Και όλα δοσμένα με πολλή αγάπη. Και ξανά στο ΙΣΤ, «Επιστροφή στην Κρήτη-Κνωσός», όπου «κίνησα για άλλο εγώ προσκύνημα, για να χαιρετήσω την άγια Κρήτη» (Αναφορά, 176).

Το ΚΒ' κεφάλαιο είναι αφιερωμένο εξ ολοκλήρου στην Κρήτη και στο ΚΗ' «η επιστροφή του Ασώτου» είναι εμφανής η νοσταλγία του να επιστρέψει στο νησί, του οποίου θεωρεί ότι είναι άσωτος γιος.

Σε διάφορα σημεία της Αναφοράς είναι χαρακτηριστικές οι αγαπητικές σχέσεις του με την Κρήτη: «Γύρισα», λέει, «στην πατρική γης ν' αντικρύσω τα βουνά μας, να δω τους γέρους πολεμάρχους με τις γερτές φεσάρες, με το φαρδύ γέλιο, ν' ακούσω πάλι για λευτεριά και πολέμους, να πατήσω την πατρική γης να πάρω δύναμη». Στην Κνωσό, μπροστά στις τοιχογραφίες, εξομολογείται: «μετουσίωνα κι εγώ το χώμα της Κρήτης σε φτερούγα».

Ένα χρόνο πριν από τον θάνατό του, μάλιστα, στις 28 Ιουνίου 1956, στη Βιέννη, κατά την απονομή του βραβείου Ειρήνης, διερωτήθηκε: «Είμαι άξιος να δεχτώ ένα τέτοιο μεροκάματο; Την πρώτη στιγμή δίστασα και τέλος μονάχα εξ ονόματος της Κρήτης, της πατρίδας μου, θεώρησα πως μπορώ να δεχτώ μια τέτοια τιμή».

Τελευταίο θέμα, που θα μας απασχολήσει, πολυσυζητημένο, είναι η «Κρητική Ματιά» του, που αναλυτικά αναφέρεται στο ΛΑ' κεφάλαιο της Αναφοράς του. Όπως, λέει, μάλιστα, την εμπνεύστηκε στα ταυροκαθάψια της Κνωσού, στον τρόπο που ο Κρητικός αντίκριζε τον ταύρο.

Ας προσεγγίσουμε, λοιπόν, το θέμα της Κρητικής ματιάς, με τη διπλή ιδιότητα, τη φιλολογική, μη απεκδυόμενοι τη θεολογική.

Ορισμένοι τη θεωρούν ότι έχει σχέση με τον πολιτισμό της Κρήτης, άλλοι ότι «ο αγώνας του Καζαντζάκη οδηγεί στην κορυφή. Την κορυφή, όμως, αυτή την ονομάζει εξ αρχής αυθαίρετα «κρητική ματιά» (Μιχαηλίδης, 90).

Επίσης, άλλος αναφέρει ότι «να κοιτάζει κανείς την Άβυσσο χωρίς ελπίδα και χωρίς φόβο στην άκρα του γκρεμού, το αποκαλεί ο Καζαντζάκης “Κρητική ματιά”» (Κουμάκης, 75).

Ας σταχυολογήσουμε, όμως, το τι λέει ο ίδιος ο Καζαντζάκης και ας επιχειρήσουμε να το προσεγγίσουμε, ερμηνευτικά.

Στην «Ασκητική» γράφει ότι «χρέος σου, ήσυχα, χωρίς ελπίδα, με γενναιότητα να βάνεις πλώρη κατά την άβυσσο» (Ασκητική, 25).

Στην εισαγωγή της Αναφοράς, επαναλαμβάνει ότι «ο αγώνας της ζωής ν' ανεβεί από σκαλοπάτι σε σκαλοπάτι να φτάσει στην κορυφή, που αυθαίρετα ονομάτισα Κρητική ματιά» (Αναφορά, 15).

Στο ΛΑ' κεφάλαιο, που ολόκληρο το επιγράφει «Κρητική ματιά», αναφερόμενος στον Οδυσσέα, επαναλαμβάνει ότι «πρέπει με τέτοια μάτια να κοιτάζει την άβυσσο»

χωρίς ελπίδα και φόβο, μα και χωρίς αναίδεια· όρθιος στην άκρα του γκρεμού» (Αναφορά, 586).

Κάνοντας αποστροφή στον εαυτό του, συνεχίζει ότι «μα τώρα στα γεράματα, στέκουμαι ομπρός στην άβυσσο ήσυχα, άφοβα, δε φεύγω πια, δεν εξευτελίζομαι» (Αναφορά, 587).

Όλα όσα αναφέρει απλώς για τον αγώνα τον δικό του και των άλλων είναι κατανοητά. Το ζητούμενο, όμως, είναι τι εννοεί με τη λέξη άβυσσος. Για να επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε το νοούμενο της έννοιας άβυσσος, κρίνουμε απαραίτητο να συνδυάσουμε την «Κρητική ματιά» με την παράλληλη έννοιά του, την ελευθερία.

Όχι, απλώς, εκείνη του Ινδού φιλοσόφου, την ερανισθείσα και γραμμένη στο επίγραμμα του τάφου του, που καταλήγει «είμαι ελεύθερος».

Γράφοντας στον Πρεβελάκη, πηγαίνει πιο πέρα, κάνει λόγο πως «ο πιο αψηλός άθλος του ανθρώπου είναι η λύτρωση από τη λευτεριά» (Πρεβελάκης, 109).

Στην Ασκητική, επίσης, προχωρεί, θα λέγαμε υπερρεαλιστικά, σε μια ελευθερία δίχως όρια, σε μια ελευθερία λυτρωμένη κι από τη λευτεριά (Ασκητική, 93).

Το ίδιο και στην Οδύσσεια: «Κι ορθός μες στον αγέρα πηδάει και λευτερώθη από το κλουβί, τη λευτεριά του» (Οδύσσεια, Ω', 1391-1393).

Στον Ζορμπά θα πάει ακόμα μακρύτερα: «Λυτρωμένοι κι από τη λευτεριά· πιο πέρα» (Ζορμπάς, 486). Δηλαδή, πιο πέρα κι από τη λευτεριά, να απελευθερωθεί, δηλαδή, από την ελευθερία της ελευθερίας.

Επιπροσθέτως, θα αναφέρουμε μια απλή έκφραση που ακούγεται από τους απλούς ανθρώπους του λαού, που λέει «άβυσσος η ψυχή του ανθρώπου», την οποία ο Καζαντζάκης διατυπώνει στην Αναφορά ως «τίποτα δεν υπάρχει τόσο να μοιάζει με το Θεό όσο η ψυχή του ανθρώπου» (Αναφορά, 428) και αλλού ότι «άβυσσος η καρδιά του ανθρώπου».

Φυσικώ τω λόγω, οφείλουμε να αποδεχθούμε το ότι ο Καζαντζάκης δεν αναφέρεται στο «χάος», το άπειρο, την κοσμική άβυσσο, γιατί δεν έχει πρόθεση να διδάξει κοσμογραφία και αστρονομία. Ευλόγως συνάγεται ότι εννοεί εδώ το ανερμήνευτο και ακατάληπτο, το ακατανόητο.

Τίθεται, λοιπόν, το λογικό ερώτημα, μήπως η Άβυσσος του Καζαντζάκη, καθώς και το «πιο πέρα», η αναζήτηση μιας ελευθερίας, απελευθερωμένης από την ελευθερία, έχει να κάνει με έννοιες και θέματα πέρα από τα «Φυσικά» του Αριστοτέλη, δηλαδή τα «Μετά τα Φυσικά».

Πολύ νωρίς, το 1957, στο πρόβλημα της ταφής του Καζαντζάκη, με τις σχετικές αντιδράσεις της εποχής, όταν το σκήνωμά του παρέμενε σε θάλαμο του νοσοκομείου Αθηνών, τότε ο αγωνιστής της Ελευθερίας και Αγάπης, ο παπα-Γιώργης Πυρουνάκης, επισκέφθηκε τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Σπυρίδωνα.

Του πρότεινε, λοιπόν, λόγω των αντιδράσεων, να ταφεί ο Καζαντζάκης στην ημιαυτόνομο Εκκλησία της Κρήτης, στην οποία άνηκε, καθώς η Κρήτη υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, αλλά και λόγω του ελεύθερου και δημοκρατικού των Κρητικών, ώστε να παύσει ο θόρυβος. Στον διάλογο που διαμείφθηκε μεταξύ τους και στις σχετικές ερωτήσεις του Αρχιεπισκόπου, ο Πυρουνάκης, πρωτοποριακά και

πολύ νωρίς, δίδει τη διαβεβαίωσή του για τη θρησκευτικότητα του Καζαντζάκη. Ο Αρχιεπίσκοπος τον ερωτά:

– Έχεις διαβάσει τα βιβλία του;

Απάντησα: – Όλα.

– Και δεν τον βρήκες άθεο;

– Το αντίθετο. Γι' αυτό θέλησα να σας προβληματίσω.

Και επιπροσθέτως, πάλι πρωτοποριακά, ο Πυρουνάκης, στις 16-11-1986, στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου στο Ηράκλειο, σε σχετικό συνέδριο, μίλησε με αποδεικτικό, θεολογικό λόγο, με θέμα «Ο ένθεος Καζαντζάκης». Ερμήνευσε, επίσης, ότι ο Καζαντζάκης «στις αναζητήσεις του στέκεται σε πολλά πρόσωπα και ιδέες και θρησκείες· ενθουσιάζεται και τα παρουσιάζει και πάει παρακάτω, έστω κι αν τα καινούρια που βρίσκει είναι αντίθετα» (Πυρουνάκης, π. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, αρ. Β' /26, σ. 560).

Μα, και η ταπεινότητά μου, στη μελέτη, δημοσιευμένη το 2014 στο π. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ, της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, με θέμα «“Ο τελευταίος Πειρασμός” του Ν. Καζαντζάκη ως ξάφνιασμα», πρωτόγνωρα διατυπώσαμε την άποψη ότι ο Καζαντζάκης, χρησιμοποιώντας τη διδακτική μέθοδο των Απόκρυφων Ευαγγελίων και τα «Γεροντικά» των ασκητών της Ορθοδοξίας, ορθοτομεί, περί του Ιησού, τον λόγον της αληθείας, στο μυθιστόρημά του.

Ας δούμε, όμως, τι λέει ο ίδιος ο Καζαντζάκης:

Στο ΛΑ' κεφάλαιο «Κρητική ματιά» της Αναφοράς, διερωτάται, μεταφυσικά: «Τι 'ναι Θεός – η ανωτάτη χίμαιρα ή η ανώτατη ελπίδα ή ανώτατη Αβεβαιότητα; Χρόνια πολλά αγωνιζόμουν, δεν μπορούσα να πάρω απόφαση ή τι απάντηση να δώσω στο τραγικό ερώτημα» (Αναφορά, 580).

Στο ίδιο κεφάλαιο, αποκαλυπτικά, δίδει την απάντηση για την «Κρητική ματιά», δηλαδή τον αγώνα του για να αντικρίσει την άβυσσο. «Τι αγωνία να κυνηγάς τον Θεό... Έπαιρνα ένα δρόμο, στην άκρα του πάλι, άβυσσος· γύριζα τρομαγμένος πίσω, έπαιρνα άλλο δρόμο, στην άκρα του πάλι· άβυσσος. Όλοι οι δρόμοι του νου έφερναν στην άβυσσο» (Αναφορά, 587).

Σημειολογικά διαπιστώνουμε ότι ο νοησιαρχικός αγώνας του ήταν τριπλός και ότι, επίσης, ταύτιζε καθαρά, ερμηνευτικά, την άβυσσο με το ακατάληπτο, ανερμήνευτο και άπειρον του Θεού.

Ως προς την Ελευθερία, που πορεύεται πιο πέρα από την ελευθερία, με την οποία παλεύει, είναι η κατάσταση για να προσεγγίσει την άβυσσο, το απερινόητον του Θεού, θα προσθέταμε ότι προσεγγίζει τη θεολογική άποψη της καθ' ημάς Ανατολής. Ότι, δηλαδή, «Χριστός ημάς ηλευθέρωσε» (Γαλάτας, 5,1), που είναι και ο «εν νεκροίς ελεύθερος», ο κατ' εξοχήν ελεύθερος. Μάλιστα, εκτός από τη βυζαντινή υμνολογία και θεολογία, σε ολόκληρη την Καινή Διαθήκη υπάρχουν περισσότερα από είκοσι οκτώ εδάφια περί ελευθερίας.

Γιατί, κατά την Ορθόδοξη Θεολογία, και μάλιστα κατά τον παπα-Πυρουνάκη, ο Ιησούς ήρθε, κατ' εξοχήν, εξ αγάπης, να ελευθερώσει τον άνθρωπο από την πτώση, τη μαγεία και τις προκαταλήψεις. Πλάστηκε, εξ απείρου αγάπης, από τον Θεό, τόσο

ελεύθερος ώστε να μπορεί να αρνηθεί, αν το θελήσει και τον ίδιο τον Δημιουργό του, να ισχυρίζεται πως δεν τον πιστεύει.

Στην έννοια αυτή, της χωρίς όρια ελευθερίας του ανθρώπου, της ελευθερίας του να ενεργεί πιο πέρα από την ελευθερία, ο άνθρωπος μπορεί ελεύθερα, αυτεξουσίως, να λέει στον Θεό ότι δεν υπάρχει, να τον αρνείται. Τόσο, θα τολμούσαμε να πούμε, αναρχικά ελεύθερος είναι ο άνθρωπος.

Το ότι, λοιπόν, η Κρητική ματιά, το κοίταγμα προς την Άβυσσο του Καζαντζάκη είναι αγώνας πιο πέρα από την επίγεια ελευθερία του, δοσμένη άνωθεν, ομολογείται, καθαρά πλέον, στον Επίλογο της Αναφοράς στον Γκρέκο.

Στον Επίλογο του επιλόγου της ζωής του, όπως θα έλεγε, πιθανόν και ο Καζαντζάκης, στην κατακλείδα των γραπτών του, αποκαλύπτει το πότε θα γνωρίσει την άβυσσο, δηλαδή τον Θεό.

Γέρων, πλέον, ο Καζαντζάκης, προαισθανόμενος το τέλος, αναφέρει στον γέροντα παππού Γκρέκο ότι θα ξαπλώσει δίπλα του και, κατά λέξη, «να γίνω χώμα σου, να περιμένουμε μαζί κι οι δυο τη Δευτέρα Παρουσία» (Αναφορά, 617).

Αφήνει να εννοηθεί, σε σχήμα ελλειπτικό, κατά το νοούμενον, ότι τοιουτοτρόπως, κατά τη Δευτέρα Παρουσία, θα ορά, ενώπιος ενώπιω, πρόσωπο με πρόσωπο, τον ίδιο τον Θεό.

Τότε θα έχει υπερβεί την επίγεια σχετική ελευθερία του και, κατά χάριν, απολύτως ελεύθερος, θα γνωρίσει τον «απερινόητον», τον άπειρον, την Άβυσσον, όπως έγραφε, δηλαδή τον Θεόν, τον κατ' εξοχήν ελεύθερον. Τον απολύτως ελεύθερον.

Έχομε, λοιπόν, ενώπιόν μας μια εκπλήσσουσα ομολογία πίστεως, την οποία σε σχήμα κύκλου κλείνει και που είχε προαναγγείλει ως Μοτο στην Αναφορά.

A: Δοξάρι είμαι στα χέρια σου Κύριε' τέντωσέ με, αλλιώς θα σαπίσω.

B: Μη με παρατεντώσεις, Κύριε' θα σπάσω.

Γ: Τέντωσέ με, Κύριε, κι ας σπάσω.

Και εδώ, στο Μοτο, σημειολογικά, τρεις φορές, θα λέγαμε αγιοτριαδικά, επικαλείται τον Θεό, όπως και στην τριαδική ομολογία της ταύτισης της Αβύσσου με τον Θεό.

Και είναι σημαντικό, ας επιτραπεί η ασεβής σύγκριση, ότι ο Απόστολος Πέτρος, αν και έζησε τρία χρόνια κοντά στον Χριστό, όμως «τρεις ηρνήσατο».

Ο Καζαντζάκης, ο οποίος «Θεόν πρόποτε εώρακε», τριαδικά τον ομολόγησε στην Αναφορά του ή μάλλον πλειστάκις τον ομολόγησε στο έργο του.

Δικαίως, λοιπόν, στην προσέγγισή μας, στον «Τελευταίο Πειρασμό», το 2014, αποκαλέσαμε τον Καζαντζάκη ως τον πραγματικό άγιο των Γραμμάτων μας, άγιον λόγου και βίου, περισσότερο και από τον Παπαδιαμάντη, τον οποίο, επίσης, τιμούμε και γεραίρομεν.

Ο Γκαίτε, στο έργο του «Φάουστ» (μετ. Κ. Χατζόπουλου, σ. 125, Αθήνα 1966⁵) έχει τον ομώνυμο ήρωά του να λέει στη Μαργαρίτα: «Ποιος, καλή μου, θα τολμήσει να πει πως στο Θεό πιστεύει; Είτε παπάδες ή σοφούς ρωτήσει, η απόκρισή τους θα 'ναι μόνο χλεύη στο ρώτημά του».

Ο Καζαντζάκης, όμως, τολμά και κλείνει το κεφάλαιο της ζωής και του έργου του με την ομολογία της αναμονής της Δευτέρας Παρουσίας. Δηλαδή, με το δικό του, σε σχήμα εννοούμενου, “προσδοκώ Ανάσταση νεκρών”, του Συμβόλου της Πίστεως, με την οποία Ανάσταση, κατά την καθ’ ημάς Ανατολή, θα έρθει η ζωή του μέλλοντος αιώνας, της αιώνιας ελευθερίας του ανθρώπου, που ο ίδιος αναζητούσε διά βίου.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- 1) Νίκου Καζαντζάκη, Αναφορά στον Γκρέκο, Αθήνα 1971⁵.
- 2) _____ Του ίδιου, Ασκητική, εκδόσεις Ε. Καζαντζάκη, Αθήνα 1964.
- 3) Παντελή Πρεβελάκη, 400 γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη, εκδόσεις Ε. Καζαντζάκη, Αθήνα 1965.
- 4) Κώστα Μιχαηλίδη, Ανάβαση, το ερμηνευτικό σχήμα του όντος στην «Αναφορά», Θεώρηση του Ν. Καζαντζάκη, Τετράδια Ευθύνης 3, Αθήνα 1977.
- 5) Γεωργίου Κουμάκη, Νίκος Καζαντζάκης, Θεμελιώδη προβλήματα στη φιλοσοφία του, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1982.
- 6) Μηνά Δημάκη, Καζαντζάκη, Επιστολές σχόλια, εκδόσεις ελληνικό βιβλίο, Αθήνα 1975.
- 7) Έλλης Αλεξίου, Για να γίνει μεγάλος, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1981.
- 8) π. Γεωργίου Θ. Πυρουνάκη, π. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, αρ. Β' 26, σ. 560, Αθήνα 1986.
- 9) Αντώνη Σανουδάκη, Η Νεοκρητική Λογοτεχνική Σχολή, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1977.
- 10) _____ Του ίδιου, «“Ο τελευταίος πειρασμός” του Ν. Καζαντζάκη ως ξάφνιασμα», περ. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ της ΠΕΦ, εκδόσεις ΚΟΡΑΛΛΙ, Αθήνα 2014.

Το αγωνιστικό πνεύμα στο έργο και τη ζωή του Νίκου Καζαντζάκη

Σε αυτούς που είχαν έπαρση για τις ικανότητές τους στον τομέα της σκέψης και της διδασκαλίας, ο Bernard Shaw, ένας από τους ευφυέστερους ανθρώπους που γεννήθηκαν ποτέ στον πλανήτη μας, απαντούσε με τη γνωστή του διατύπωση: *«αυτός που μπορεί κάνει, αυτός που δεν μπορεί διδάσκει»*. Υπάρχει λοιπόν ο δρόμος της σκέψης και της διδασκαλίας και ο δρόμος της πράξης και της δράσης, που υπερέχει κατά τον Bernard Shaw. Βεβαίως και η κοινωνική και η ιστορική αξιολόγηση δίνουν την προτεραιότητα, το προβάδισμα στη δράση και την πράξη και στους ανθρώπους της δράσης και της πράξης.

Πάνω σε αυτές τις σκέψεις μπορούμε πιστεύω να στηρίξουμε τη διερεύνηση της πολύπλοκης προσωπικότητας του Νίκου Καζαντζάκη, που ανήκει σε πολλούς τομείς της ανθρώπινης ζωής. Ο Νίκος Καζαντζάκης είναι πεζογράφος, μυθιστοριογράφος, ανήκει και στον τομέα της ποίησης με το έπος του Οδύσσεια και τον αγωνιζόμενο μέχρι τελικής πτώσεως Οδυσσέα του, άλλωστε θεωρούσε τον εαυτό του ποιητή, όπως και στον τομέα της διδασκαλίας με τα δοκίμιά του, αλλά και τα ταξιδιωτικά του που αποτελούν καθαρές πανεπιστημιακές αναλύσεις και ομιλίες. Είναι θεατρικός συγγραφέας, δημοσιογράφος, μεταφραστής, αλλά ανήκει βέβαια και στον τομέα της πράξης.

Ας μην ξεχνούμε ότι ο Καζαντζάκης ακολουθεί το μαρτυρικό δρόμο ενός αγωνιζόμενου και πολιτευόμενου συγγραφέα. Έγινε υπουργός. Έγινε διευθυντής υπουργείου και μετέφερε τον κινδυνεύοντα ελληνισμό του Καυκάσου πίσω στην πατρίδα. Είναι αυτός που μαζί με τον Κακριδή και τον Καλλιτσούνακη διερεύνησε και κατέγραψε τα μεγάλα εγκλήματα και τις μεγάλες καταστροφές των ναζί στην Κρήτη για τις αποζημιώσεις που ακόμη περιμένουμε. Ακόμη, ακόμη ο Καζαντζάκης ίδρυσε ένα σοσιαλιστικό κίνημα.

Ο ίδιος ο Καζαντζάκης προσδιορίζει επιγραμματικά στις επιστολές του προς τη Γαλάτεια τη σχέση θεωρίας και πράξης: *«...η θεωρία έχει αξία μονάχα ως προετοιμασία. Ο αγώνας ο κρίσιμος, είναι η πράξη»*. Σε μια άλλη δική του, αυθεντική δηλαδή μαρτυρία, μας λέει για τον εαυτό του: *«με θεωρούν λόγιο, διανοούμενο, γραφιά. Και δεν είμαι τίποτα από αυτά. Τα δάχτυλά μου όταν γράφω δεν μελανώνονται, αιματώνονται. Θαρρώ δεν είμαι παρά μια απροσκύνητη ψυχή»*.

Εδώ, πιστεύω, στα λόγια του ίδιου του Καζαντζάκη θεμελιώνεται το ακατανίκητο αγωνιστικό πνεύμα που διατρέχει όλη του τη ζωή και όλο του το έργο. Μια απροσκύνητη ψυχή αγωνίζεται ασταμάτητα και πιστεύει περισσότερο στον αγώνα και στο ταξίδι, όπως και ο ποιητής, παρά στο φτάσιμο στην Ιθάκη. Στην Ασκητική μας λέει ο Καζαντζάκης ότι η ανωτάτη αρετή δεν είναι να είσαι

ελεύθερος παρά να μάχεσαι για την ελευθερία. Ποιητές σπουδαίους είχαμε πάντοτε από την εποχή του Ομήρου. Δεν πιστεύαμε όμως ότι ένας Έλληνας λογοτέχνης θα έγραφε πεζό λόγο στη γλώσσα ενός ανάδελφου έθνους όπως έχει λεχθεί και θα γινόταν γνωστός σε όλο τον κόσμο.

Η γοητευτική, η μαγευτική μυθοπλασία των μυθιστορημάτων του, που τον έκαμαν γνωστό σε όλο τον κόσμο και μέσα από αυτά έγινε γνωστός και ο νεότερος ελληνικός πολιτισμός απανταχού της γης, στηρίζεται στην μετάπλαση σε αυτά τα αθάνατα λογοτεχνικά δημιουργήματα όχι μόνο των ιδεών και της φιλοσοφίας του, αλλά και όλης της εμποδισμένης πολιτικής και κοινωνικής δράσης του Καζαντζάκη. Αυτή η γοητευτική μετάπλαση στο έργο του και στα πρόσωπα των ηρώων του, αυτή η γοητευτική μυθοπλασία αποτελεί επίσης κυρίαρχο στοιχείο της διαχρονικότητας του Καζαντζάκη.

Στην ιστορία της λογοτεχνίας πολλοί και για πολύ χρόνο σε όλο τον κόσμο, για πολλά χρόνια ασχολήθηκαν και ασχολούνται με τον μαγικό ρεαλισμό των μεγάλων συγγραφέων της Νότιας, της Λατινικής Αμερικής. Ήρθε νομίζω ο καιρός να ασχοληθούμε κι εμείς περισσότερο και διεξοδικότερα με τη μετάπλαση, αλλά και τον μετασχηματισμό σε αθάνατη λογοτεχνία της εμποδισμένης πολιτικής και κοινωνικής δράσης και του ακαταμάχητου αγωνιστικού πνεύματος κάποιων σπουδαίων συγγραφέων όπως ο Καζαντζάκης.

Η ιστορία της φιλοσοφίας μας δίδει το παράδειγμα ενός από τους μέγιστους φιλοσόφους, του Πλάτωνα, με περίλαμπρα αποτελέσματα της μετάπλασης σε φιλοσοφία της εμποδισμένης δράσης του. Ο Πλάτωνας μόνο όταν δεν έγινε αποδεκτός από την πολιτική ζωή της Αθήνας και μόνο κάτω από την επίδραση του Σωκράτη καταστάλαξε στον τομέα της φιλοσοφίας, ενώ είχε και μεγάλη αγάπη για την ποίηση. Προφανώς όλη η έμπνευση της ψυχής του και όλη η δύναμη της εμποδισμένης ζωτικής και πολιτικής του δράσης μεταπλάστηκαν σε φιλοσοφία.

Μπορούμε να φανταστούμε πόση δύναμη ψυχής και πόσο ακαταμάχητο θάρρος, πόση αυτοκυριαρχία και πόσο πείσμα και πόση αντοχή στο χρόνο χρειάστηκαν ο αρχαίος φιλόσοφος και ο συγγραφέας των νεότερων χρόνων για να αλλάξουν την ίδια την έμφυτη ροπή τους προς την δράση, προς την πράξη. Δεν πρόκειται για απλή μετάπλαση, πρόκειται για μετασχηματισμό ζωής και ψυχής. Προφανώς ο Bernard Shaw δεν διερεύνησε την δυνατότητα μετάπλασης και μετασχηματισμού της πράξης και δράσης που είναι αδύνατον να πραγματοποιηθούν σε λογοτεχνία και φιλοσοφία.

Το αιώνιο και ακαταμάχητο αγωνιστικό πνεύμα είναι το στοιχείο που χαρακτηρίζει το έργο και τη ζωή του Καζαντζάκη. Στην Ασκητική μας λέει «*η ουσία του Θεού μου είναι ο αγώνας*». Το θέμα του Συνεδρίου στην ΟΑΚ είναι «*Πνευματικότητα-Θρησκευτικότητα-Καζαντζάκης και Κρήτη*». Το αγωνιστικό πνεύμα στη ζωή και το έργο του Καζαντζάκη είναι η δική μου εισήγηση. Ένα από τα στοιχεία της διαχρονικότητας του Καζαντζάκη είναι το ακαταμάχητο και

ασίγαστο αγωνιστικό του πνεύμα. Αυτό το πνεύμα άλλωστε είναι απαραίτητο στοιχείο και της ανθρώπινης επιβίωσης, ιδιαίτερα στις δύσκολες εποχές όπως η δική μας.

Για να είναι όμως ένας συγγραφέας διαχρονικός πρέπει να είναι συνεχώς επίκαιρος. Άραγε σήμερα διαπιστώνουμε αυτή την επικαιρότητα των ιδεών και της φιλοσοφίας του Κρητικού συγγραφέα, είτε αυτές οι ιδέες και αυτή η φιλοσοφία έχουν διακηρυχτεί στα δοκίμιά του, είτε είναι στοιχεία της ζωής του, είτε ανευρίσκονται μεταπλασμένα στους αθάνατους χαρακτήρες των μυθιστορημάτων του;

Ο ίδιος ο Καζαντζάκης στα δοκίμιά του, αλλά και στις επιστολές προς τους φίλους του, όπως και οι ήρωες των έργων του, διακηρύσσουν κατ' εξοχήν την ανάγκη για ανθρώπινη αλληλεγγύη, τον συνεχή αγώνα ακόμη και για το ακατόρθωτο με τελικό σκοπό την βοήθεια προς τον άνθρωπο και την κατάκτηση από τον άνθρωπο της αξιοπρέπειάς του και της ελευθερίας του. «*Αγάπα τον άνθρωπο γιατί είσαι συ*» μας λέει στην Ασκητική.

Αν σκεφτούμε την σημερινή πανευρωπαϊκή αλλά και παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία μάλιστα περιοδικά επαναλαμβάνεται στη λεγόμενη ελεύθερη οικονομία της αγοράς βλέπουμε πόσο απαραίτητη είναι η αλληλεγγύη αυτή μεταξύ των ανθρώπων για την επιβίωση και την αξιοπρέπειά τους, την ώρα που δοκιμάζονται. Άλλωστε οι μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων διαιωνίζονται και μεγεθύνονται και η κοινωνική δικαιοσύνη είναι πάντοτε ένα ζητούμενο. Είναι λοιπόν λόγω και της πολύ δύσκολης οικονομικής συγκυρίας ο Καζαντζάκης κατ' εξοχήν επίκαιρος και είναι χρήσιμο και απαραίτητο να διαβάζεται και από τις νεότερες γενιές. Είναι ο συγγραφέας που διακηρύσσει με στεντόρεια φωνή την ανάγκη της αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων.

Μια άλλη κυρίαρχη ιδέα που διακηρύσσεται στις επιστολές του και στα δοκίμιά του, που προβάλλει η ίδια η ζωή του, αλλά που προβάλλουν και οι σπουδαίοι χαρακτήρες των έργων του, είναι ο αγώνας του και η αγωνία του για το περιβάλλον η ιδέα της σωτηρίας και της διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος. «*Αγάπα τα ζώα και τα φυτά*» διακηρύσσει «*όλοι είμαστε ένας στρατός οι ανεμώνες και τ' άστρα μάχονται, δεξιά, ζερβά μου...*» μας λέει.

Ο Καζαντζάκης δημιούργησε τα σπουδαία του μυθιστορήματα, πλην τον Ζορμπά που τον έγραψε στην Αίγινα, στο μαγευτικό περιβάλλον της Antibes στη Γαλλία, στην αρχαία Αντίπολη, από όπου πέρασαν οι Έλληνες οι Φωκαείς, που του θυμίζει την Κρήτη. Αγαπά αυτή την πόλη με τις λεμονιές, τις μανταρινιές, τους ευκαλύπτους, τα κυπαρίσσια και τις δάφνες. Στην Οδύσσειά του εξυμνεί την ομορφιά της Κρήτης. Στον καπετάν Μιχάλη ο ήρωας μας λέει ότι ήθελε να ήταν αητός για να δει την ομορφιά της Κρήτης από ψηλά. Στις επιστολές προς τους

φίλους του από τα νησιά του Αιγαίου λέει ότι αγωνίζεται να σώσει τις ομορφιές της φύσης και το περιβάλλον. Αυτά από το 1925!

Στην Αναφορά στον Γκρέκο με ένα πνεύμα αλληγορίας αναφέρεται στο θαύμα της τριανταφυλλιάς και της αμυγδαλιάς, στο θαύμα της δημιουργίας, της μετάπλασης και της εξέλιξης. Πόσο επίκαιρες είναι όλες αυτές οι σκέψεις, οι ιδέες, οι αγωνίες και ο αγώνας για το περιβάλλον, ενώ ζούμε στην εποχή της κλιματικής αλλαγής, της μεγάλης ρύπανσης και μόλυνσης του περιβάλλοντος.

Η έννοια της ευθύνης περιλαμβάνει κατά τον Καζαντζάκη τη σωτηρία του πλανήτη άρα και της φύσης και του ανθρώπου. «*N' αγαπάς την ευθύνη. Να λες: Εγώ, εγώ μονάχος μου έχω το χρέος να σώσω τη γη. Αν δεν σωθεί εγώ φταίω*». Ο αγώνας ως μια τάση προς το ακατόρθωτο υπάρχει στην Ασκητική και σε όλο το έργο του το έργο.

Στην Αναφορά στον Γκρέκο υπάρχει η πίεση του σπουδαίου προγόνου. Όπως δε σε όλα του τα έργα και εδώ υπάρχουν τα στοιχεία της φιλοσοφίας του Bergson με επικυρίαρχο την *élan vital*, την ζωτική ορμή. Η ζωτική ορμή προσκαλεί στον υπέρτατο αγώνα, στο μοναδικό καθήκον για να μετασχηματιστεί, να μετουσιωθεί το πρόσωπο σε φλόγα, σε φωτιά και η φωτιά να γίνει φως.

Στον Ζορμπά υπάρχει ο αγώνας, ο συναγωνισμός μεταξύ του πραγματικού Γιώργη Ζορμπά, του απλού ανθρώπου του γεμάτου από αγάπη για τη ζωή, του απλού καθημερινού αγωνιστή της ζωής, τον οποίο ο Καζαντζάκης έχει μεταμορφώσει στον μυθιστορηματικό Αλέξη Ζορμπά, που τον έχει εμπλουτίσει και με φιλοσοφικά στοιχεία και του αφηγητή, δηλαδή του ίδιου του συγγραφέα. Ο συγγραφέας φαίνεται να διακατέχεται από το πνεύμα της βουδιστικής απραξίας.

Ο Ζορμπάς αυτός ο πιστός, ο γυναικάς και γλεντζές αγωνίζεται συνεχώς και έχει όχι μόνο τα μπερξονικά στοιχεία της ζωτικής ορμής, αλλά και τα νιτσεικά στοιχεία που απαιτούν από τον άνθρωπο να αγωνιστεί και να αναλάβει τις ευθύνες του και να μην περιμένει την σωτηρία του από την υπερτέρα δύναμη, από τον Θεό. Αυτά προτείνει προς τον συγγραφέα-αφηγητή ο Αλέξης Ζορμπάς.

Στην ουσία έχουμε τον διάλογο του Καζαντζάκη με τον εαυτό του. Ο συγγραφέας-αφηγητής είναι ο Καζαντζάκης που είναι δημιουργήμα της κοινωνίας, των θεσμών της και των περιορισμών της, ο Ζορμπάς είναι ο ενδότερος εαυτός του συγγραφέα που δεν τολμά να τον εμφανίσει στην κοινωνία. Στη συζήτηση παρουσιάζεται μια ηθική αντινομία και η αντίθεση και η σύγκρουση μεταξύ του Απολλώνιου και του Διονυσιακού πνεύματος.

Στον καπετάν Μιχάλη, που είναι πρότυπο και σύμβολο για πολλούς υπόδουλους ανθρώπους στον κόσμο, υπάρχει η αποθέωση του αγώνα για τη λευτεριά. Η χαρά της ζωής θα επανέλθει σ' αυτόν μόνο όταν θα ελευθερωθεί η Κρήτη. Υπάρχουν όμως και τα ανθρώπινα πάθη της καθημερινότητας Ελλήνων και Τούρκων που περιπλέκουν την δράση των ηρώων του μυθιστορήματος. Πάντοτε άλλωστε υπάρχει και μια Εμινέ. Στον απελευθερωτικό αγώνα υπάρχουν

και τα στοιχεία της ηθικής και πνευματικής αντινομίας και περιπέτειας. Η Κρήτη χάρις στον αγώνα της μένει όρθια μέσα στην ιστορία. Πάνω από όλα επικρατεί το αγωνιστικό καθήκον.

Αυτό που εξυμνεί ο Καζαντζάκης στον καπετάν Μιχάλη είναι το ακατανίκητο αντιστασιακό και αγωνιστικό πνεύμα της Κρήτης και των Κρητικών. Ο καπετάν Μιχάλης απαιτεί από τον γιό του, τον μετέπειτα συγγραφέα να μη ξεχάσει ποτέ τους θυσιασμένους ήρωες των αγώνων της Κρήτης. Η ψυχή των Κρητικών είναι ανυπόταχτη και γι' αυτό αγωνίζονται κατά των κατακτητών.

Αν δούμε τα ιστορικά γεγονότα και πέραν του βιβλίου αυτού, οι Κρητικοί με τις συνεχείς αιματηρές επαναστάσεις κατά των Τούρκων αποκτούν την ελευθερία τους και ενώνονται με την Ελλάδα. Χάρις στον αγώνα τους οι Κρητικοί δεν κερδίζουν μόνο τους Τούρκους, αλλά κερδίζουν και την πανίσχυρη αγγλική διπλωματία που ήθελε την Κρήτη ανεξάρτητη, για να είναι κάτω από την επικυριαρχία της. Θρυλικό και κυρίαρχο πρόσωπο του αγώνα της Κρήτης είναι βέβαια ο εθνάρχης Ελευθέριος Βενιζέλος.

Το ακαταμάχητο αγωνιστικό αυτό πνεύμα των Κρητικών που εξυμνεί ο Καζαντζάκης στον καπετάν Μιχάλη, αναβιώνει αργότερα στην πολυθρύλητη Μάχη της Κρήτης και στην μεγαλειώδη εθνική μας αντίσταση κατά των Γερμανών κατακτητών.

Εκεί σε αυτό το σημείο του ασταμάτητου αγώνα συναντιέται η παράδοση της Κρήτης με τον αγώνα και την αγωνία του συγγραφέα Καζαντζάκη για την αξιοπρέπεια και την ελευθερία του ανθρώπου και την αλληλεγγύη του ανθρώπου προς τον άνθρωπο.

Ο Καζαντζάκης παρά το ότι είναι ένας οικουμενικός συγγραφέας και έχει μια οικουμενική ματιά των πραγμάτων, παραμένει πάντα ένας άνθρωπος που η ψυχή του είναι γεμάτη από Κρήτη. Άλλωστε ο Καζαντζάκης έχει πολλά στοιχεία αντιφατικότητας, είναι σύνθετος και πολύπλοκος. Ο Καζαντζάκης κρατά παντού όπου πάει μια χούφτα χώμα κρητικής γης. Τα σπουδαία μυθιστορήματά του, που τον έκαναν γνωστό σε όλο τον κόσμο είναι εμπνευσμένα από την Κρήτη. Διατηρεί δε πάντα την αγωνιστική απαιτητική κρητική του ματιά που επιζητεί το υψηλό και το ακατόρθωτο.

Στον «Χριστό ξανασταυρώνεται» ο Μανωλιός, ο κάτοικος της Λυκόβρυσης, ορίζεται να υποδυθεί τον Χριστό στη θεατρική αναπαράσταση, όπως ήταν το έθιμο, των παθών του Χριστού. Και όλα αυτά μέσα σε συνθήκες εμφύλιας διαμάχης ανάμεσα στους κατοίκους του χωριού και στα μέλη μιας καταδιωγμένης και περιπλανώμενης ομάδας από ένα άλλο χωριό. Οι άνθρωποι αυτοί είναι μετανάστες και πρόσφυγες μέσα στην ίδια τους τη χώρα, την ίδια τους την πατρίδα. Τους διώχνουν και από αυτό το χωριό, επειδή δήθεν είναι χολεριασμένοι, ενώ στην ουσία υποβόσκει η αντίθεση των συμφερόντων. Είναι και μια συμβολική απεικόνιση των παθημάτων των προσφύγων της Μικράς Ασίας.

Υπάρχουν σε αυτή τη διαμάχη και τα στοιχεία την ελληνικών εμφυλίων πολέμων. Των Ελλήνων οι κοινότητες δεν αγωνίζονται μόνο κατά του κοινού εχθρού, που είναι πολλές φορές και κατακτητής της πατρίδας τους, αλλά έχουν και ένα ατελείωτο ανταγωνισμό και μια ατελείωτη μεταξύ τους διαμάχη. Κάποτε πρέπει να σκεφτούν οι Έλληνες την προτεραιότητα του γενικού καλού, του γενικού και κοινού συμφέροντος απέναντι στα καλά και συμφέροντα του ατόμου. Ο αγώνας όμως για τη λευτεριά –την πολιτική και την κοινωνική– είναι υπέρτατος και παρουσιάζεται από τον συγγραφέα ως ένα σύμβολο για το οποίο αξίζει κάθε θυσία.

Ο Μανωλιός –ο μοναχικός αυτός και αδούλωτος απλός αγωνιστής– αγωνίζεται να σώσει και τους πρόσφυγες, αλλά και τους χωριανούς του. Στο τέλος θυσιάζεται, δολοφονείται από τους χωριανούς του μέσα στην εκκλησία, στην προσπάθειά του και στον αγώνα του να σηκώσει όλα τα αμαρτήματα όλων των αντιμαχόμενων Ελλήνων, αλλά και να αναλάβει όλες τις ευθύνες απέναντι στους Τούρκους.

Ο παπά Γρηγόρης –η αυθεντία της εξουσίας– τον τιμωρεί και έτσι στην ουσία ξανασταυρώνει τον Χριστό στο χωριό του. Υπάρχει βέβαια και το σύμβολο της χριστιανικής καλοσύνης και της αγάπης προς τον άνθρωπο, ο παπά Φώτης. Στο «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται» τονίζεται βέβαια και η υπεροχή και τα αποτελέσματα που φέρνουν οι συλλογικοί αγώνες.

Σε αυτό το σημείο επειδή υπάρχουν αρκετά θεολογικά στοιχεία στο έργο. Πρέπει να θυμηθούμε τον Κωστή Παλαμά, τον μεγάλο μας ποιητή που υποστήριξε ότι ο Καζαντζάκης είναι ένθεος, αλλά απλούστατα προτιμά από την εξουσία της εκκλησίας, την ποίηση της θρησκείας. Υπάρχει και η θεολογική απάντηση σε μια επιστολή του Απόστολου Ιωάννη που λέει ότι «κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι αγαπά τον Θεό που δεν τον βλέπει, όταν δεν αγαπά τον άνθρωπο που τον βλέπει, τον πλησίον του». Και ο Καζαντζάκης πολύ αγάπησε τον αγωνιζόμενο άνθρωπο.

Ο Καζαντζάκης μιλεί για τον Θεό σε όλο του το έργο όπως στην Ασκητική, στην Αναφορά στον Γκρέκο και στις επιστολές του. Αλλά και από τον αγώνα και το δράμα στην Λυκόβρυση, στο μυθιστόρημα ο «Χριστός ξανασταυρώνεται», φαίνεται ο θεισμός του Καζαντζάκη. Ο θεισμός βέβαια αυτός, που όπως γνωρίζουμε από το σύνολο του έργου του περιλαμβάνει και στοιχεία από τη φιλοσοφία του Βούδα και του Νίτσε, είναι ένας ιδιότυπος καζαντζακικός θεισμός. Ο μακαριστός Ειρηναίος Γαλανάκης έλεγε στις μαθήτριές του στην Ελληνογαλλική Σχολή Χανίων ότι ο Καζαντζάκης ήταν ο καλύτερος Χριστιανός, με τον δικό του βέβαια τρόπο. Ο Ουμπέρτο Έκο μας λέει ότι τα σπουδαιότερα ζητήματα που αναδεικνύουν οι μεγάλοι συγγραφείς είναι πάντοτε ζητήματα θεολογικά.

Σε όλη του τη ζωή ο Καζαντζάκης αγωνιζότανε ασταμάτητα με όλη τη δύναμη της ψυχής του και του σώματός του, με την ελπίδα στο τέλος ο χάρος να μη βρει τίποτα, αφού η σάρκα του θα είχε γίνει πνεύμα. Ας μην ξεχνούμε ότι το

καθημερινό του μεροκάματο ήταν 10 και 20 ωρών και χωρίς αμοιβή, για πολλά χρόνια.

Πάνω από όλα την ζωή και το έργο του Καζαντζάκη χαρακτηρίζει η πίστη του στον αγώνα. Αυτόν τον αγώνα που έκαμε και αυτόν που δεν μπόρεσε να κάμει, μετουσιώνει και μεταπλάθει σε αθάνατη λογοτεχνία. Αυτός ο αγώνας τον κάνει να καταλήξει στο αισιόδοξο μήνυμα ότι αξίζει να αγωνιζόμαστε, ότι αξίζει να ζούμε και ας μην υπάρχει, όπως λέει στο τέλος στην Ασκητική το ένα, το μέγα και εξαίσιο μυστικό.

Αν ο Καβάφης αποχαιρέτησε από το κρεβάτι του πόνου, κάτω από τους ήχους της εξαίσιας μουσικής του μυστικού θιάσου του «απολείπειν ο Θεός Αντώνιον», την ξεχωριστή πόλη της Αλεξάνδρειας την οποία πολύ αγάπησε, στην οποία έζησε και όπου εμπνεύστηκε τα ποιήματά του και μαζί με αυτήν αποχαιρέτησε και αυτά τα ποιήματα, τί θα αποχαιρέτησε άραγε ο Καζαντζάκης από το κρεβάτι του πόνου στο νοσοκομείο του Φράϊμπουργκ;

Ασφαλώς θα αποχαιρέτησε την Οδύσσεια της ζωής του, τους ασταμάτητους αγώνες του, το ποίημά του, το έπος του Οδύσσεια που τόσο πολύ ελάτρεψε, τους ήρωες των μυθιστορημάτων του, που τον έκαμαν γνωστό σε όλο τον κόσμο, αλλά επίσης θα έσφιξε σφιχτά στο χέρι του και το χόμα της κρητικής γης που κουβαλούσε πάντα μαζί του. Επίσης θα αναρωτήθηκε πώς θα τον έβλεπαν οι επιγενόμενοι, αυτοί που θα ζούσαν μετά από αυτόν, γιατί πάντοτε τον ενδιέφερε η γνώμη των άλλων και η καταξίωσή του.

Ο Ελύτης μας ζητά να χαραχτούμε κάπου και να αποχωρήσουμε με γενναιοδωρία. Ο Νίκος Καζαντζάκης εχάραξε το όνομά του, στον γρανίτη της παγκόσμιας λογοτεχνίας και αποχώρησε με γενναιοδωρία αφήνοντάς μας την ανεκτίμητη πνευματική του κληρονομιά και μια μεγάλη, μια τεράστια παράδοση ενός ασταμάτητου αγώνα.

Σας ευχαριστώ πολύ!

Σήφης Μιχελογιάννης

«Τότε που οι θεοί, ήσαν ακόμη στην κούνια τους»

Κράσι 29 Ιουλίου 2017

Οι φυσικοί χώροι στην Ελλάδα εμφανίζουν παρόμοια τοπογραφικά χαρακτηριστικά. Ένας ένας όμως ξεχωριστά έχει τη δική του φυσική και πνευματική οντότητα. Τη μοναδικότητα κάθε τόπου αναδεικνυε η φύση και διαιώνιζε ο άνθρωπος. Εκεί δε όπου ο φυσικός χώρος και το πνεύμα του ανθρώπου συνέπιπταν αρμονικά, δημιουργούσαν κοινό τόπο πολιτισμού ή όπως θα λέγαμε σήμερα, ένα μοναδικό πολιτιστικό τοπίο.

Τέτοιο τοπίο πολιτισμού και το ορεινό Κράσι, διάσημο τόσο για το φυσικό όσο και το πολιτιστικό του περιβάλλον. Σκαρφαλωμένο στους πρόποδες της Σελένας, μιας από τις βουνοκορυφές της ιερής οροσειράς της Δίκτης σε υψόμετρο 650 μέτρων, το Κράσι είναι το ανατολικότερο χωριό του Νομού Ηρακλείου στο δρόμο για το Λασιίθι.

Εξαιτίας της στρατηγικής του θέσης, υπήρξε ιδανικό καταφύγιο ήδη από την πρωτομινωική εποχή (2400-2100 π.Χ.), καταφύγιο όχι μονάχα των Μινωιτών, αλλά και των Επήλυδων που κατέφευγαν στις δυσπρόσιτες βουνοπλαγιές της Δίκτης, ιδρύοντας ασφαλείς οικισμούς, όπως ακριβώς το Καρφί, η πόλις καταφύγιο κατά την υπομινωική εποχή 1200-1150 π.Χ.

Για τους ίδιους ακριβώς λόγους, το Κράσι γίνεται το καταφύγιο, αλλά και το ορμητήριο επικηρυγμένων επαναστατών, εστία συνεχούς αντίστασης κατά των Βενετών και των Τούρκων κατακτητών, στους αιώνες που θα ακολουθήσουν.

Κι όπως θάλεγε ο Καζαντζάκης το πνεύμα του τόπου, προίκισε απλόχερα ετούτο το μαγεμένο νερότοπο. Οργιαστική βλάστηση, γάργαρα τρεχούμενα νερά, ζωοποιό αέρα, ανθρώπους γεμάτους ενέργεια, που γλεντούν τη ζωή μ' ένα ποτηράκι ρακί στο χέρι, με φωναχτές συζητήσεις κι αλληλοπειράγματα, ως γνήσιοι απόγονοι του θεού Βάκχου.

Το απομακρυσμένο της θέσης και η μουλαροκαβαλλαρία μιας μέρας δεν εμπόδιζαν τους Καστρινούς –προπολεμικά βέβαια– και τις παρέες τους, ν' ανηφορίζουν στα κακοτράχαλα κορφοβούνια με τελικό προορισμό το ειδυλλιακό Κράσι.

Ακολουθώντας λοιπόν το ίδιο δρομολόγιο ο Καζαντζάκης, συντροφιά με την αγαπημένη του Γαλάτεια, φτάνει το καλοκαίρι του 1911 στο Κράσι. Είναι το ιδανικό καταφύγιο για δυο ερωτευμένους που θέλουν να γλυτώσουν από τα σχόλια της στενής ηρακλειώτικης κοινωνίας, που τολμούσαν να συζούν χωρίς να είναι παντρεμένοι και παρά τη θέληση του πατέρα Μιχαήλ Καζαντζάκη.

Το πατρογονικό των Αλεξίου είναι πια ακατοίκητο, γι' αυτό το ζευγάρι θα εγκατασταθεί στο ονταδάκι του Καμαράτου, ενώ στο ευρύχωρο πόρτεγο του σπιτιού, θα φιλοξενηθούν οι συγγενείς και οι φίλοι που σε λίγο θ' ανηφορίσουν κι εκείνοι για το Κράσι.

Πράγματι, ο Καζαντζάκης ενθουσιασμένος από το μαγευτικό περιβάλλον προσκαλεί τον αγαπημένο του φίλο Χαρίλαο Στεφανίδη να εγκαταλείψει το Ηράκλειο και ν' ανεβεί να τον συναντήσει στο Κράσι. Του γράφει: **«Θα μου κάμεις μεγάλη χαρά αν έρθεις. Θα δεις πόσο θα ευχαριστηθείς. Έχουμε τέλεια συντροφιά. Βουνά, νερά, αέρα, ντάκους και μαντολίνο».**

Μα και Γαλάτεια θέλει κι εκείνη να δει τους συγγενείς της. Στέλνει λοιπόν μπιλιετάκια στ' αδέρφια της, τη Λιλίκα, τον Λευτέρη, παρακινώντας τους, να σπεύσουν κι εκείνοι στο Κράσι.

Χαρακτηριστικοί και οι παρακάτω στίχοι του Λευτέρη Αλεξίου για την ατμόσφαιρα εκείνης της ανέμελης εποχής, όπως περιγράφονται στο ποίημα «Μπακατέλλες».

«Από το Κράσι επιστολή λαβαίνω και χίλια πράματα μαζί μαθαίνω. Πήγεν ο Βαρναλης γράφει η Λιλίκα και πλέρια εσυμπληρώθηκε η κλίκα. Αχ που να βρω γαϊδούρι αντί μουλάρι κι αγωγάτη να θέλει να με πάρει (30, Ιουλίου 1912)».

Έτσι σιγά σιγά, θα συγκεντρωθεί στο χωριό η πρωτοπορία της διανόησης, μετατρέποντας το Κράσι σε μια “maison de creation”. Όλοι γράφουν, διαβάζουν, μεταφράζουν τους μεγάλους κλασικούς συγγραφείς, υφαίνοντας ταυτόχρονα τη μαγεία του μελλοντικού τους μύθου, σ' ένα εξίσου μαγευτικό τοπίο, όπως εκείνα τα τοπία που γίνονται ένα σώμα με τους θρύλους και τους ήρωές τους, που εξηγούν την ιστορία και προσδιορίζουν τον άνθρωπο.

Όλοι τους είναι διπλωματούχοι. Ο Καζαντζάκης της Νομικής, ο Αυγέρης της Ιατρικής, ο Βάρναλης που πρόκειται να καταφθάσει κι εκείνος στο Κράσι, της Φιλοσοφικής. Ονόματα που δέσποζαν στην Αθήνα, είχαν γίνει τόσο οικεία στους κατοίκους, που τους έβλεπαν παραξενεμένοι να τριγυρίζουν τα βουνά τους, άκουγαν να συζητούν με τις ώρες και τους ρωτούσαν αν πιστεύουν κι αυτοί στο Θεό.

Ο Καζαντζάκης ξεχώριζε από τότε. Εργαζόταν σκληρά με σύστημα μέσα στο κατακαλόκαιρο, όπως ένας επιμελής μαθητής που πρόκειται την επαύριο να δώσει εξετάσεις. Ήταν φανερό, όπως σημειώνει η Έλλη Αλεξίου στο βιβλίο της, πως από τότε προχωρούσε με αυστηρά προδιαγεγραμμένο πλάνο. Ποιο ήταν αυτό; Να γίνει μεγάλος!

Το πρόγραμμα των διακοπών στο Κράσι, αυστηρό, ασκητικό. Πριν καλά καλά ξυπνήσουν οι άλλοι, είχε κιόλας στρωθεί στη δουλειά. Δίπλα στο κρεβάτι που κοιμόταν με τη Γαλάτεια και πριν σηκωθεί εκείνη, άναβε το καμινέτο κι έψηγε το τσάι του. Έπινε δυο τρεις φλυτζάνες με ελιές και ψωμί κι άρχιζε να διαβάζει και να γράφει. Οι ώρες των

γευμάτων είναι οι μοναδικές που ο Καζαντζάκης αφιερώνει στη κουβέντα και τη ξεκούραση. Υιοθετώντας μάλιστα τις διατροφικές συνήθειες του τόπου, περνούσε λιτά και μετρημένα. Αγαπημένο του γεύμα, η φάβα καλοδουλεμένη που μέσα στον πολτό της, είχε μουσκέψει το χωριάτικο ψωμί. Σχεδόν ποτέ δεν έλειπε η σαλάτα από τους κήπους, ντομάτες, πιπεριές ή βραστά χόρτα, στύφνο και κολοκυθάκια.

Η δημιουργική έμπνευση, η φαντασία, η ευρηματικότητα, η μυστικιστική διάθεση, ξεχείλιζε μέσα του, όση ώρα δεν γράφει, παίζει με τη χρήση των συμβόλων. Είναι γι' αυτόν τα κλειδιά που θα του επιτρέψουν να ξεκλειδώσει τα μυστικά της φαινομενικής πραγματικότητας και να εισέλθει στην άλλη...

Αυτάρκης μονιάς ξεκομμένος από τους ανθρώπους ο Καζαντζάκης δεν ανήκε στην κατηγορία των ζώων ομαδικής συμβίωσης. Η πνευματική θύελλα που συγκλόνιζε τη ψυχή του, η μεταφυσική του αγωνία, αποτυπώνονται με ενάργεια στην αλληλογραφία του με το Ζερβό. Γράφει: *«η επιθυμία του απόλυτου, η φιλοδοξία για το ανώτερο, η αηδία για τη μετριότητα, μ' εξαντλούνε. Πατώ πια τα τριάντα και η συναίσθηση πως τίποτε ακόμη δεν έκαμα θα με σκοτώσει ή θα γιγαντώσει τη δύναμή μου»*. Δυσανασχετεί ακόμη και για την παρουσία της αγαπημένης του και εξομολογείται χωρίς περιστροφές: *«τώρα νιώθω τι αλυσίδα βαρύτερη είναι η γυναίκα και πόσο όσο τη νικούμε, ασωτεύουμε πολύτιμες δυνάμεις για διαρκέστερες νίκες (10/9/1912)»*.

Μοναδικό αντίδοτο στο δαιμόνιο της ανίας η επαφή με τη φύση. Οι καθημερινοί περίπατοι σε τοπία αφάνταστου κάλλους αγριάδας, μα και τρυφερότητας. Την Κρήτη την έχει φτιάξει ένα θεός ποιητής που ξέρει στο κατακόρυφο της τελειότητας να τρελαίνεται, προσφιλής φράση του Καζαντζάκη στη θέαση αυτής της ομορφιάς.

Η φύση γίνεται η κολυμβήθρα που αναγεννά την ψυχή του, υποβάλλει λογισμούς και τον κάνει να προσεγγίσει την πραγματικότητα με την αισθαντικότητα ενός μύστη. Θεωρεί πως στα πλαίσια της φαινομενικής πραγματικότητας πρέπει να υπάρχει μια άλλη πραγματικότητα, ανώτερη αυτής της πραγματικότητας, που κανείς δεν μπορεί ν' αμφισβητήσει, γιατί την κατέχεις, τη νοιώθεις, τη ζεις λεπτό το λεπτό. *«Εδώ μέσα στα βουνά και στους δρύς, η ανάμνησή σας γιγαντώνεται μέσα μου γονιμότερη»*, γράφει στον Ζερβό. *«Δεν υπάρχει καθώς ξέρετε μεγαλύτερη δοκιμασία για ένα ανθρώπινο έργο, να κρίνεται μέσα σ' ένα θαυμάσιο και μεγαλοπρεπέστατο δημιούργημα της φύσης (18/7/1911)»* (Βλ. Κ.Π. Πανοπούλου, *Γράμματα του Ν. Καζαντζάκη στον Ι. Ζερβό*, Αθήνα, 1978).

Για τον Καζαντζάκη το τοπίο έχει ψυχή, δεν είναι απλά μια υπόθεση μεγεθών, ένα ζήτημα τετραγωνικών μέτρων επί του εδάφους. Είναι αντίθετα ο ιερός χώρος όπου το πνεύμα του κόσμου έχει αποτυπώσει τα θεϊκά του χνάρια. Είναι το παλίμψηστο της συλλογικής και ατομικής μας

μνήμης, που διηγείται τα μεγάλα και τα μικρά δράματα της ύπαρξης. Και αυτός, ο ονειρευτής του κόσμου, που σε όλη του τη ζωή αποζητούσε το θάμα, ανιχνεύει μέσα από τη βιοματική εμπειρία, τη συγκίνηση, την υπέρβαση από διανοητικά σχήματα, ν' αποχτήσει τη συνείδηση της ψυχικής του ολότητας. Ως φορέας και ο ίδιος ενός πολιτισμού που τροφοδοτεί τη συνειδητότητά του, βλέπει, ανιχνεύει, συλλογάται: *«Το καταλάβαινα κάθε μέρα όλο και περισσότερο. Ο ελληνικός πολιτισμός δεν ήταν ένας μετέωρος, υπερφυσικός ανθός, ήταν ένα δέντρο βαθιά ριζωμένο στη γη, που έτρωγε λάσπη και την έκανε ανθούς».*

Ας τους ακολουθήσουμε όμως για λίγο σε κείνους τους περιπάτους, παραδομένους στη σαγήνη του απέριπτου κρητικού τοπίου. Κατά τις έξι διηγείται η Έλλη στο βιβλίο της, *«φυλάγονταν οι δουλειές και ξεκινούσαμε για τον καθιερωμένο μας περίπατο. Άλλοτε πηγαίναμε στο Καμαρά. Καθίζαμε στο ύψωμακι, αγναντεύαμε τη θάλασσα. Μας χαροποιούσε η θέα της. Ο Ν. μπροστά στον ανοιχτό ορίζοντα συνίθιζε να παίρνει βαθιές ανάσες, σηκώνοντας ταυτόχρονα τα χέρια του ψηλά όπως κάνουμε μετά το τροχάδην. Σπανιότερα πηγαίναμε στο μοναστήρι της Παναγίας της Κεράς κανένα εικοσάλεπτο από το Κράσι. Αλλά τι θεσπέσια διαδρομή. Το μονοπάτι ανάμεσα από τα θεόρατα βουνά ήταν σκεπασμένο από πυκνά πλατάνια απερίγραπτου μεγαλείου. Σάστιζε κανείς από τις βαθιές πυκνοφυτεμένες χαράδρες, τα τρεχούμενα νερά. Στεκόμαστε μπρος τη πηγή, κόβαμε ένα πλατανόφυλλο, το κάναμε ποτήρι και πίναμε νερό. Ύστερα μπαίναμε στο μοναστήρι. Ακούαμε το φως ιλαρόν, ενώ τα χελιδόνια έμπαιναν κι έργαιναν από τα παράθυρα της παλιάς εκκλησιάς. Οι καλόγεροι αγαπούσαν το Νίκο γιατί ήταν γλυκομίλητος με τους απλούς ανθρώπους. Μας καλούσαν στο ηγουμενικό και μας φύλευαν ρακί κι αμύγδαλα. Από το δρόμο της Παναγίας της Κεράς πηγαίναμε και για τους ανεμόμυλους. Βαδίζοντας σε κείνα τα άγρια ύψη, ο Νίκος έλεγε κάθε φορά “Εδώ θα ήθελα να έχω τη μόνιμη κατοικία μου”. Κάποτε φτάναμε. Στην ένωση δύο βουνοσυστάδων αντικρύζαμε στην αράδα τους ανεμόμυλους να γυρίζουν δαιμονισμένα. Σήμερα που αναπαριστάνω το μεγαλείο του τοπίου εκστασιάζομαι. Το βλέπω αλλοιώτικο, ζωντανεμένο, από αληθινούς θεούς. Το Καζαντζάκη, το Βαρναλη, τη Γαλάτεια, το Λευτέρη. Τότε ακόμη, ούτε Αναφορά στον Γκρέκο, ούτε Άνθρωποι και υπεράνθρωποι. Ήσαν θεοί στην κούνια τους!».*

Ρομαντικός, φυσιοκράτης, αιχμάλωτος της μαγείας της φύσης, δεν θα καταφέρει να ξεφύγει ούτε από τις μαγικές ιδιότητες του κρασανού νερού που κατέβαινε ορμητικά από τη κορυφή της Σελένας και σύμφωνα με τις τοπικές δοξασίες, έσμιγε τους ερωτευμένους κι έφτιαχνε ζευγάρια. Ο Καζαντζάκης θα είναι ο πρώτος που θ' ασπαστεί αυτές τις λαϊκές παραδόσεις. Έτσι, λοιπόν, το 1911 μετά τη διαμονή στο Κράσι, θα

παντρευτεί τη Γαλάτεια κρυφά από τους δικούς του, στο νεκροταφείο του Ηρακλείου, ενώ το επόμενο καλοκαίρι που θα ξαναβρεθούν στο Κράσι, ο Βάρναλης θα ζητήσει την Έλλη από τον πατέρα της, Στυλιανό Αλεξίου.

Ωστόσο χειμώνιαζε. Η ειδυλλιακή ζωή στο Κράσι θα τέλειωνε απότομα κι όλοι αυτοί οι νέοι άνθρωποι, ξέχειλοι από νιάτα κι ενθουσιασμό, θα μεγάλωναν απότομα. Τα κοσμοϊστορικά γεγονότα που θ' ακολουθούσαν, η γενικευμένη κρίση σε όλα τα επίπεδα, εθνικό, κοινωνικό, πνευματικό, διακρατικό, η άνοδος του φασισμού, οι πόλεμοι, οι γενοκτονίες, θα βρουν όλες αυτές τις χαρισματικές προσωπικότητες στο μετερίζι του αγώνα.

Για το Καζαντζάκη είχε φτάσει η πολυπόθητη στιγμή να κόψει με το σπαθί της πράξης, τους αξεδιάλυτους κόμπους της θεωρίας. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους θα αναλάβει την ειδική αποστολή ως Διευθυντής του Υπουργείου Περιθάλψεως να μεταφέρει στην Ελλάδα, 150.000 Ποντίους από τον Καύκασο και να τους εγκαταστήσει με ασφάλεια στη Μακεδονία.

Οι θύμησες, όμως, εκείνης της νοσταλγικής εποχής δεν χάθηκαν. Η γαλανή Σελένα, ο Χάλυκας, οι βουνοκορφές, τα δέντρα, που αμέτρητες φορές ο Καζαντζάκης απόλαυσε το μεγαλείο τους κι ένιωσε την ανάσα του πνεύματος, αποτυπώθηκαν για πάντα στο ποιητικό του σύμπαν.

Στο ατέλειωτο ταξίδι για τη λύτρωση ο Οδυσσέας ο Κρητικός αναθιβάνει τα αγαπημένα μέρη κι επιστρέφει ξανά. Αυτή τη φορά στα φτερά της μνήμης, της νοσταλγικής αναπόλησης.

*«Φωνάζει ο Δοξάρης κι αρπάει τη γης
Κρήτη καλώς σε βρήκα
Κι η φλόγα πήδηξε χαρούμενη
Πα στην κορφή της Δίκτης
Κι αστραφτερή σαν αστροχύθηκε
Στη γαλανή Σελένα».*

**Γιούλη Ιεραπετριτάκη, Ιστορικός – Αρχαιολόγος
Δρ Παν/μίου Bologna**

Εμμανουήλ Γ. Χαλκιαδάκης

Διδάκτωρ Ιστορίας Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.

Διδάσκων (Ε.ΔΙ.Π.) στο Πανεπιστήμιο Κρήτης (Π.Τ.Δ.Ε.)

«Βίοι Παράλληλοι»: Νίκος Καζαντζάκης, Παντελής Πρεβελάκης και η σχέση τους με τη Νεότερη Ιστορία της Κρήτης¹

Πρόλογος

Η ανακοίνωση αυτή αναφέρεται στη σχέση του Νίκου Καζαντζάκη και του Παντελή Πρεβελάκη με τη Νεότερη Ιστορία της Κρήτης, όπως αποτυπώνεται μέσα από τα λογοτεχνικά τους έργα και την προσωπική τους αλληλογραφία. Ο Πρεβελάκης, κατά πολύ νεότερος του Καζαντζάκη, υπήρξε στενός φίλος και βιογράφος του. Η αγάπη τους για την Κρήτη και ιδιαίτερα για τη Νεότερη Ιστορία της αποτέλεσε γι' αυτούς πηγή λογοτεχνικής έμπνευσης και δημιουργίας. Μέσα από τους «παράλληλους βίους» τους, ο Πρεβελάκης, ως νεότερος συγγραφέας, επηρεάστηκε από τον Καζαντζάκη –τον οποίο και αποκαλούσε «γέροντά του»– όχι μόνο στο λογοτεχνικό του έργο, αλλά και γενικά στη ζωή του. Από την άλλη, ο Καζαντζάκης βοηθήθηκε στα μυθιστορήματά του για την Κρήτη από τα έργα του Πρεβελάκη, που ούτως ή άλλως είχαν προηγηθεί χρονικά και τα είχε διαβάσει, καθώς και από τη συνδρομή που του παρείχε στην αναζήτηση σχετικών πηγών και βιβλιογραφίας. Αυτός ο «διάλογος» των δύο πνευματικών ανδρών οδήγησε στη δημιουργία σημαντικών λογοτεχνικών έργων που αναφέρονται στην ιστορία της μεγαλονήσου.

Η σχέση Ν. Καζαντζάκη - Π. Πρεβελάκη

Η πρώτη δημοσίευση της «Ασκητικής», το 1927, δεν επιβάλλει τον Καζαντζάκη στο λογοτεχνικό περιβάλλον της εποχής εκείνης. Ωστόσο, ένας φοιτητής της Νομικής Αθηνών από την Κρήτη θα υπερασπιστεί τον «γέροντά του», όπως θα χαρακτηρίσει ο ίδιος, αργότερα τον Καζαντζάκη, αναγνωρίζοντάς τον ως τον πνευματικό καθοδηγητή του.

¹ Ευχαριστώ θερμά για την τιμητική πρόσκληση και τη στήριξή τους τον Γενικό Διευθυντή της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης, στο Κολυμπάρι, κ. Κωνσταντίνο Ζορμπά και την επιστημονική συνεργάτιδα της Ακαδημίας κυρία Μαρία Χατζηαποστόλου. Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλω στην κυρία Ελένη Κωβαίου, υπεύθυνη των Κλειστών Συλλογών της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης και στην κυρία Βαρβάρα Τσάκα, Διευθύντρια του Μουσείου Καζαντζάκη, στη Μυρτιά.

Αυτός ήταν ο Παντελής Πρεβελάκης. Οι δυο τους γνωρίστηκαν τον Νοέμβριο του 1926. Θα δεθούν με έναν πνευματικό δεσμό, που θα διακοπεί με τον θάνατο του Καζαντζάκη. Η Έλλη Αλεξίου, με πολύ αιχμηρό τρόπο, θα επισημάνει αυτήν τη σχέση, θεωρώντας περίπου υποτακτική τη στάση του Πρεβελάκη προς τον Καζαντζάκη: «[...] μέσα σ’ αυτό κλίμα, ένα νεαρό παιδί παρουσιάζεται, που σαν καλογεροπαιδί, με θρησκευτική ευλάβεια, μπαίνει στην υπηρεσία του ηγούμενου. Απορεί κανείς με την ανεξάντλητη αφοσίωση, με την υπομονή, με την υποταγή του Πρεβελάκη στα ατελεύτητα θελήματα του ηγούμενου [...]»².

Ο Αντώνης Σανουδάκης ενισχύει αυτήν την άποψη για την πνευματική σχέση Καζαντζάκη - Πρεβελάκη. Κατά τον ίδιο, «[...] το εν γένει έργο του [Πρεβελάκη], ιδίως της πρώτης περιόδου και η μη υψηλή απόδοση της δευτέρας περιόδου οφείλονται στο ότι έμεινε ο ίδιος στη φιλική σκιά του Νίκου Καζαντζάκη, θέλοντας πιθανόν να καταξιωθεί και να μείνει ως “μαθητής” του μεγάλου Κρητικού. Με τον τρόπο αυτό, μη επιδιώκοντας να γίνει “πατροκτόνος” και μη ακολουθώντας ένα δρόμο απολύτως δικό του, αλλά επιθυμώντας να παραμείνει ως ο “πεφιλημένος μαθητής” του Καζαντζάκη και “γιος”, όπως ο Καζαντζάκης τον αποκαλεί, αδίκησε το έργο του [...]»³.

Στον αντίποδα των παραπάνω, θεωρώ πως δεν ήταν «υποτακτική» η σχέση του Πρεβελάκη στον Καζαντζάκη (ο ένας αποκαλεί τον άλλο «αδελφό»), αλλά μία σχέση αμοιβαίου σεβασμού και αληθινής φιλίας, όπως φαίνεται και μέσα και από την αλληλογραφία τους⁴.

Η Νεότερη Ιστορία της Κρήτης ως πηγή έμπνευσης των δύο λογοτεχνών

Εκτός, όμως από τη μεταξύ τους σχέση, από ό,τι φαίνεται τους δύο συγγραφείς ενώνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους για τη νεότερη περίοδο της ιστορίας της νήσου, η οποία και υπήρξε πηγή έμπνευσης και αντικείμενο λογοτεχνικής ενασχόλησης και των δύο. Την περίοδο της Κατοχής ο Πρεβελάκης συγγράφει το μυθιστόρημά του «Παντέρμη

² Αλέκου Ανδρικήκη, «Η υπεράσπιση του 18χρονου Παντ. Πρεβελάκη στον Καζαντζάκη, το 1927. Τα κείμενα των κορυφαίων», εφ. *Πατρίς*, Ηράκλειο, 24 Ιανουαρίου 2011.

³ Πρβλ. Αντώνη Σανουδάκη, «Ο Πρεβελάκης, το μυθιστόρημα και ο Καζαντζάκης», *Άγωνα Γραμμή*, 3 Σεπτεμβρίου 2009.

⁴ Πρβλ. Νίκου Καζαντζάκη, *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη και σαράντα άλλα Αυτόγραφα εκδιδόμενα με Σχόλια, ένα Σχεδίασμα Εσωτερικής Βιογραφίας και τη Χρονογραφία του Βίου του Ν. Καζαντζάκη από τον Π. Πρεβελάκη*, εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1965. Πρβλ. Μουσείο Καζαντζάκη, *Γράμματα του Πρεβελάκη στον Καζαντζάκη*.

Κρήτη», καθώς και την τριλογία «Ο Κρητικός», που δημοσιεύθηκε αργότερα ως «Το Δέντρο», «Η Πρώτη Λευτεριά» και «Η Πολιτεία», στα οποία ιστορούνται οι αγώνες των χριστιανών Κρητών για την Ελευθερία και για την ένωση με την Ελλάδα, από τα μέσα του 19ου αιώνα, μέχρι και την Επανάσταση του Θερίσου, ενώ τονίζεται και ο πολιτικός ρόλος του Ελευθερίου Βενιζέλου. Από την άλλη και ο Καζαντζάκης έχει εμπνευστεί από τη Νεότερη Ιστορία της Κρήτης. Ο «Καπετάν Μιχάλης», ο «Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά», και η «Αναφορά στον Γκρέκο» είναι έργα τα οποία σχετίζονται με τη Νεότερη Ιστορία της νήσου και αναφέρονται στην περίοδο από την εποχή των Κρητικών Επαναστάσεων του 19ου αιώνα μέχρι την άφιξη του πρίγκιπα Γεωργίου.

Όπως γράφει ο Γιώργης Γιατρομανωλάκης «Η εμμονή του [Καζαντζάκη] για καθετί που συνδέεται με την Κρήτη (θα έλεγα με το Ηράκλειο!) μεγαλοποιεί και «παραμορφώνει» πράγματα. Ακόμη και η μορφή τού Γκρέκο «στρεβλώνεται» προκειμένου να χωρέσει στο ιδεολόγημα της «κρητικής ματιάς»⁵. Η «Κρητική Ματιά», κατά τον Πρεβελάκη, «είναι μιὰ ἀποκάλυψη πού ὁ Καζαντζάκης ἀξιώθηκε κοιτάζοντας στὶς τοιχογραφίες τῆς Κνωσοῦ τὰ μινωικὰ ταυροκαθάψια, ὅπου “οἱ Κρητικοὶ μετουσίωσαν τὴ φρίκη καὶ τὴν ἔκαμαν ἀψηλὸ παιχνίδι, ὅπου ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου, σ’ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν ἄμυαλη παντοδυναμία [τοῦ Θεοῦ – Ταύρου], τονώνουνταν καὶ νικοῦσε”. Εἶναι συνάμα ἡ κατάληξη τῆς θρησκευτικῆς ἀγωνίας τοῦ Καζαντζάκη.[...]»⁶.

Η Νεότερη Ιστορία της Κρήτης στα έργα του Π. Πρεβελάκη

Αναλυτικά, ο Παντελής Πρεβελάκης, στο έργο του «Παντέρμη Κρήτη», αναφέρεται στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866-1869, στους Κρήτες πρόσφυγες και στα θύματα της Επανάστασης. Συγκεκριμένα γράφει μεταξύ άλλων, τα εξής: «ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΑΠΟ ΤΟ ΣΗΚΩΜΟ ΤΟΥ 66 παίρνανε πιά νὰ χλοΐζουνε. Τὰ κούτσουρα στὰ λιόφυτα καὶ στὰμπέλια (sic) πετούσανε βλαστάρια καὶ φύλλα. Στὰ χορταριασμένα χαλάσματα, οἱ χελιδόνες κουβαλοῦσανε τὰ φρύγανα καὶ τὴ λάσπη νὰ χτίσουνε καινούριες φωλιές. Τὰ γυναικόπαιδα τῆς Κρήτης γυρίζανε караβιές-καράβιές ἀπὸ τὴ λεύτερην Ἑλλάδα νὰ ξαναρίζουνε ρίζα στὸ χῶμά πού τὰ γέννησε. Τρεῖς κάπου χρόνους, εἶχανε πορευτεῖ μὲ τὸ ζητιανόκοματὸ τῆς προσφυγιᾶς· εἶχανε στραγγισμένα τὰ μάτια τους

⁵ Μανώλης Γιατρομανωλάκης, «Το λογοτεχνικό παράδοξο του Νίκου Καζαντζάκη», εφ. *Το Βήμα*, Αθήνα, 20 Μαΐου 2007.

⁶ Νίκου Καζαντζάκη, *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη και σαράντα άλλα Αυτόγραφα εκδιδόμενα με Σχόλια, ένα Σχεδιάσμα Εσωτερικής Βιογραφίας και τη Χρονογραφία του Βίου του Ν. Καζαντζάκη από τον Π. Πρεβελάκη*, εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1965, σ. πδ'.

νά κλαῖνε τοὺς ἀντρες ποὺ σφαγιάζονταν στὸ νησί· εἶχανε πάνω τους σηκωμένα ὄσα ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ βαστάξει. Μὲ τὸ γονάτισμα τοῦ Σηκωμοῦ, δένανε κόμπο τὴν καρδιά τους καὶ κινούσανε νὰ ξαναμποῦνε στὴ σκλαβιά –φτάνει νὰ ματαδοῦνε τὰ μέρη τους καὶ νὰ θυμιάσουνε τὸ χῶμα ὅπου λιώναν οἱ ἀντρες κ’ οἱ πατεράδες τους. Παντέρμη Κρήτη! Ἔτσι εἶχανε πράξει –γενεὲς γενεῶν πρωτῆτερα (sic)– κ’ οἱ γονεοὶ τους ὕστερα ἀπὸ τὸν κάθε Σηκωμό»⁷.

Σε ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου αναφέρει χαρακτηριστικὰ τα ἀκόλουθα για τα γεγονότα τοῦ Ἀρκαδίου, τὴν επαναστατικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ρόλο τοῦ ηγουμένου Γαβριήλ:

«[...] Τὸ μῆνα τὸ Σετέβρη (sic) στὰ 66, ὁ πασὰς τοῦ Ῥεθέμνου μῆνησε (sic) τοῦ γουμένου νὰ διώξει τὴν Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸ μοναστήρι, ἂν δὲ θέλει νὰ τὸ δεῖ καμένο (sic), ἀνασκαμμένο ὡς τὰ θεμέλια. Δυὸ γέροντες πατεράδες, σύμβουλοι τῆς Μονῆς, σκιαχτήκανε νὰ τὸ ἀκούσουνε. Ὁ Χατζη-Νεόφυτος φώναζε: “– Νὰ φύγει, γούμενε, ἢ Ἐπιτροπὴ! Νὰ φύγει εὐτύς! Γιατὶ θὰ μᾶζε (sic) κατηγορήσουνε πὼς κάψαμε τὸ μοναστήρι ἐξαιτίας τση”. Ὁ γούμενος τὸν κοίταξε στὸ ἡμερο καὶ στὸ ἄγριο: “– Φύγε τοῦ λόγου σου ἂν φοβᾶσαι. Ἡ Ἐπιτροπὴ δὲ φεύγει!”. Ὁ Νεόφυτος δὲν πισωπάτησε. Ὁ Γαβριήλ ξαναβρόντησε: “– Νεόφυτε, Νεόφυτε! Γιὰ κοίταξέ με καλά, κι ἀφουκράσου μου!” “– Σὲ κοιτάζω, γέροντα”. Τότες ὁ γούμενος, δείχνοντας τὸ ταβάνι: “– Θωρεῖς τα κεῖνα τὰ μαῦρα κάρβουνα ποῦναι (sic) ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα κεῖ πάνω στὰ μεσοδόκια;” “– Θωρῶ τα.” “– Μὲ κεῖνα τὰ μαῦρα κάρβουνα θὰ τσοὶ μουζώσω ἐκείνους ποὺ θὰ μὲ κατηγορήσουν πὼς ἔκαψα τὸ Μοναστήρι για τὴ λευτεριά τση Κρήτης καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Γένους μας.” “Αἶ, τὸ λοιπόν, γούμενε, σὰν ἔχεις τέτοια ὄρεξη, βάσταξέ το δυνατά, μὰ ἐκεῖ ποὺ θα πεθάνεις ἐσὺ πεθαίνω κ’ ἐγώ, κι ἄς εἶναι μαγάρι κι αὔριο!”»⁸.

Ἡ λέξη «παντέρμη» σημαίνει «παντελῶς ἔρημη», «καημένη», «δυστυχησμένη», «δύσμοιρη». Ὡστόσο, στὴν κρητικὴ διάλεκτο ἔχει κι ἄλλες σημασίες. Ὅταν π.χ. ὁ Κρητικὸς λέει «ε, τα παντέρμα νιάτα!», ἐννοεῖ τα ωραία νιάτα ποὺ χάθηκαν. Ὁ Γιάννης Τσερεβελάκης εὐστοχα υποστηρίζει πὼς «[...] ὅταν χρησιμοποιοῦσε τὴ λέξη ὁ Πρεβελάκης, εἶχε στο νου τοῦ αφενός τὸ γεγονός ὅτι ἡ Κρήτη πολεμοῦσε μόνη τῆς ἐναντίον δυνάμεων κατὰ πολὺ ἀνώτερων καὶ, αφετέρου, ὅτι ἓνα νησί με τόσες ὁμορφιές, ποὺ θα μπορούσε νὰ ζεῖ εἰρηνικά, τώρα εἶναι βυθισμένο στὴ δίνη ἐνός καταστροφικοῦ πολέμου. Ἔτσι ἡ λέξη λάβαινε καὶ [...] μιὰ ἐννοια συμπόνιας καὶ ἀγάπης για τὴν Κρήτη ποὺ μάχεται καὶ πονά δίχως βοήθεια [...]»⁹.

⁷ Π. Πρεβελάκης, *Παντέρμη Κρήτη, χρονικό τοῦ Σηκωμοῦ τοῦ '66*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθῆνα ⁵1995, σ.7.

⁸ Π. Πρεβελάκης, *Παντέρμη Κρήτη, χρονικό τοῦ Σηκωμοῦ τοῦ '66*, ὁ.π., σ. 73-74.

⁹ Εφ. *Πατρίς*, Ἡράκλειο, 6 Οκτωβρίου 2017.

Από την τριλογία του έργου «Ο Κρητικός», που ξεκινά από τις κρητικές επαναστάσεις του 19ου αιώνα και ολοκληρώνεται με την Κρητική Πολιτεία, την Επανάσταση του Θερίσου και την αναχώρηση του Βενιζέλου για την Αθήνα, το 1910, είναι ενδεικτικό το απόσπασμα από την «Πολιτεία» που αναφέρεται στον Ελευθέριο Βενιζέλο και στους αγώνες του για την Κρήτη. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα περιγράφει το σημείο που ο Βενιζέλος αποχαιρετά τους πολιτικούς του φίλους (το 1910), για να μεταβεί στην Αθήνα ως προσκεκλημένος του Στρατιωτικού Συνδέσμου ενώ αναφέρεται και στην Επανάσταση του 1909 στο Γουδί και στις πολιτικές αρχές του. Συγκεκριμένα, γράφει:

«[...] Ὁ Βενιζέλος σηκώθηκε ἀπ' τὴν καρέκλα του, κι αὐτοὶ σκουπίζαν ἀκόμα τὰ μουστάκια τούς. – Ὑγεία νάχετε (sic), ἀδερφοί μου καὶ συντρόφοι μου!... Αὐριο βραδύ, σὲ μιὰ πλατεῖα τῆς Ἀθήνας, θὰ μιλῶ στὸν ἑλληνικὸ λαὸ γιὰ τὶς ἀφορμὲς πὸν ἀδικοπάσκει (sic) καὶ γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς σωτηρίας του. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ περασμένου Αὐγούστου ἔδωσε κι ὅλας στοὺς πολίτες τὸ δικαίωμα νὰ κρίνουν με ἀφοβία τοὺς κυβερνητὲς καὶ νὰ γυρεύουν ἐκείνους πὸν θὰ σώσουνε τὸν τόπο. Οἱ καινούριοι ἄντρες πὸν θὰ πάρουνε στὰ χέρια τους τὴν ἐξουσία ἔχουν μπροστὰ τους ἔργο δύσκολο καὶ πολύμορφο. Ποιὸ εἶναι τὸ πρόγραμμά τους καὶ τί ευαγγελίζονται, θὰ τὸ μάθετε καταλεπτῶς αὐριο μεθαύριο, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες. Ἀλλὰ σήμερα σᾶς ἀνήκει νὰκούσετε (sic) ἀπὸ τὸ στόμα μου, σὲ τούτη τὴν ἀγάπη, ποιὲς εἶναι οἱ ἀρχές μου καὶ ποιὸς ὁ τελικὸς σκοπός μου. Οἱ ἀρχές πὸν ὀρίζουνε τὴν πολιτεία μου εἶναι πὸν ὁ πολιτικὸς πρέπει νὰ ἔχει τὸ δημόσιο συμφέρον κριτὴ γιὰ τὴν κάθε πράξη του, καὶ πὸν σ' αὐτὸ ὀφείλει νὰ ὑποτάζει πρόθυμα καὶ τὸ κομματικὸ καὶ τὸ προσωπικὸ του τὸ συμφέρο. Ὁ πολιτικὸς ἔχει χρέος νὰ λέει πάντα ἀδείλιαστα τὴ γνώμη του, καὶ ποτέ νὰ μὴν τήνε (sic) νοθεύει γιὰ νὰ γίνει ἀρεστὸς στοὺς πάνω ἢ στοὺς κάτω. Τὴν ἐξουσία πρέπει νὰ τὴ βλέπει ὄχι σὰ σκοπὸ, παρὰ σὰ μέσο γιὰ νὰ πετύχει ἄλλο ψηλότερο σκοπὸ [...]]»¹⁰.

Ἡ Νεότερη Ἱστορία τῆς Κρήτης στα ἔργα τοῦ Ν. Καζαντζάκη

Από τα ἔργα τοῦ Καζαντζάκη, στὸν «Καπετάν Μιχάλη» ὁ συγγραφέας περιγράφει τὴν επαναστατικὴ κινητοποίηση που υπήρχε στὴν Κρήτη καὶ στόχευε στὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία καὶ στὴν ἐνσωμάτωση τῆς νήσου στὴν Ελλάδα. Ὁ Καζαντζάκης εἶχε γνωρίσει τὶς συνέπειες τῆς Επανάστασης τοῦ 1889, ὅταν ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει με τὴν οἰκογένεια του στὸν Πειραιά, ὅπου καὶ παρέμεινε γιὰ ἕξι μῆνες ὡς

¹⁰ Π. Πρεβελάκης, *Ὁ Κρητικός, Ἡ Πολιτεία, Μυθιστορία*, ἐκδότης Αετός Α.Ε., Αθήνα 1950, σ. 217-218.

πρόσφυγας. Αλλά και κατά τη διάρκεια της τελευταίας Κρητικής Επανάστασης του 1897-1899, κατέφυγε με την οικογένεια του στη Νάξο, προκειμένου, να αποφύγει τα αντίποινα των Τούρκων¹¹.

Στον πρόλογό του, ο Καζαντζάκης αναφέρει τον «κρυφό σκοπό» του έργου του: «[...] ό κρυφός σκοπός μου ήταν τούτος: νά σώσω, ντύνοντάς το μέ λέξεις, τ' όραμα τοῦ κόσμου, όπως τό δημιουργήσαν τὰ παιδικά μου μάτια. Κι όταν λεῶ τ' όραμα τοῦ κόσμου, θέλω νά πῶ τ' όραμα τῆς Κρήτης. Δέν ξέρω τι γίνονται, τήν εποχή εκείνη, στ' άλλα παιδιά τῆς λευτερωμένης Ἑλλάδας· μά τὰ παιδιά τῆς Κρήτης ἀναπνεαν ἕναν ἀέρα τραγικό στὰ ἡρωικά καί μαρτυρικά χρόνια τοῦ Καπετάν Μιχάλη, όταν οἱ Τούρκοι πατούσαν ἀκόμα τὰ χώματά μας καί συνάμα ἄρχιζαν ν' ἀκούγονται νά ζυγώνουν τὰ αἱματωμένα φτερά τῆς Ἐλευτερίας. [...]»¹².

Ο Καζαντζάκης γράφοντας τον «Καπετάν Μιχάλη», θέλει να δώσει στο πρόσωπο του πατέρα του την εικόνα της αγωνιζόμενης Κρήτης. Ο Καπετάν Μιχάλης δεν είναι κάποιο ιστορικό πρόσωπο. Είναι ο τύπος του Κρητικού αγωνιστή και ο λαϊκός ήρωας¹³. Στο ίδιο το έργο του ο συγγραφέας αποτυπώνει εύστοχα σε μία παράγραφο με λογοτεχνικό και συναισθηματικό τρόπο το Κρητικό Ζήτημα με τις διεθνείς προεκτάσεις του: «[...] Εἶναι λαοὶ κι ἀνθρώποι πού φωνάζουν τὸ Θεὸ μέ τὴν προσευκὴ καὶ μέ τὰ κλάματα· ἢ μέ τὴν ἐγκαρτέρηση καὶ τὴ φρόνιμη ἀπαντοχῆ· ἢ μέ βλαστήμιες· οἱ Κρητικοὶ μέ τὸ τουφέκι. Στέκονται ἀπὸξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ Θεοῦ καὶ βροντοῦν τὸ τουφέκι ν' ἀκούσει. “Ἄνταρσία!” οὐρλιάζει ὁ Σουλτάνος πού ἀκούει πρῶτος τὴν τουφεκιά καὶ ξαποστέλνει φρενιασμένους πασάδες, νιζάμιδες καὶ παλούκια. “Αὐθάδεια” φωνάζουν οἱ Φράγκοι κι ἀμολνοῦν τὰ ἀτσαλένια θωρακωτὰ (sic) τους νὰ ριχτοῦν ἀπάνω στὴ μικρὴ βαρκούλα πού χαροπαλεύει ἀνάμεσα στὴν Εὐρώπη, στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἀφρική. “Υπομονή, φρονιμάδα, μὴ μέ βάλετε στὰ αἷματα!” παρακαλιέται ἡ φτωχομάνα ἢ Ἑλλάδα καὶ τρέμει. “Ἐλευτερία ἢ Θάνατος!” ἀποκρίνονται οἱ Κρητικοὶ καὶ βροντοῦν τὴν πόρτα τοῦ Κυρίου [...]»¹⁴.

Σε αυτήν την παράγραφο αποτυπώνονται όλες οι παράμετροι του Κρητικού Ζητήματος: οι ένοπλες κινητοποιήσεις των Κρητών, η αντίδραση της Υψηλής Πύλης, η αποστολή ένοπλων σωμάτων, προκειμένου να κατασταλεί κάθε επαναστατικό κίνημα στο νησί και η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, των «Φράγκων», όπως τους αποκαλεί, που ήταν αντίθετες σε κάθε αναταραχή του status quo της

¹¹ Π. Πρεβελάκης, «Νίκος Καζαντζάκης: συμβολή στη χρονογραφία του βίου του», *Ανάπτυπο από τη «Νέα Εστία»*, 779 (1959), σ. 5.

¹² Ν. Καζαντζάκης, *Ο Καπετάν Μιχάλης (Ἐλευτερία ἢ Θάνατος)*, εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα ¹⁷1998, σ. 7.

¹³ Γ. Ι. Παναγιωτάκης, *Νίκος Καζαντζάκης, ἡ μορφή καὶ τὸ ἔργο του*, Ηράκλειο ³2004, σ. 156.

¹⁴ Ν. Καζαντζάκης, *Ο Καπετάν Μιχάλης...*, ό.π., σ. 74.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γι' αυτό και οι Δυνάμεις απέστειλαν και πολεμικά πλοία, για να επιβάλουν την τάξη, ενώ δεν δίστασαν να προχωρήσουν σε ναυτικό αποκλεισμό της Κρήτης, το 1897. Μέσα σε αυτήν την κατάσταση, η θέση της εκάστοτε ελληνικής κυβέρνησης ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, αφού έπρεπε να κρατάει την ισορροπία, αφενός ανάμεσα στους πόθους των επαναστατημένων Κρητών για την Ένωση και την πίεση της ελληνικής κοινής γνώμης και αφετέρου στις υποδείξεις των Μεγάλων Δυνάμεων για απουσία κάθε συμμετοχής της Ελλάδας στις κρητικές εξεγέρσεις, τη στιγμή που ο Σουλτάνος απειλούσε με πόλεμο σε μία τέτοια περίπτωση. Μία απειλή, που δεν άργησε να πραγματοποιηθεί στα 1897 με τον ατυχή για την Ελλάδα Ελληνοτουρκικό Πόλεμο, η έκβαση του οποίου ανάγκασε τους Κρητικούς να δεχτούν την προτεινόμενη από τις Δυνάμεις λύση της Αυτονομίας¹⁵.

Στο ίδιο έργο ο Καζαντζάκης γράφει ξεκάθαρα για τις Κρητικές Επαναστάσεις και τις συνέπειές τους, που ήταν αποτέλεσμα των αντιποίνων των Τούρκων: «[...] ή καρδιά τῆς Κρήτης... ἔτρωγε τὶς ἴδιες τὶς σάρκες τῆς, ἔκαιγε τὰ χωριά τῆς, ξεπάτωνε τὶς ἐλιές καὶ τὰ ἀμπέλια τῆς, σόριαζε ἀπὸ τὶς κρητικὲς μαδάρες ὡς τὸ κατώφλι τοῦ Θεοῦ, τὰ κουφάρια· καὶ ξανάπεφτε, ὅλο αἷματα στὰ νύχια τοῦ θεριοῦ [εννοεῖ τους Τούρκους]. Τινάχτηκε στὸν ἀέρα μὲ τὸ Ἀρκάδι στὰ '66, ξανασηκώθηκε στὰ '78, ξαναπέσε· ξανάρχισε πάλι νὰ στερνιάζει τὴν ἀδικία καὶ τὸν πόνο, καὶ τώρα, στὸ ἔμπα τοῦ '89, ἄρχισε πάλι ἡ καρδιά τῆς Κρήτης νὰ ξεχειλίζει [...]»¹⁶.

Ο συγγραφέας αναφέρεται στη Μεγάλη Επανάσταση του 1866 και στην ανατίναξη της Μονῆς Αρκαδίου με τους ἑνοπλους και τα γυναικόπαιδα, στην Επανάσταση του 1878, με αφορμὴ του Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1877-'78. Τέλος, στην Επανάσταση του 1889, που ξέσπασε, μετὰ την καταγγελία του κόμματος των «Καραβανάδων» ἢ «Συντηρητικῶν» για νοθεία που, κατ' αὐτούς, ἔκανε το κόμμα των «Ἐυπόλυτων»¹⁷. Ὅλο το ἔργο εἶναι διάσπαρτο με ιστορικά

¹⁵ Εμμανουήλ Γ. Χαλκιαδάκης, «Λογοτεχνία και Ιστορία: ὄψεις τῆς Νεότερης Ιστορίας τῆς Κρήτης μέσα ἀπὸ λογοτεχνικά ἔργα τοῦ Νίκου Καζαντζάκη», *Διεθνὲς Επιστημονικὸ Συνέδριο «Ὁ Νίκος Καζαντζάκης καὶ ὁ Κρητικὸς Πολιτισμὸς»*, *Ηράκλειο, Μυρτιά, 28-30/9/2007, Πρακτικά*, ἔκδοση Μουσείου Νίκος Καζαντζάκης, Ηράκλειο χ.χ., σ. 4.

¹⁶ Ν. Καζαντζάκης, *Ὁ Καπετάν Μιχάλης...*, ὁ.π., σ. 74 -75.

¹⁷ Για τὴν Επανάσταση τοῦ 1866 βλ. καὶ Μ. Καρέλλη, «Οἱ προξενικὲς εκθέσεις τοῦ 1866-69», στο *Ιστορικὰ Σημειώματα γιὰ τὴν Κρήτη. Ἀπὸ τὴν Επανάσταση τοῦ 1866 ὡς τὴν Κατοχή. Με ἀνατύπωση τῆς Εκθέσεως Ὁμοτήτων τοῦ Καζαντζάκη, Κακρυδῆ, Καλιτσονάκη (1945)*, Πανεπιστημιακὲς Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σ. 19-35. - Ν. Σβορώνος, «Ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἡ Κρητικὴ Επανάσταση τοῦ 1866», *Αριάδνη* 1 (1983), σ. 308-319. - Επίσης γιὰ τὶς επαναστάσεις τοῦ 1866, 1878 καὶ 1889 βλ. καὶ Γ. Μανουσάκη, *Κρητικὲς Επαναστάσεις, 1821-1905*,

στοιχεία και πληροφορίες για τους αγώνες των χριστιανών Κρητών για την Ένωση.

Και στο έργο του Καζαντζάκη «Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά» υπάρχουν ιστορικές αναφορές σε πτυχές του ιστορικού παρελθόντος της νήσου. Ενδεικτικά, η Μαντάμ Ορτάνς¹⁸ αναφέρει: «[...] Αγάπησα ένα “νάβρακο” (sic) [ενν. ναύαρχο]. Η Κρήτη είχε πάλι “ἀναστάση” κι οί στόλοι ἀράξαν στη Σούδα. Ύστερα ἀπὸ λίγες μέρες ἄραξα κι ἐγώ. Ἦ μεγαλεία! Ἦπρεπε νὰ βλέπατε τοὺς τέσσερους “νάβρακους” (sic), Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας, καὶ τὸ Ῥοῦσο ὄλο χρυσάφι, λουστρίνι παπούτσι καὶ φτερά στὸ κεφάλι.[...]». Η ίδια επισημαίνει με πικρία τον ιδιαίτερο ρόλο της, καθώς, λόγω της σχέσης της με τους ξένους ναυάρχους και κυρίως τον ναύαρχο Καναβάρο, απέτρεψε, όπως η ίδια ισχυρίζεται, τον κανονιοβολισμό της νήσου από τους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων, χωρίς, όμως, να της αναγνωριστεί από το ελληνικό κράτος¹⁹.

Ο Ιταλός αντιναύαρχος Ευτύχιος-Ναπολέον Κανεβάρο είχε αναλάβει την αρχηγία του ενωμένου στόλου των Μεγάλων Δυνάμεων, που προχώρησε το 1897 σε ναυτικό αποκλεισμό της Κρήτης, τη χάραξη ζωνών κατοχής και τον κανονιοβολισμό των θέσεων των επαναστατών. Εκτός από τον εκπρόσωπο της Ιταλίας, υπήρχαν άλλοι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι από άλλες χώρες. Συγκεκριμένα, την Αγγλία εκπροσωπούσε ο υποναύαρχος Χάρις, τη Γαλλία ο υποναύαρχος Ποτιέ και τη Ρωσία ο συνάδελφός του Αντρέεφ²⁰.

Αλλά και στο έργο του Καζαντζάκη «Αναφορά στον Γκρέκο» μπορεί κάποιος να εντοπίσει αρκετά σημεία του βιβλίου που σκιαγραφούν σημαντικά ιστορικά γεγονότα της Κρήτης, καθώς και να σχηματίσει μία εικόνα της κοινωνίας της εποχής. Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρεται στον παππού του, τον οποίο εμφανίζει ως ήρωα της Κρητικής Επανάστασης του 1878, επισημαίνοντας χαρακτηριστικά: «[...] Μέσ' στὰ βαθιά γεράματα, τυφλός, ἔζωσε ἄκομα τ' ἄρματα στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1878 καὶ πήρε τὰ βουνὰ νὰ πολεμήσει· μὰ οἱ Τούρκοι τὸν κύκλωσαν, τοῦ πέταξαν σκοινιὰ θελιές, τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν ἔσφαξαν ἀπόξω ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τοῦ Σαβαθιανὰ (sic)· κι εἶδα μία μέρα, στὸ παραθυράκι τοῦ

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά 2004, σ. 15-22 και Βουλή των Ελλήνων, *Κρήτη, 90 χρόνια από την Ένωση με την Ελλάδα*, Αθήνα 2003, σ. 24-28.

¹⁸ Το πραγματικό της όνομα ήταν Αδελίνα Γκιτάρ.

¹⁹ Ν. Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα 1981, σ. 50-51.

²⁰ V. Berárd, *Κρητικές Υποθέσεις, οδοιπορικό του 1897. Μέρες ναυάρχων και επανάστασης*, Χανιά-Ρέθυμνο-Ηράκλειο-Σητεία-Σφακιά (=Les Affaires de Crète), (μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια: Γ. Μόραγλης), εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1994.- Βουλή των Ελλήνων, *Κρήτη, 90 χρόνια από την Ένωση με την Ελλάδα*, Αθήνα 2003, σ. 30-31. - Γ. Μανουσάκης, *ό.π.*, σ. 35-38.

ιεροῦ, ὅπου οἱ καλόγηροι τὸ φύλαγαν, γυαλισμένο, ἀλειμμένο με ἀγιασμένο λάδι τῆς καντήλας, τὸ κρανίο του, βαθιὰ χαρακωμένο ἀπὸ τὶς σπαθιὲς [...]]»²¹.

Ὁ συγγραφέας με ξεχωριστό τρόπο περιγράφει τὴν ἀφιξὴ τοῦ πρίγκιπα Γεωργίου στὴν Κρήτη. Στις 9 Δεκεμβρίου τοῦ 1898 ὁ Γεώργιος αποβιβάστηκε στὸ λιμάνι τῆς Σούδας με τὴν ιδιότητα τοῦ «Υπατοῦ Ἀρμοστή τῆς Κρητικῆς Πολιτείας», σύμφωνα με τὴν ἐντολὴ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐπιλογή τοῦ Γεωργίου δικαίωρε ἐν μέρει τοὺς κατοίκους τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους καὶ τοὺς χριστιανούς τῆς νήσου, ἀφοῦ ὁ πρίγκιπας θὰ εκπλήρωνε ὡς ἓνα σημεῖο τοὺς ἐθνικούς πόθους τῶν Ἑλλήνων, μὴ καὶ θεωρούσαν τὴ φαινομενικὴ αὐτονομία προάγγελο τῆς ἐνώσεως με τὴν Κρήτη με τὴν Ἑλλάδα, θὰ σταματούσαν οἱ ταραχές²² καὶ παράλληλα θὰ ικανοποιούσε, ἔστω καὶ μερικῶς, τὴν Ὑψηλὴ Πύλη, καθὼς ἡ τουρκικὴ ἐπικυριαρχία δὲν διατάρασσε τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας.

Ὁ Καζαντζάκης ἀναφέρεται στα γεγονότα με τὰ παρακάτω λόγια, ἐνδεικτικὰ τοῦ κλίματος τοῦ πηγαίου ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ μέρους τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου, ὅπως ἀντικατοπτρίζεται στὴν ἀντίδραση τοῦ πατέρα του: «[...] Ἔδωκε ὁ Θεὸς κι ὕστερα ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες ἦρθε τὸ καλὸ μαντάτο: ὁ πρίγκιπας τῆς Ἑλλάδας Γεώργιος κατεβαίνει στὴν Κρήτη νὰ καμει κατοχὴ. Πετάχτηκε ἀπάνω ὁ κύρης [ἀναφέρεται στὸν πατέρα του], ἔσκυψε τρεῖς φορὲς κι ἄγγιξε τὸ χῶμα, ἔκαμε τὸ σταυρὸ του καὶ πῆγε γραμμὴ στὸν μπαρμπέρη· δὲν εἶχε ποτὲ τοῦ βάλει ξουράφι στὸ μάγουλό του, ἄφηνε τὰ γένια του νὰ ποταμίζουν στὸ στήθος του, γιατί εἶχε πένθος· πενθοῦσε γιὰ τὴν Κρήτη ποὺ ἦταν σκλάβα· γι' αὐτὸ καὶ δὲ γελοῦσε καὶ θύμωνε σὰν ἔβλεπε χριστιανὸ νὰ γελαίει· καταντοῦσε τὸ γέλιο νὰ τοῦ φαίνεται πράξη ἀντιπατριωτικὴ· μὰ τώρα, δόξα σοι ὁ Θεός, ἡ Κρήτη λευτερώθηκε, πῆγε τὸ λοιπὸν γραμμὴ στὸν μπαρμπέρη, κι ὅταν γύρισε σπῖτι ἔλαμπε τὸ πρόσωπό του ξουρισμένο, ἀνανιωμένο, κι ὅλο τὸ σπῖτι μοσκοβόλησε ἀπὸ τὴ λεβάντα ποὺ τοῦ ἔχε περεχύσει (sic) ὁ μπαρμπέρης τὰ (sic) μαλλιά του. Καὶ τότε

²¹ Ν. Καζαντζάκης, *Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο*, ἐκδόσεις Ἑλένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 2¹1982, σ. 34.

²² Turkey No 3 (1898), Turkey No3 (1898), *Further Correspondence, Respecting the Affairs of Crete [In continuation of "Turkey Nos 11 and 12 (1897)"]*, Presented to the both Houses of parliament by Command of Her Majesty. June 1898, London (Printed for Her Majesty's Stationery Office by Harrison and sons, St. Martin's Lane) 1898, No 266, The Marquess of Salisbury to Goschen, Foreign Office, τηλεγράφημα τῆς 29¹⁵ Δεκεμβρίου τοῦ 1897/ 11:30 μ.μ.. - Foreign Office (F.O.) 78/5068, No1, *Memorandum respecting the present state of the Cretan Question* (Communicated by the Prince of Wales, 9 Νοεμβρίου 1900), Private and Confidential: «(μτφρ.) [...] Οἱ Κρητικοὶ ἐδείξαν πίστη στὸ τωρινὸ καθεστῶς [τῆς Ἀυτονομίας], κάτω ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι εἶναι μερικῶς προσωρινὸ καὶ ὅτι λειτουργεῖ ὡς μεταβατικὸ στάδιο γιὰ τὴν Ἑνωσὴ [...]]», ("stepping - stone to Union").

στράφηκε στὴ μανά μου, χαμογέλασε: – Λευτερώθηκε ἡ Κρήτη [...] Τί θριαμβευτικὸ ταξίδι ἦταν ἐκεῖνο, πόσο ἀργοῦσε τὸ βαπόρι νὰ περάσει τὸ Αἰγαῖο καὶ πῶς ἔμπαινε τὴ χινοπωριάτικη (sic) ἐκείνη μέρα ὁ ἥλιος ὡς μέσα στὰ φυλλοκάρδια μας! Ὁ πατέρας μου μεροξημερώθηκε γερτὸς στὴν πλώρα καὶ κοίταζε κατανότου (sic), κι ἂν τὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου μποροῦσαν νὰ μετακουνήσουν βουνά, θὰ βλέπαμε τὴν Κρήτη νὰ ῥχεται σὰν φρεγάδα καταπάνω μας [...]»²³.

Ὁ τρόπος που παρουσιάζει ὁ Νίκος Καζαντζάκης τὴν ἀφιξη τοῦ Γεωργίου στὴν Κρήτη καὶ τὶς επευφημίες τῶν Κρητῶν θυμίζουν τὸ ἔργο τοῦ Παντελή Πρεβελάκη «Ὁ Κρητικός» (πρόκειται γιὰ ἱστορικὸ μυθιστόρημα). Ὁ Καζαντζάκης εἶχε ιδιαίτερες σχέσεις με τὸν Πρεβελάκη καὶ ἀπ’ ὅτι φαίνεται καὶ τοὺς δύο ἐνέπνεε ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης καὶ οἱ αγώνες τῶν Κρητῶν γιὰ τὴν ἔνωση τῆς νήσου με τὴν Ελλάδα. Ὁ τελευταῖος ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1866 ἔγραψε καὶ τὸ ἔργο «Παντέρμη Κρήτη»²⁴. Στὸν «Κρητικὸ» ὁ Πρεβελάκης ἀναφέρεται στὴν ἀφιξη τοῦ Γεωργίου, τὸ 1898, με τὰ παρακάτω λόγια: «[...] Στὸ γιαλὸ τῆς Σούδας, δὲν ἀπομένε τόπος ἀδειανὸς νὰ πέσει ἕνα βελόνι. Ὁ κόσμος εἶχε σταφυλιάσει στοὺς κάβους καὶ στὰ βράχια, οἱ βάρκες μέσα στὸ νερὸ εἶταν (sic) βαθιογονατισμένες ὡς τὴν κουπαστή. Σημαῖες, δαφνοκλώναρα, μυρτιές καὶ λεμονόκλαδα κάναν ἕνα δροσερὸ δάσος στὴν ἄκρη τοῦ γιαλοῦ. Ἡ δοξασμένη γῆς ποὺ ἐτοίμαζε τὸ καλωσόρισμα τοῦ Πρίγκιπα εἶταν (sic) στρωμένη με δαφνόφυλλα καὶ λούλουδα νὰ χώσει τὰ πόδια τοῦ ἴσαμε τὰ γόνата [...]. Οἱ κρητικὲς σημαῖες κάμανε μιὰ θάλασσα γύρω στο ἀμάξι [τοῦ πρίγκιπα Γεωργίου] [...]. “Ἄρατε Πύλας!” φώναξε παραλοῖσμένη ἡ Ἄντωνούσα ἢ καπετάνισσα [...]»²⁵.

Ὁ Καζαντζάκης, ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, περιγράφει τὸ ἴδιο γεγονὸς, με τὶς σκηνές τῶν ἐκδηλώσεων ἐνθερμου ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ μέρος τῶν χριστιανῶν Κρητῶν, ἀναφέροντας χαρακτηριστικὰ: «[...] Πετοῦσαν οἱ Κρητικοὶ τὰ κεφαλομάντιλά τους στὸν ἀέρα, ἔτρεχαν τὰ κλάματα καὶ μούσκευαν τ’ ἄσπρα καπετανίστικα γένια, σήκωναν οἱ μανάδες τὰ μωρά τους νὰ δοῦν τὸν ξανθὸ γίγαντα [ὁ πρίγκιπας Γεώργιος ἦταν πολὺ ψηλός], τὸ παραμυθένιο βασιλόπουλο, ποὺ ἔχε ἀκούσει τὸ θρῆνο τῆς Κρήτης κι εἶχε κινήσει, πρὶν ἀπὸ αἰῶνες, καβάλα σὲ ἄσπρο ἄλογο, σὰν τὸν Ἄι – Γιώργη, νὰ τὴ λευτερώσει. Γυαλὶ ἔκαμαν τόσους αἰῶνες τὰ

²³ Ν. Καζαντζάκης, *Ἀναφορά στον Γκρέκο*, ὁ.π., σ. 104-105.

²⁴ Π. Πρεβελάκης, *Παντέρμη Κρήτη, χρονικὸ τοῦ Σηκωμοῦ τοῦ ’66*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» Ἰ. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα χ.χ – Τα λεγόμενα «κρητικὰ» ἔργα τοῦ Πρεβελάκη συμπληρώνει τὸ ἔργο του «Τὸ χρονικὸ μίας Πολιτείας». Βλ. Θ. Δετοράκη, ὁ.π., σ. 13. – Πρβλ. Π. Πρεβελάκη, *Τὸ χρονικὸ μίας Πολιτείας*, Αθήνα 1938.

²⁵ Π. Πρεβελάκη, *Ὁ Κρητικός, Ἡ Πρῶτη Λευτεριά. Μυθιστορία*, Ἐστία, Αθήνα ⁶1995, σ. 312.

μάτια τῶν Κρητικῶν ν' ἀγναντεύουν τὸ πέλαγο, φάνηκε, δὲ φάνηκε, τώρα θὰ φανεῖ [...]. Καὶ τώρα, νά, τράνταξε ἡ Κρήτη, ἄνοιξαν οἱ τάφοι, ἀκούστηκε μία φωνὴ ἀπὸ τὴν κορφή τοῦ Ψηλορείτη: Ἔρχεται! Ἔφτασε! νὰ τος! κι οἱ γέροι καπεταναῖοι ροβόλησαν ἀπὸ τὰ βουνά, μὲ τὶς βαθιὲς πληγές τους, μὲ τὶς ἀσημένιες πιστόλες τούς [...] χτυποῦσαν οἱ καμπάνες, σειοῦνταν (sic) τὰ καμπαναριά, καταστολίστηκε ἡ πολιτεία μὲ βάγια καὶ μυρτιές, κι ὁ ξανθὸς Ἀ – Γιώργης στέκουνταν στὴ δαφνοστρωμένη προκουμαία, κι ἔλαμπε ὅλο τὸ Κρητικὸ πέλαγο πίσω ἀπὸ τοὺς ὤμους του [...]. [...] Στὴν ἐκκλησιά, σήκωσε τὰ χέρια του ὁ γερὸ - Μητροπολίτης στὸ θόλο [...] ἀνοιγόκλεισε τὰ χεῖλια του: “Χριστὸς ἀνέστη, παιδιὰ μου!” φώναξε [...]»²⁶. Πέρα ἀπὸ τον μοναδικὸ τρόπο που παρουσιάζει ὁ Καζαντζάκης τὴν ἀφιξὴ του ἀρμολογιστῆ Γεωργίου, ἐκδηλῆ εἶναι ἡ ομοιότητα στὴν περιγραφὴ του ἱστορικοῦ αὐτοῦ γεγονότος, που θυμίζει ἀναστάσιμη μέρα, με τὸ ἀντίστοιχο ἀπόσπασμα τοῦ Πρεβελάκη.

Ἡ Νεότερη Ἱστορία τῆς Κρήτης μέσα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Ν. Καζαντζάκη - Π. Πρεβελάκη

Απὸ τα τετρακόσια γράμματα τοῦ Καζαντζάκη πρὸς τὸν Πρεβελάκη γνωρίζουμε αρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τῶν δυο, γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴ Νεότερη Ἱστορία τῆς νήσου καὶ γιὰ τὴ βοήθεια που πρόσφερε ὁ Πρεβελάκης στὸν Καζαντζάκη στὴ συγγραφὴ τῶν ἱστορικῶν μυθιστορημάτων του τελευταίου.

Σε ἐπιστολὴ τοῦ Καζαντζάκη πρὸς τὸν Πρεβελάκη, με ἡμερομηνία 28.3.1942, ὁ πρῶτος γράφει, ἀνάμεσα σε ἄλλα, στὸν τελευταῖο τα ἐξῆς:

«Ἀγαπητὴ μου ἀδερφέ! [...] Τὸν Πρόλογο τῆς [Παντέρμης] Κρήτης Σας τὸν ξαναδιαβᾶσα μὲ τὸν ἴδιο πάντα ἀδίσταχτο θαυμασμὸ ἡ Ἑλένη θὰ τὸν ἀντιγράψει αὐτὲς τὶς ἡμέρες νὰ Σᾶς τὸν στείλω. [...]»²⁷.

Σε ἄλλῃ ἐπιστολὴ του, τὸ 1944, ὁ Καζαντζάκης γράφει στὸν Πρεβελάκη: «[...] Ἀγαπητὴ ἀδερφέ,! Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν ἐξαίσια ὥρα ποὺ μοῦ χαρίσατε, διαβάζοντάς μου τὸ χερόγραφό (sic) Σας [ὁ Πρεβελάκης εἶχε διαβάσει στὸν Καζαντζάκη, που εἶχε ἐρθεῖ γιὰ μερικὲς μέρες στὴν Αθήνα, τα τρία πρῶτα κεφάλαια τοῦ Κρητικοῦ – τὸ Δέντρο]. Δὲ θὰ τὴν ξεχάσω ποτέ, κι ὁ Θεὸς νὰ δώσει γρήγορα νὰ μοῦ διαβάσετε καὶ τὸ “Ἀρκάδι”²⁸ [...]»²⁹.

²⁶ Ν. Καζαντζάκης, *Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο*, ὁ.π., σ. 107-108.

²⁷ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Ἀυτογραφεῖς ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάγραμμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 505, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Αἴγινα, 28-3-1942.

²⁸ Πρόκειται γιὰ κεφάλαιο τοῦ ἔργου «Παντέρμη Κρήτη».

Σε νέα επιστολή του ο Καζαντζάκης έγραψε στον Πρεβελάκη: «Άγαπητέ αδελφέ! Άνυπομονῶ νὰ διαβάσετε τὴν α΄ γραφὴ τοῦ Καποδ[ίστρια] καὶ νὰ μοῦ πεῖτε μὲ ὅσες μπορεῖτε λεπτομέρειες τὴ γνώμη Σας. Θα προσπαθῆσω νὰ ὠφεληθῶ, ὅσο μπορῶ, στὴ β΄ γραφὴ. Θα ὑπάρξει καὶ γ΄ τελειωτικὴ.[...]», ἐνῶ σε ἄλλο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς του γράφει: «[...] Εἶμαι καλὰ καὶ δουλεύω πολὺ, κι ἐλπίζω νὰ Σᾶς ξαναδῶ σύντομα ν΄ ἀκούσω τὸ “Ἀρκάδι”.[...]»³⁰.

Το 1945 ο Καζαντζάκης γράφει στον Πρεβελάκη: «[...] Ὅλοένα προχωρῶ στὴν Παντέρμη Κρήτη [του τὴν εἶχε στείλει ο Πρεβελάκης, για να τὴν διαβάσει] μὲ ὄλο καὶ πιὸ συγκίνηση. Βάλατε ἓνα μεγάλο ἀγκωνάρι στὸ χτίρι (sic) τὸ ἀθάνατο τῆς γλώσσας μας καὶ τοῦ ἥθους μας. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς δίνει δύναμη πάντα! [...]»³¹.

Σε ἐπιστολή του Καζαντζάκη πρὸς τὸν Πρεβελάκη διαβάζουμε τα ἐξῆς: «Τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη, τοῦ ἥρωικοῦ συγγραφέα τῆς Παντέρμης Κρήτης, θερμὸ χαιρετισμὸ ἀπὸ τὸ ΑΡΚΑΔΙ. [...]»³². Ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἡ Κρήτη καὶ ἡ Ἱστορία τῆς συγκινοῦν καὶ ἐμπνέουν τοὺς δύο συγγραφεῖς.

Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ πὼς ο Καζαντζάκης στὴν ἀλληλογραφία του με τὸν Πρεβελάκη, ἐκφράζει τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ τὸν θαυμασμὸ του για τὸν συγγραφέα τοῦ «Κρητικῶ». Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθεῖ ὅτι ο Πρεβελάκης εἶχε ἀφιερῶσει τὸν «Κρητικὸ» στὸν Καζαντζάκη. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τα παρακάτω ἀποσπάσματα: «[...] Ἀγαπημένε Ἀδελφέ! [...] Ἄραγε πήγατε στὴν Κρήτη; Πῶς προχωράει ὁ Κρητικὸς; Ὁ Θεὸς νὰ Σᾶς δίνει ὑπομονὴ καὶ δύναμη, πάντα! Ν. Καζαντζάκης»³³.

Σε ἄλλη ἐπιστολή του, τὸ 1948, γράφει στὸν Πρεβελάκη, μεταξὺ ἄλλων, τα ἐξῆς: «[...] Περιτριγύριζα κάμποσες μέρες τὸν Κρητικὸ [Τὸ

²⁹ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Ἀυτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 516, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Αἴγινα, Μάιος 1944.

³⁰ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Ἀυτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 518, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Αἴγινα, Αὐγούστος 1944.

³¹ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Ἀυτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 521, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Αθήνα, 27-3-1945.

³² Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Ἀυτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 522, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Ἀρκάδι, 15-7-1945.

³³ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Ἀυτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 580-581, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Παρίσι, 4-9-1947.

Δέντρο], τὸν περιχαιρόμουν μὲ συγκίνηση κι ὅλο κι ἀνέβαλλα [...] τὴ στιγμή νὰ χαρῶ. Μὰ χτὲς πιά δὲν κρατήθηκα· καὶ βγαίνω τώρα ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, ὅπως ὕστερα ἀπὸ μίαν ἐπικίνδυνη (sic) μάχη βγαίνει ὁ νικητής. Θάμα εἶναι ἡ ἀπλή του συναξαρική πλοκή κι ἡ ἐπική στόρηση [...]. Ἀληθινὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ μοιάζει μὲ μάχη, καὶ βγαίνεις ἀπὸ αὐτὸ πιὸ ἀντρειωμένος· ἢ, ἂν εἶσαι κιοτής, συντριμμένος. [...] ποτέ δὲ θὰ μπορέσω νὰ ἀνταποδώσω τὴ χαρὰ καὶ τὴν τιμὴ πού μου κάματε ἀφιερώνοντάς μου τὸν Κρητικό. [...]»³⁴.

Σε ἄλλο γράμμα του, τὸ 1949, γράφει ὁ Καζαντζάκης στὸν Πρεβελάκη: «[...]Ἔλαβα τὸ βιβλίο Σας [Ὁ Κρητικός – Ἡ Πρώτη Λευτεριά], τὸ διάβασα καὶ τὸ ξαναδιάβασα μὲ ἀπόλυτη εὐδαιμονία, κι ἦταν σὰ νὰ περνοῦσα μὲ μεγάλες δρασκελιές γίγαντα, ἀπὸ τὴ μίαν ἄκρα ὡς τὴν ἄλλη, τὴν Κρήτη. [...]»³⁵. Καὶ ἐδῶ τονίζεται ὁ θαυμασμός του Καζαντζάκη γιὰ τὸν «Κρητικό» του Πρεβελάκη» με θέμα τὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1866.

Ενδεικτικὴ τῆς σχέσης του Καζαντζάκη με τὰ ιστορικὰ μυθιστορήματα του Πρεβελάκη που αναφέρονται στὴ Νεότερη Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ τῆς τεχνικῆς του αναφορικὰ με τὸν τρόπο τῆς συγγραφῆς του, εἶναι ἡ ἐπιστολὴ του Καζαντζάκη στὸν δεῦτερο, στις 3-12-1949: «Εἶμαι βυθισμένος στὸν *Καπετὰν Μιχάλη*. Μάχουμαι ν' ἀναστήσω τὸ Ἡράκλειο τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας [...]. Πρὶν ἀρχίσω νὰ γράφω, ξαναδιάβασα τὰ τρία βιβλία Σας γιὰ τὴν Κρήτη, μὲ ὀλοένα μεγαλύτερη χαρὰ καὶ μὲ θαυμασμό (sic). [...]»³⁶. Ὁ Πρεβελάκης σε σημειώσή του ἐπισημαίνει ὅτι με τὴ φράση «τὰ τρία βιβλία» ἀναφέρεται στὴν «Παντέρμη Κρήτη» καὶ στὸν Α' καὶ Β' τόμο του «Κρητικού».

Απὸ ὅ,τι φαίνεται, ὁ Καζαντζάκης, πρὶν ἀρχίσει τὴ συγγραφὴ του «*Καπετὰν Μιχάλη*», μελέτησε ιστορικὰ ἔργα που ἀναφέρονται στὴ συγκεκριμένη ἐποχὴ. Αποκαλυπτικὴ ὡς πρὸς τὸν τρόπο που γράφει εἶναι ἡ παρακάτω ἐπιστολὴ, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Πρεβελάκη, που ἀπόκειται στις Κλειστὲς Συλλογές τῆς Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης, στὸ Ρέθυμνο. Σε αὐτὴν τὴν ἐπιστολὴ ὁ Καζαντζάκης ζητᾶ ἀπὸ τὸν

³⁴ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Αὐτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 587-588, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Παρίσι, 30-4-1948.

³⁵ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Αὐτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 603, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Ἀντίπολις, 31-1-1949.

³⁶ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Αὐτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 617, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, [Antibes], 3-12-1949.

Πρεβελάκη να του στείλει κάποιο βιβλίο Ιστορίας της Κρητικής Επανάστασης του 1889, που θα τον βοηθήσει στη συγγραφή του έργου του. Συγκεκριμένα, του γράφει, ανάμεσα σε άλλα: «[...] θὰ ἤθελα να Σᾶς ζητήσω μία χάρη: Να μοῦ δανείσετε, ἂν ἔχετε, καμιὰ Ἱστορία τῆς Κρήτης σχετικὰ μὲ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1889. Ὁ Καπετὰν Μιχάλης ζεῖ καὶ δρᾷ τότε, καὶ δὲν ἔχω ἐδῶ κανένα βοήθημα· ἄραγε μπορεῖτε νὰ μοῦ στείλετε, καὶ ἡ Ζιζή, γυρίζοντας, Σᾶς τὸ φέρνει πίσω; Θὰ μὲ ὑποχρεώσετε πολὺ. [...]»³⁷.

Ο Πρεβελάκης ανταποκρίνεται ἄμεσα στην ἐκκλήση του φίλου του και, σύμφωνα με την ἀδημοσίευτη ἀπαντητικὴ ἐπιστολή του, του γράφει τα εξής: «[...] Κοίταξα [...] να δῶ τι λένε τα βιβλία για την Κρητικὴ Επανάσταση του 89. [...] Ο Ψιλᾶκης ἔχει 4 σελίδες ὅλες – ὅλες [...]». Πιθανότατα αναφέρεται στην Ἱστορία της Κρήτης του Βασιλείου Ψιλᾶκη που ἐκδόθηκε το 1909³⁸. Καὶ συνεχίζει: «[...] Ο Ξανθουδίδης [αφιερώνει] λίγες ἀράδες καὶ ἐδῶσα να σας γράψουν τα μέρη αφτά (sic) να Σας τα στείλω [...]»³⁹.

Ο Καζαντζάκης, ο Πρεβελάκης καὶ ἡ Κεντρικὴ Επιτροπὴ Διαπιστώσεων Ὠμοτήτων στην Κρήτη

Τέλος, αξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ο Καζαντζάκης ἦταν μέλος της «Κεντρικῆς Επιτροπῆς Διαπιστώσεων Ὠμοτήτων», που διαπράχθηκαν την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στην Κρήτη. Συγκεκριμένα, ὕστερα ἀπὸ περιοδεία στο νησί, συνέταξε με τους Ἰωάννη Καλιτσουνάκη, Ἰωάννη Κακριδὴ (πλαισιωμένη ἀπὸ φωτογραφίες του Κωνσταντίνου Κουτουλάκη) ἐκθεση για τις ὠμότητες που εἶχαν διαπραχθεῖ ἀπὸ τα ναζιστικὰ καὶ φασιστικὰ στρατεύματα, κατὰ τὴ διάρκεια της Κατοχῆς. Ἡ ἐκθεση της Επιτροπῆς εἶχε χαθεῖ καὶ ἀντίγραφό της εἶχε κρατήσει ο Π. Πρεβελάκης, στον ὁποῖο καὶ εἶχε δώσει το πρωτότυπο ο Καζαντζάκης, για να κάνει τις παρατηρήσεις του. Ἀργότερα, ο Πρεβελάκης το παρέδωσε στην Ἐταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, διασώζοντας μία πολύτιμη πηγή για την περίοδο της Κατοχῆς στην Κρήτη, που ἐκδόθηκε

³⁷ Ν. Καζαντζάκης, *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Ἀυτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἓνα Σχεδιάγραμμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία του Βίου του Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τον Π. Πρεβελάκη*, ὁ.π., σ. 621, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, [Antibes], 28-3-1950.- Πρβλ. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης, Ἀρχεῖο Πρεβελάκη, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, [Antibes], 28-3-1950.

³⁸ Πρβλ. Βασιλείου Ψιλᾶκη, *Ἱστορία της Κρήτης ἀπὸ της ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι των καθ' ἡμᾶς χρόνων*, τ. 1-3, Ἐκ του τυπ. της "Νέας Ἐρεῦνης", Χανιά 1909.

³⁹ Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη, Ἐπιστολές Πρεβελάκη στον Καζαντζάκη, Πρεβελάκης στον Καζαντζάκη, Ἀθήνα, 19 Ἀπριλίου 1950.

το 1983 από τον Δήμο Ηρακλείου⁴⁰. Με τον τρόπο αυτό και οι δύο, αφού συνεργάστηκαν, συνέβαλαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στην καταγραφή και διάσωση μέρους της Σύγχρονης Ιστορίας της νήσου.

Η Νεότερη Ιστορία της Κρήτης και η ερμηνεία της μέσα από τη Λογοτεχνία

Ο Παντελής Πρεβελάκης στη Λογοδοσία του προς τους συμπατριώτες του κατά την απονομή του χρυσού μεταλλίου της πόλης των Χανίων, το 1981, αναφέρεται στη λογοτεχνική ερμηνεία της Νεότερης Ιστορίας της Κρήτης. Συγκεκριμένα, επισημαίνει, μεταξύ άλλων: «[...] Η νεότερη Ιστορία της Κρήτης μπορεί να ερμηνευθεί από διάφορα λογοτεχνικά είδη: το χρονικό, την επική μυθιστορία ή το δράμα. Αλλά όποιο είδος κι αν διαλέξεις, χρειάζεται να δώσεις το αίμα σου στους νεκρούς, για να τους κάμεις να μιλήσουν [...]», επισημαίνοντας με αυτόν τον τρόπο τη δυσκολία που υπάρχει στο να σκιαγραφήσει ένας συγγραφέας, μέσα από το συναισθηματικό και λογοτεχνικό του λόγο, τους πρωταγωνιστές μίας ιστορικής περιόδου, προκειμένου να εκφράσουν τις σκέψεις, τις ιδέες και τις αντιλήψεις τους και να ζωντανέψει το λογοτεχνικό πλαίσιο μίας μακρινής με το σήμερα εποχής. Κατά τον Θεοχάρη Δετοράκη, «εκείνος [ο Πρεβελάκης] έδωσε το αίμα του στους νεκρούς και μίλησαν. Η Παντέρμη Κρήτη είναι η φωνή τους»⁴¹. Ανάλογα έπραξε και ο Νίκος Καζαντζάκης.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, ο Καζαντζάκης και ο Πρεβελάκης είχαν μία ιδιαίτερη σχέση, όπως αντικατοπτρίζεται μέσα από την αλληλογραφία και τα έργα τους. Κοινός τόπος στη λογοτεχνική τους παραγωγή υπήρξε η σχέση τους με την Κρήτη και ιδιαίτερα με τη Νεότερη Ιστορία της και τους αγώνες των Κρητικών για την ένωση με την Ελλάδα και την ελευθερία. Στην περίπτωση αυτή, η λογοτεχνία εμπνέεται από τον ιστορικό λόγο και η ιστορία της Κρήτης ζωντανεύει μέσα από τη λογοτεχνική δημιουργία τους. Οι συγγραφείς γνωρίζουν καλά τη Νεότερη Ιστορία της νήσου, την οποία και ξετυλίζουν στα έργα τους με σεβασμό. Στο σημείο αυτό πρέπει

⁴⁰ Δήμος Ηρακλείου, *Εκθεσις της Κεντρικής Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη*, πρόλογος Μανόλης Καρέλλης, Ηράκλειο 1983.

⁴¹ Θεοχάρης Δετοράκης, «Παντέρμη Κρήτη: Λογοτεχνία ή Ιστορία», στο *Μνήμη Παντελή Πρεβελάκη Νίκου Καζαντζάκη, Πεπραγμένα των Ημερίδων της 22 Μαρτίου 1996 και της 28 Νοεμβρίου 1997*, επιμέλεια Ν. Ε. Παπαδογιαννάκης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, Ρέθυμνο 2000, σ. 18.

να τονιστεί πως τα λογοτεχνικά δημιουργήματά τους σαφώς δεν αποτελούν ιστορικές πηγές. Η λογοτεχνία, βέβαια, δεν είναι ανεξάρτητη από την ιστορική πραγματικότητα της εποχής, εντούτοις υπακούει στους δικούς της κανόνες και υποτάσσεται στο λογοτεχνικό είδος που υπηρετεί. Ως εκ τούτου, ο κάθε λογοτέχνης αναπαριστά και «ζωντανεύει» τα ιστορικά γεγονότα με τον δικό του μοναδικό τρόπο.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Αρχεία

- Foreign Office (F.O.) 78/5068, No1, *Memorandum respecting the present state of the Cretan Question* (Communicated by the Prince of Wales, 9 Νοεμβρίου 1900), Private and Confidential.
- Turkey No 3 (1898), Turkey No3 (1898), *Further Correspondence, Respecting the Affairs of Crete [In continuation of “Turkey Nos 11 and 12 (1897)”]*, Presented to the both Houses of parliament by Command of Her Majesty. June 1898, London (Printed for Her Majesty’s Stationery Office by Harrison and sons, St. Martin’s Lane) 1898, No 266, The Marquess of Salisbury to Goschen, Foreign Office, τηλεγράφημα της 29^{ης} Δεκεμβρίου του 1897/ 11:30 μ.μ.
- Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης, Αρχείο Πρεβελάκη, Ν. Καζαντζάκης προς Π. Πρεβελάκη, [Antibes], 28 Μαρτίου 1950.
- Δήμος Μαλεβιζίου, Αρχείο Κουτουλάκη.
- Μουσείο Καζαντζάκη, Επιστολές Πρεβελάκη στον Καζαντζάκη, Πρεβελάκης στον Καζαντζάκη, Αθήνα, 19 Απριλίου 1950.

Τύπος

- Γιατρομανωλάκης Μανώλης, «Το λογοτεχνικό παράδοξο του Νίκου Καζαντζάκη», εφ. *Το Βήμα*, Αθήνα, 20 Μαΐου 2007.
- Ανδρικήκη Αλέκου, «Η υπεράσπιση του 18χρονου Παντ. Πρεβελάκη στον Καζαντζάκη, το 1927, Τα κείμενα των κορυφαίων», εφ. *Πατρίς*, Ηράκλειο, 24 Ιανουαρίου 2011.
- Εφ. *Πατρίς*, Ηράκλειο, 6 Οκτωβρίου 2017.

Βοηθήματα, άρθρα σε περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων και συλλογικούς τόμους

- Berárd V., *Κρητικές Υποθέσεις, οδοιπορικό του 1897. Μέρες ναυάρχων και επανάστασης, Χανιά-Ρέθυμνο-Ηράκλειο-Σητεία-Σφακιά (=Les Affaires de Crète)*, (μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια: Γ. Μόραγλης), εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1994.
- Βουλή των Ελλήνων, *Κρήτη, 90 χρόνια από την Ένωση με την Ελλάδα*, Αθήνα 2003.
- Δετοράκης Θεοχάρης, «Παντέρμη Κρήτη: Λογοτεχνία ή Ιστορία», στο *Μνήμη Παντελή Πρεβελάκη Νίκου Καζαντζάκη, Πεπραγμένα των*

Ημερίδων της 22 Μαρτίου 1996 και της 28 Νοεμβρίου 1997, επιμέλεια Ν. Ε. Παπαδογιαννάκης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, Ρέθυμνο 2000, σ. 11-18.

-Δήμος Ηρακλείου, *Έκθεσις της Κεντρικής Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη*, πρόλογος Μανόλης Καρέλλης, Ηράκλειο 1983.

-Καζαντζάκης Ν., *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη και σαράντα άλλα Αυτόγραφα εκδιδόμενα με Σχόλια, ένα Σχεδιάσμα Εσωτερικής Βιογραφίας και τη Χρονογραφία του Βίου του Ν. Καζαντζάκη από τον Π. Πρεβελάκη*, εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1965.

-Καρέλλη Μ., «Οι προξενικές εκθέσεις του 1866-69», στο *Ιστορικά Σημειώματα για την Κρήτη. Από την Επανάσταση του 1866 ως την Κατοχή. Με ανατύπωση της Εκθέσεως Ωμοτήτων του Καζαντζάκη, Κακριδή, Καλιτσουνάκη (1945)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σ...

-Μανουσάκης Γ., *Κρητικές Επαναστάσεις, 1821-1905*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά 2004.

-Πρεβελάκης Π., «Νίκος Καζαντζάκης: συμβολή στη χρονογραφία του βίου του», *Ανάπτυπο από τη «Νέα Εστία»*, 779 (1959), σ. 5.

-Παναγιωτάκης Ι. Γιώργος, *Νίκος Καζαντζάκης, η μορφή και το έργο του*, Ηράκλειο ³2004, σ. 156.

-Σανουδάκης Αντώνης, «Ο Πρεβελάκης, το μυθιστόρημα και ο Καζαντζάκης», *Άγωνα Γραμμή*, 3 Σεπτεμβρίου 2009.

-Σβορώνος Ν., «Η ανατολική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων και η Κρητική Επανάσταση του 1866», *Αριάδνη* 1 (1983), σ. 308-319.

-Χαλκιαδάκης Γ. Εμμανουήλ, «Λογοτεχνία και Ιστορία: όψεις της Νεότερης Ιστορίας της Κρήτης μέσα από λογοτεχνικά έργα του Νίκου Καζαντζάκη», *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Κρητικός Πολιτισμός»*, Ηράκλειο, Μυρτιά, 28-30/9/2007, Πρακτικά, έκδοση Μουσείου Νίκος Καζαντζάκης, Ηράκλειο χ.χ., σ. 1-9.

Λογοτεχνικά έργα των Ν. Καζαντζάκη και Π. Πρεβελάκη

-Πρεβελάκης Π., *Το χρονικό μιας Πολιτείας*, Αθήνα 1938.

-Πρεβελάκης Π., *Ο Κρητικός, Η Πολιτεία, Μυθιστορία*, εκδότης Αετός Α.Ε., Αθήνα 1950 .

-Πρεβελάκης Π., *Ο Κρητικός, Η Πρώτη Λευτεριά. Μυθιστορία*, Εστία, Αθήνα ⁶1995.

-Πρεβελάκης Π., *Παντέρμη Κρήτη, χρονικό του Σηκωμού του '66*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα ⁵1995.

-Καζαντζάκης Ν., *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα ⁴1981.

- Καζαντζάκης Ν., *Αναφορά στον Γκρέκο*, εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα ²1982.
- Καζαντζάκης Ν., *Ο Καπετάν Μιχάλης (Ελευτερία ή Θάνατος)*, εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα ¹⁷1998.

Παράρτημα εγγράφων, εντύπων και εικόνων

Πηγή: Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης,
Αρχείο Πρεβελάκη, Ν. Καζαντζάκης προς Π. Πρεβελάκη,
φάκελος αλληλογραφίας.

(Antibes) 28-3-1950

1950

Αγαπώμενη Αθηνά,

Η ζήτηση έρχεται στην Antibes, διότι - όπως είπαμε -
 να το δαντίστω, αν έχω, καμία δουλειά - όπως είπαμε -
 στην Επαναστάση το 1889. Ο Καπετάν Μιχάλης, που είπα
 τότε, 'Εν έχω την κατάντα βιβλίου, έχει μαρτυρία - με την οποία
 'η ζήτη, γράφοντας, και το ζήτη είναι.

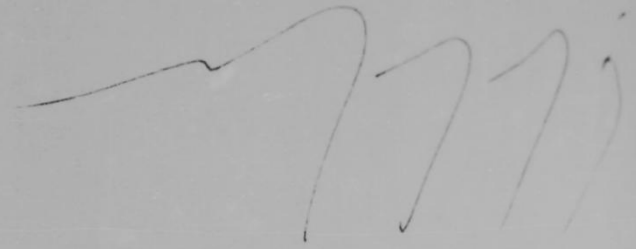
Θα φτ. να χρεώσεται ωχρ.

Βρίσκει μια σε τιμή να φαίνεται ωχρ. σου.

Έχαβα να το ζήτη, 'ς ελαφρώς ωχρ. 'από το δίκιο
 όσο ήταν. Με αρέσει το έργο, για σκαίνορα - όπως είπα.
 Είδα πως η "Ελευθερία" γράφει πως ήρθε βιβλίο - έργο σου.

Βιάζονται να το ξεφορτώσουν.

Η ελπίς ε'χει χαθεί ωχρ. *Βαση Σιμπρε*

Επιστολή με την οποία ο Καζαντζάκης ζητά από τον Πρεβελάκη
 την αποστολή ενός βιβλίου για την Κρητική Επανάσταση του 1889,
 προκειμένου να το αξιοποιήσει στη συγγραφή του έργου του
 «Ο Καπετάν Μιχάλης»

Πηγή: Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης,
 Αρχείο Πρεβελάκη, Ν. Καζαντζάκης προς Π. Πρεβελάκη,
 [Antibes], 28-3-1950.

ΔΗΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΩΣ ΩΜΟΤΗΤΩΝ
ΕΝ ΚΡΗΤΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΑΡΕΛΛΗΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1983

**Η Έκθεση της Κεντρικής Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων στην Κρήτη που συνέταξε ο Καζαντζάκης και διέσωσε ο Πρεβελάκης
Πηγή: Δήμος Ηρακλείου, Έκθεσις της Κεντρικής Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη, πρόλογος Μανόλης Καρέλλης, Ηράκλειο 1983.**

Γράμμα.—'Ο Π. στην 'Αθήνα.

'Αντίπολις, 31-1-49

'Αγαπητέ μου 'Αδελφέ,

'Ελαβα τὸ βιβλίο Σας [*'Ο Κρητικός—'Η Πρώτη Λευτεριά*], τὸ διάβασα καὶ τὸ ξαναδιάβασα μὲ ἀπόλυτη εὐδαιμονία, κι ἦταν σὰ νὰ περνοῦσα μὲ μεγάλες δρασκελιές γίγαντα, ἀπὸ τὴ μιὰν ἄκρα ὡς τὴν ἄλλη, τὴν Κρήτη. Συχνὰ τὶς μέρες τοῦτες, ὅταν θέλω νὰ πάρω κουράγιο καὶ ν' ἀνασάνω ἕνα ἀγέρα κορφῆς, ἀνοίγω τὸ βιβλίο αὐτὸ καὶ παρηγοριέμαι. Δὲν τοῦ βρίσκω κανένα ψεγάδι· χαίρουμαι ποὺ γέννησε ἡ Κρήτη μιὰν ψυχὴ τόσο στὸ μπόι της· εἶπαμε, θὰ χρειαστοῦμε μιὰν ἄλλη ψυχὴ, ἀργότερα, νὰ συνεχίσει. Θὰ τὴ βροῦμε;

Απόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη που ἀναφέρεται στὸ ἔργο τοῦ τελευταίου «Ο Κρητικός».

Πηγή: Ν. Καζαντζάκη, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη καὶ σαράντα ἄλλα Αὐτόγραφα ἐκδιδόμενα με Σχόλια, ἕνα Σχεδιάσμα Ἐσωτερικῆς Βιογραφίας καὶ τὴ Χρονογραφία τοῦ Βίου τοῦ Ν. Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Π. Πρεβελάκη, ὁ.π., σ. 603, Ν. Καζαντζάκης πρὸς Π. Πρεβελάκη, Ἀντίπολις, 31-1-1949.*

**Νίκος Καζαντζάκης, Παντελής Πρεβελάκης
στο Gottesgab της Τσεχίας (1932)
Φωτογραφία Ελένης Καζαντζάκη**

**Ο Νίκος Καζαντζάκης ως μέλος της Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων που διαπράχθηκαν κατά την διάρκεια της ναζιστικής Κατοχής στην Κρήτη συλλέγει πληροφορίες για την περίοδο αυτή.
Πηγή: Δήμος Μαλεβιζίου, Αρχείο Κουτουλάκη**

Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο κρητικός πνευματικός πολιτισμός

Γράφαμε άλλοτε ότι η πνευματική πολυμέρεια του Καζαντζάκη και η οικουμενικότητα των προβληματισμών του τροφοδότησαν μια μονομερή στροφή της έρευνας προς τις διεθνείς φιλοσοφικές και ιδεολογικές συναρτήσεις της σκέψης και του έργου του· στροφή που διαμόρφωσε ένα ορισμένο κλίμα δυσανεξίας απέναντι στις απόπειρες ανίχνευσης των ελληνικών πηγών της έμπνευσής του. Από τότε, η έρευνα σ' αυτό το πεδίο έχει προχωρήσει σημαντικά. Θα λέγαμε ότι η συμβολή της ελληνικής παράδοσης – στην κρητική κατά βάση εκδοχή της – είναι πλούσια και πολυσήμαντη και εκτείνεται από τη γλώσσα και το ποιητικό ιδίωμα του συγγραφέα, το ύφος της γραφής και το ήθος των προσώπων, ως την ποιητική μυθολογία, τους αξιακούς κώδικες και την κοσμοαντίληψη των έργων του.¹ Εκείνο που μένει είναι μια συνολική και συνθετική αποτίμηση αυτής της συμβολής, σε συσχετισμό με τις εξωγενείς (δυτικές και ανατολικές) πηγές του στοχασμού του, ώστε να αποσαφηνιστεί και να τεκμηριωθεί πειστικά το μερτικό της καθεμιάς και η διαλεκτική που παράγουν.

Για το σκοπό αυτό θα επιλέξουμε από την ογκώδη παραγωγή του Καζαντζάκη δύο έργα χαρακτηριστικά της τέχνης και της σκέψης του,

¹ Δεν είναι δυνατό ούτε σκόπιμο να επαναλάβουμε εδώ τα πορίσματα όλων των σχετικών ερευνών μας. Θα περιοριστούμε να παραπέμψουμε στις πιο ενδιαφέρουσες από τη σκοπιά του Συνεδρίου ανακοινώσεις μας: Ε.Γ. Καψωμένος, «Η διαλεκτική των πολιτισμικών κωδίκων στην Οδύσεια του Καζαντζάκη», *Ημερίδα για το Νίκο Καζαντζάκη, Πρακτικά, Ακαδημία Αθηνών* (Τρίτη, 27.11.2007), Αθήνα 2010. – “Σημασιακοί κώδικες και αξιακά πρότυπα της Κρήτης στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη”, *Ο Καζαντζάκης στον 21ο αιώνα. Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου “Νίκος Καζαντζάκης 2007: Πενήντα χρόνια μετά”*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Κρήτης, Ηράκλειο 2010: 403-434. – “Τοπικοί πολιτισμικοί κώδικες στην Οδύσεια του Νίκου Καζαντζάκη”, *“Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Κρητικός Πολιτισμός”*. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου για τα 50 χρόνια από το θάνατό του (Μουσείο Ν. Καζαντζάκη, Ηράκλειο – Μυρτιά, 28-30 Σεπτ. 2007), 1, 15 [ηλεκτρον. έκδ.]. – «Ο Αλέξης Ζορμπάς και το νεοελληνικό πολιτισμικό πρότυπο», *Ν. Καζαντζάκη, Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, Εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη, Αθήνα 2014, Επίμετρο [= www.eks-ik.eu/dimosiieuseis/ekdoseis/arhra-meletes,10]. – “Βούδας και Απόλλωνας. Η διαλεκτική των πολιτισμών στην Οδύσεια του Καζαντζάκη”, *Μαθητικό Συνέδριο «Ταξιδεύοντας με το Νίκο Καζαντζάκη»* (Συνδιοργάνωση Διεύθυνσης Δ.Ε.Β' Αθήνας, 1ου Γ.Ε.Λ. Χολαργού, 2ου Γ.Ε.Λ. Χολαργού και 1ου Γ.Ε.Λ. Παπάγου, 8.12.2017), Αθήνα, Δημαρχείο Παπάγου – Χολαργού, 2017.

που προσφέρουν μια ευνοϊκή προϋπόθεση για συγκριτική έρευνα: έχουν κοινό υπόβαθρο την προβληματική πάνω στο ίδιο κοσμοθεωρητικό πρόβλημα. Και είναι ενδιαφέρον ότι αντιπροσωπεύουν δυο διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, ποίηση και πεζογραφία, και το καθένα στο είδος του είναι το διασημότερο έργο του Καζαντζάκη. Μιλούμε για το ποίημα της *Οδύσσειας* (1938), που ο Καζαντζάκης αξιολογεί ως το κορυφαίο δημιούργημά του και το μυθιστόρημα *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* (1946), το πιο γνωστό και πολυμεταφρασμένο έργο του.² Και τα δύο έργα έχουν ως αφετηρία το γνωσιοθεωρητικό πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στο *είναι* και στο *φαίνεσθαι*: αυτό που φαίνεται είναι πραγματικό ή το πραγματικό, το *όντως ον*, δεν είναι προσιτό στις αισθήσεις; Οι διαφορετικές απαντήσεις στο πρόβλημα παραπέμπουν σε δύο διάφορα και αντίπαλα κοσμοθεωρητικά συστήματα. Ιστορικά, η πίστη στην αντικειμενικότητα του αισθητού κόσμου και στις αξίες της ζωής εκπροσωπείται από το ελληνικό πολιτισμικό πρότυπο. Αντίθετα, η ιδέα ότι ο ορατός κόσμος είναι πλάνη και οι ζωικές αξίες ανυπόστατες (ο παραπλανητικός «πέπλος της Μάγιας» απλώνει μπροστά στα μάτια μας μια πλαστή φαινομενικότητα) αποδίδεται στη βουδιστική κοσμολογία. Πάνω σ' αυτό τον αντιθετικό άξονα (βουδιστική κοσμοαντίληψη vs ελληνική κοσμοαντίληψη) αναπτύσσονται τα δύο έργα. Όμως, ανάμεσα στην *Οδύσσεια* και στον *Αλέξη Ζορμπά* λειτουργεί μια διαλεκτική αντίστροφης αναλογίας. Στο έπος της *Οδύσσειας* ο ισχυρός πόλος στη διαλεκτική των ιδεών και των αξιών είναι η βουδιστική κοσμοαντίληψη, που ενσαρκώνει ο Ήρωας-πρωταγωνιστής, ο καζαντζακικός Δυσσέας. Στο μυθιστόρημα ο ισχυρός πόλος είναι το τοπικό πολιτισμικό πρότυπο, που ενσαρκώνει ο Ήρωας-πρωταγωνιστής, ο Αλέξης Ζορμπάς. Έχομε, λοιπόν, κοινή προβληματική, αλλά αντίθετη ιεράρχηση αξιών και διαφορετική τελική έκβαση.

Η κοινή προβληματική εξηγείται από το γεγονός ότι και τα δύο έργα σχεδιάζονται την ίδια περίοδο, στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Μάλιστα, – όπως μαρτυρεί ο αφηγητής-συγγραφέας στην *Αναφορά στο Γκρέκο* [1961: 535-552] – η πρώτη απόπειρα συγγραφής του “Ζορμπά” χρονολογείται πριν από την έκδοση της *Οδύσσειας* (στα χρόνια 1936-37): «Γύρισα σπίτι, πήρα τον κοντυλοφόρο, έσκυψα με αλαφριά ανατριχίλα στο χαρτί. [...] Έγραφα, έσβηνα, δεν έβρισκα τα λόγια που ταίριαζαν, τότε θαμπά ήταν κι άψυχα, τότε αδιάντροπα φανταχτερά, τότε πάλι αφηρημένα...» [1961:558]. Και καταλήγει: «Η χρυσαλίδα του Ζορμπά δεν είχε ακόμα ωριμάσει, βιάστηκα ν' ανοίξω το σάβανό της· ντράπηκα, έσκισα ό,τι είχα μουτζαλώσει στο χαρτί και βγήκα...» [1961:560]). Τότε θα

² Η γαλλική έκδοση έλαβε το 1954 το βραβείο του καλύτερου ξένου μυθιστορήματος. Η Νορβηγική Λέσχη του Βιβλίου το κατέταξε το 2002 στα 100 καλύτερα βιβλία όλων των εποχών.

εγκαταλείπει την προσπάθεια και θα την ξαναρχίσει, αφού έχει τελειώσει και εκδώσει την *Οδύσεια*, στα πρώτα χρόνια της Κατοχής (1941, 1943). Έτσι, οι κοινοί κώδικες γίνονται το κλειδί για την ανάγνωση και του ενός και του άλλου έργου.

I. Η *Οδύσεια* του Καζαντζάκη αναπτύσσεται πάνω σε δύο άξονες προβληματικής και δράσης, που αντιστοιχούν σε δύο διακριτά και αντίπαλα πολιτισμικά μορφώματα. Ο ένας άξονας αντιπροσωπεύεται από τη ροπή της επιστροφής στην εστία, στο γενέθλιο χώρο, στους ακατάλυτους δεσμούς και τις αξίες του. Ο άλλος άξονας αντιπροσωπεύεται από τη ροπή της αποδημίας, της απελευθέρωσης από δεσμούς και δεσμά, την αναζήτηση της περιπέτειας, του καινούριου και του αγνώστου. Ο ποιητής ενσωματώνει μέσα στο έργο του και τη μία προοπτική και την άλλη: άμεσα, το μύθο της νέας αποδημίας, που είναι το θέμα του έργου και έμμεσα, το μύθο του νόστου. Και το πιο ενδιαφέρον, ο ένας άξονας, του νόστου, με σημείο αναφοράς τον αρχετυπικό μύθο της ομηρικής *Οδύσειας*, επενδύεται με τις αξίες και τους πολιτισμικούς κώδικες της ελληνικής παράδοσης (στην κρητική κατά βάση εκδοχή της) και ο άλλος άξονας, της αποδημίας, με σημείο αναφοράς τη «δεύτερη *Οδύσεια*» του επικού κύκλου, επενδύεται με τις αξίες και τους κώδικες της βουδιστικής κοσμολογίας σε μια δυτικού τύπου φιλοσοφική εκδοχή της.³

Έτσι προκύπτει μια διαλεκτική ανάμεσα σε δυο διακριτά πολιτισμικά πρότυπα, στην *κουλτούρα του χρόνου* (νέα αποδημία) και στην *κουλτούρα της εντοπιότητας* (νόστος), όπου το πρώτο τροφοδοτείται από τη δυτική παιδεία και προβληματική του συγγραφέα και προσωποποιείται στη σκέψη και την πράξη του κεντρικού ήρωα, του *Δυσέα*.⁴ και το δεύτερο τροφοδοτείται από τη βαθιά βιωματική εμπειρία του τοπικού πολιτισμού, προσωποποιείται στο ήθος και τη συμπεριφορά των συντρόφων του Οδυσσέα και εμπεδώνεται σε επίπεδο σκηνοθετικής λειτουργίας (θα μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα παρακάτω). Έτσι, η διαλεκτική των πολιτισμικών κωδίκων λειτουργεί υπαινικτικά σ' όλη την έκταση του έργου, αλλά συχνά βγαίνει και στην επιφάνεια με την ισότιμη αντιπαράθεση των δύο απόψεων, σε έναν έμμεσο ή και άμεσο διάλογο. Ενδεικτικά παραδείγματα: *Λόγος* (μιλεί ο πατέρας του Οδυσσέα, ο Λαέρτης, για τον εγγονό του τον Τηλέμαχο, απευθυνόμενος στη γη):

³ Βλ. αναλυτικότερα Ε.Γ. Καψωμένος, «Πολιτισμικοί κώδικες στην 'Οδύσεια' του Ν. Καζαντζάκη», *Ημερίδα για το Νίκο Καζαντζάκη, Πρακτικά, Ακαδημία Αθηνών*, έκδ. 2010, ό.π.

⁴ Αυτό τον τύπο του ονόματος (μάλιστα, με ένα σίγμα, όπως και στον τίτλο του έργου) χρησιμοποιεί, για μετρικούς κυρίως λόγους, ο ποιητής στην α' έκδοση της «*Οδύσειας*» ένα τύπο που, σκόπιμα ή όχι, ξεχωρίζει τον καζαντζακικό από τον ομηρικό Οδυσσέα.

*Δε θέλω του άπιστού μου γιου που σ' απαρνήθηκε να μοιάζει·
θέλω να γίνει σκούληκας της γης και δουλευτής του κάμπου
κι όλο χορτάρι, χόμα και βροχή γλυκά ν' αχνίζει ο νους του.*

[A 956-58]

Αντίλογος (μιλεί ο παππούς του Οδυσσέα, απευθυνόμενος στον Ήρωα):

*Ο κύρης σου ο ζευγάς αποθυμάει ζωμάχο να σε κάμει,
σε νανουρίζει στα περβόλια του και σε κυλάει στ' αυλάκια·
κι εγώ σε βουτακάω στα κύματα να μου γενείς κουρσάρος!
Ο κύρης σου χαρίζει αλετρικά και χωματοβοδάκια·
κι εγώ σου δίνω προύντζινο στρατό και δίκοπο μαχαίρι
κι έξι ζευγάρια κοντοπίθαρους θεούληδες να παίζεις·
όρτσα, αγγονέ, γοργομεγάλωσε και γοργανάστησέ με!»*

[A 1221-27]

– (Λόγος):

*Κι είδα και μέτρησα, αρετή καμιά δεν είναι πιο μεγάλη
σαν την αμίλητη άγια υποταγή στο ανθρωποφάγο χόμα.*

[A 884-85]

– (Αντίλογος):

*Είδα κι εγώ κι εμέτρησα, αρετή καμιά δεν είναι πιο μεγάλη
σαν όντας λέει το χόμα ναι και συ με οργή του κράξεις όχι!*

[A887-88].

Τέτοιοι διάλογοι προβάλλουν κατ' αντιδιαστολή τους δύο πολιτισμικούς κώδικες, της εντοπιότητας (“ζευγάς”: προσήλωση στη μάνα-γη) και της κουλτούρας του χρόνου στη νεωτερική εκδοχή της (“κουρσάρος”: ταξίδι, ελεύθερη περιπλάνηση, περιπέτεια, κούρσος). Η αντίθεσή τους παράγει τη διαλεκτική του έργου.

Η ανατρεπτική βούληση του καζαντζακικού Δυσσέα εκδηλώνεται με τα στερεότυπα της δυτικής νεωτερικότητας: τη διάρρηξη του συνδέσμου με την πάτρια γη, την ασυμβίβαστη προσήλωση στην ελευθερία της περιπέτειας, στη χαρά της καινούριας γνώσης και των νέων κατακτήσεων· στην απόλυτη κυριαρχία του νου έναντι των αισθήσεων και των συναισθημάτων, στο γκρέμισμα του Θεού και την υποκατάστασή του από τον άνθρωπο. Σε μια μη-οργανική σύζευξη με το Βουδισμό, αρνείται την αντικειμενική υπόσταση του υλικού κόσμου, τον οποίο καταγγέλλει ως πλάνη των αισθήσεων και διακηρύσσει την παντοδυναμία του ανθρώπινου Νου. Όστε, δεν έχει να προτείνει παρά μία και μόνη επιλογή: ως ανατολική θρησκευτική οντολογία την ολοκληρωτική άρνηση του υλικού κόσμου και των υλικών αναγκών και αιτημάτων του ανθρώπου και το βύθισμα στην αιώνια αταραξία του Νιρβάνα· και ως δυτικό φιλοσοφικό θεώρημα την πίστη σε μια και μόνη πραγματικότητα, στην απεριόριστη δύναμη του ανθρώπινου Νου και στην δυνατότητά του να επιβάλει την κυριαρχία του στον Κόσμο. Αυτές

οι επιλογές κι αυτός ο κώδικας είναι που επικρατεί στο έπος της Οδύσσειας και ορίζει τη συμπεριφορά και τη δράση του ήρωα, καθώς και την τελική έκβαση του έργου.

II. Από την άλλη μεριά, ο κύριος άξονας που ορίζει την οργανωτική δομή και την προβληματική του μυθιστορήματος «Αλέξης Ζορμπάς» είναι η αντιπαράθεση ανάμεσα στα ίδια πολιτισμικά πρότυπα, τη βουδιστική κοσμοαντίληψη, που εκπροσωπεί αφετηριακά ο διανοούμενος αφηγητής και τη νεοελληνική αντίληψη της ζωής, που εκπροσωπεί ο εργάτης του, Αλέξης Ζορμπάς. Το πεδίο όπου αναπτύσσεται η διαλεκτική ανάμεσα στα δύο αντίπαλα πρότυπα είναι η συνείδηση του διανοούμενου συγγραφέα, που βγαίνει από την μόνωση του γραφείου έξω στο ανοιχτό πεδίο της (επιχειρηματικής) δράσης, αποφασισμένος ν' αναζητήσει λύσεις στα φιλοσοφικά προβλήματα που τον ταλανίζουν: «Ως τώρα, ψυχή μου, έλεγα, έβλεπες τον ίσκιο και χόρταινες, τώρα σε πάω στο κρέας». Το πρόβλημα αιχμής είναι ακριβώς η υπέρβαση της αντίθεσης ανάμεσα στα πνευματικά αιτήματα που του υπαγορεύει η βουδιστική διδασκαλία (κατά την οποία ο κόσμος δεν έχει αντικειμενική υπόσταση, είναι δημιούργημα του νου) και στα ζωικά αιτήματα και ανάγκες, που στην ελληνική αντίληψη είναι υπαρκτά, σεβαστά και άγια.⁵

Μ' αυτούς τους όρους, το μυθιστόρημα «*Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*» προσφέρεται λαμπρά, για να σπουδάσουμε συσχετικά αυτές τις συναρτήσεις και μαζί τους, τη σχέση του Καζαντζάκη με τον τοπικό πολιτισμό. Ο πιο χαρακτηριστικός ανθρώπινος τύπος, που υλοποιεί με τρόπο, θα λέγαμε, αρχετυπικό, την ενότητα φύσης και πολιτισμού, ζωικών και κοινωνικών αξιών, είναι ο Αλέξης Ζορμπάς. Ο διανοούμενος συγγραφέας, αυτοδιηγητικός αφηγητής του μυθιστορήματος, τον περιγράφει ως εξής: «*μια ζωντανή καρδιά, ένα ζεστό λαρύγγι, μια ακατέργαστη μεγάλη ψυχή, που ακόμα δεν αφαλοκόπηκε από τη μάνα της, τη Γης*». (*Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, 1981: 25).

Το διακριτικό γνώρισμα του Αλέξη Ζορμπά είναι ότι εκφράζει αυθεντικά και με παιδική κάποτε αφέλεια, τη σχέση αρμονίας με τη φύση και τις αξίες της. Για τον ήρωα του μυθιστορήματος ό,τι είναι φυσικό είναι αυταπόδεικτα και ηθικό και ωραίο. Το κριτήριο για όλες τις αξίες είναι η φύση και τα αιτήματά της. Είναι αυτό που ο αφηγητής ονομάζει

⁵ Συστατικό στοιχείο και ουσιώδη παράγοντα διαμόρφωσης αυτού του προτύπου αποτελεί η ελληνορθόδοξη παράδοση, που, σε αντίθεση προς το βουδισμό, υπερβαίνει το διχασμό σώματος-ψυχής των ανατολικών θρησκειών, εναρμονίζοντας την ελληνική παράδοση με τη χριστιανική ηθική: Το σώμα είναι ιερό, γιατί είναι ο ναός της ψυχής – η ζωή είναι το μεγάλο δώρο του Θεού στον άνθρωπο και αξίζει τον απόλυτο σεβασμό μας. Ο Καζαντζάκης, όπως θα δούμε, αναγνωρίζει και καταφάσκει αυτή τη σύνθεση.

«πρωτόγονη ματιά που αδράχνει ψηλάθε σαϊτευτά τη θροφή της» (“Πρόλογος”, 1981: 7). Δεν πρόκειται ακριβώς για πρωτογονισμό, αλλά για ένα είδος κοινωνικοποίησης των ζωικών αξιών, που εναρμονίζει την κοινωνία και τον πολιτισμό προς τη φύση, με έναν ιδιαίτερο τρόπο, που έχει τη σφραγίδα της πολιτισμικής εντοπιότητας.

Στον Καζαντζάκη η σχέση του πολιτισμού με τη φύση, των πνευματικών με τις φυσικές αξίες, στις ποικίλες εκφάνσεις της, αποτελεί ένα από τα κεντρικά προβλήματα του στοχασμού του. Σχηματικά, η προβληματική του αναπτύσσεται προς δύο κατευθύνσεις: την ηρωική, που έχει στην αφετηρία της την ταύτιση του ανθρώπου και του πολιτισμού με τη φύση και τις πρωτογενείς ζωικές αξίες, και τη μεταφυσική ή ορθότερα, την ηθική, που έχει ως αφετηρία το αίτημα του μετασχηματισμού της ύλης σε πνεύμα.

Στο μυθιστόρημα «Αλέξης Ζορμπάς» επαναβεβαιώνεται μια εδραία θέση της ελληνικής πνευματικής παράδοσης: η εναρμόνιση ηθικών και πολιτισμικών αξιών είναι η αναγκαία συνθήκη για την ολοκλήρωση και ευδαιμονία του ανθρώπου. Από δω πηγάζει το βίωμα πληρότητας και ευδαιμονίας του ανθρώπου, η αντίληψη της φύσης ως εγκόσμιου παραδείσου, που εγγυάται την πληρότητα και μακαριότητα των όντων: «Χαρά στον άνθρωπο, συλλογίζουμαι, που αξιώθηκε, προτού πεθάνει, ν’ αρμενίσει το Αιγαίο. Πολλές χαρές έχει ο κόσμος ετούτος [...] μα νά ’ναι χινόπωρο τρυφερό και να σκίζεις το πέλαο ετούτο, μουρμουρίζοντας τ’ όνομα του κάθε νησιού, θαρρώ δεν υπάρχει χαρά που να βυθίζει περισσότερο την καρδιά του ανθρώπου στην Παράδεισο» (Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά, 1981: 27).

Η ιδέα της φύσης ως επίγειου παραδείσου συνδυάζεται με το βίωμα της ευδαιμονίας, δηλ. με την αίσθηση ότι η φύση προσφέρει στον άνθρωπο τις ιδεώδεις προϋποθέσεις για την ολοκλήρωση της ύπαρξής του. Το βίωμα αυτό επανέρχεται μέσα στο έργο του Καζαντζάκη:

«Αύγουστος μήνας, ο πιο ανοιχτοχέρης κι αγαπημένος, με τις αγκάλες φορτωμένες μελωμένα πωρικά και σεριανίζει στα μπιστάνια και στ’ αμπέλια, πασαλειμμένος με κατακάθια του κρασιού, με διπλά προγούλια και τριπλές κοιλιές, με ορθή ουρά, άγιος Σάτυρος, μεγάλη η χάρη του! [...] Ετούτοι είναι οι ντόπιοι, οι αληθινοί θεοί μας οι αθάνατοι, πώς μπόρεσαν κάτω από τέτοιο φως, ομπρός σε τέτοια θάλασσα, ανάμεσα σε τέτοια βουνά, να γεννηθούν και να προκόψουν άλλοι θεοί, χωρίς κοιλιά, χωρίς χαρά, χωρίς αμπελόφυλλα στα μελίγγια; Και πώς μπόρεσαν οι γιοι κι οι θυγατέρες της Ελλάδας να πιστέψουν σ’ έναν Παράδεισο διαφορετικό από τον Παράδεισο ετούτης της γης;» (Αναφορά στον Γκρέκο, 1961: 582-583). Στο βίωμα της φύσης ως εγκόσμιου παραδείσου ενυπάρχει η αντίληψη της ενότητας του ανθρώπου με τη φύση και τις ζωικές αξίες, που δεν αφήνει περιθώρια διάκρισης ή αντιδιαστολής του ανθρώπινου από το φυσικό, αλλά αντίθετα συνθέτει το μυθικό πλαίσιο ενός ενιαίου

σύμπαντος· και παράλληλα, υποδηλώνει την εσωτερική αρμονία του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής ενότητας. Ο Καζαντζάκης έχει σαφή συνείδηση ότι αυτός ο κώδικας αντιπροσωπεύει ένα διακριτικό στοιχείο του νεοελληνικού πολιτισμικού προτύπου, λαϊκού και λόγιου. Ο αφηγητής – συγγραφέας του «Αλέξη Ζορμπά» διαπιστώνει με αγαλλίαση ότι ο κώδικας λειτουργεί εξίσου στην κοσμική όσο και στην εκκλησιαστική τέχνη:

«Ας είναι καλά τούτο το μικρό κόνισμα του χριστιανού αγίου με τα εφηβικά σγουρά μαλλιά, που κρέμονται γύρω από το μέτωπό του σα μαύρα τσαμπιά. Έλληνας Διόνυσος και άγιος Βάκχος έσμιγαν, είχαν το ίδιο πρόσωπο· κάτω από τ' αμπελόφυλλα και τα ράσα τρικύμιζε το ίδιο λαχταριστό ηλιοκαμένο κορμί – η Ελλάδα» (Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά, 1981: 208).

Ο συγγραφέας αναγνωρίζει σ' αυτό το εικόνισμα τη σύνθεση ελληνισμού και χριστιανισμού που πέτυχε η βυζαντινή τέχνη· μια σύνθεση όπου διασώζεται η ισορροπία των ηθικών και των ζωικών αξιών. Το αίτημα της ισορροπίας ανάμεσα σε υλικές και πνευματικές αξίες ο Καζαντζάκης το περιγράφει ως αίτημα που υπαγορεύεται από την ελληνική μεσογειακή φύση, όπου ύλη και πνεύμα συνυπάρχουν και συντίθενται ως πρωτογενή συστατικά ενός ενιαίου σύμπαντος. Μέσα σ' αυτό το σύμπαν δε χωρεί κανένας διχασμός του ανθρώπου σε σώμα και ψυχή, σε υλικά και ηθικά αιτήματα· η ενότητα υλικών και πνευματικών αξιών, που εγγυάται την ακεραιότητα και πληρότητα της ύπαρξης, επιβάλλεται ως αυταπόδεικτη πραγματικότητα:

«Μέσα στο φως της Ελλάδας, το σώμα δεν είναι τυφλή ακατέργαστη ύλη, πολλή ψυχή το διαπερνάει και το κάνει να φωσφορίζει. [...] κι η ψυχή πάλι δεν είναι αόρατο είδωλο κι αγέρας· έχει πάρει κι αυτή από τη σιγουράδα και τη ζεστασιά του κορμιού και γεύεται με σαρκική λες χαρά τον κόσμο, σα νά'χε στόμα και ρουθούνια και χέρια να τον χαϊδέψει. Πολύ συχνά δεν αντέχει ο άνθρωπος να κρατήσει αλάκερή του την ανθρωποσύνη· κουτσουρεύεται· τότε θέλει ν' απαλλαχτεί από την ψυχή του, τότε από το σώμα του· και τα δυο μαζί να τα χαίρεται του πέφτει βαρύ· μα εδώ στην Ελλάδα τα δυο ετούτα χαριτωμένα αιώνια στοιχεία μπορούν να συγκεραστούν να πάρει η ψυχή από το σώμα και το σώμα από την ψυχή και να φιλιώσουν· κι έτσι να μπορεί ο άνθρωπος στο θείο αλώνι της Ελλάδας να ζει και να πορεύεται ακέραιος» (Αναφορά στον Γκρέκο, 1961, 583-584).

Ο διανοούμενος υπερβαίνει το διχασμό, όταν ακολουθώντας το αίτημα της φύσης, κατά τις παραινέσεις του Ζορμπά, γεύεται τη χαρά του έρωτα. Και ανακαλύπτει ότι ο έρωτας δεν είναι απλώς σωματική, είναι πρωτίστως ψυχική ανάγκη και λειτουργία, που ανυψώνει το φυσικό άνθρωπο. Έτσι ο ασκητικός διανοούμενος βρίσκει το δρόμο για την εναρμόνιση ζωικών και ηθικών αιτημάτων, ψυχής και σώματος.

Συμφιλιώνεται με τον εαυτό του και ανακτά τη χαμένη του ισορροπία και ακεραιότητα:

«Όλη η χαρά της χτεσινής νύχτας αναρροούσε από τα σωθικά, διακλαδίζονταν και πότιζε και χόρταινε το χώμα πού 'μαι καμωμένος. Κι έτσι ξαπλωμένος, με σφαλιχτά μάτια, άκουγα, μου φαίνονταν, να τρίζουν και να φαρδαίνουν τα σπλάχνα μου. Για πρώτη φορά χτες τη νύχτα βεβαιώθηκα τόσο χεροπιαστά πως κι η ψυχή είναι κι αυτή σάρκα, πιο γοργοκίνητη ίσως, πιο διάφανη, πιο λεύτερη` μα σάρκα. Κι η σάρκα είναι κι αυτή ψυχή, νυσταγμένη λίγο, κατακουρασμένη από μεγάλες πορείες, καταφορτωμένη από βαριές κληρονομίες` μα μέσα στις μεγάλες στιγμές ξυπνάει κι αυτή, αναντρανίζει, τινάζοντας και τα πέντε της πλοκάμια, σα φτερούγες» (Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά, 1981: 244).

Ο διανοούμενος αφηγητής ζει ως προσωπικό συγκλονιστικό βίωμα, τη σύνθεση των αντιθέτων, σώματος – ψυχής, σε μια ενότητα: *σωματοψυχή*. Κι αυτό το βίωμα εξουδετερώνει αυτόχρονα μέσα του το δυστικό φιλοσοφικό δίλημμα του βουδισμού και τον απελευθερώνει:

«Άξαφνα πετάχτηκα απάνω` μπήκα στην παράγκα, πήρα το χειρόγραφο του “Βούδα”, το άνοιξα. [...] Δεν είχα πια ανάγκη από το πρόσωπο αυτό της αγωνίας μου, το 'χα ξεπεράσει, είχα τελέψει τη θητεία μου στο Βούδα – σήκωσα κι εγώ το χέρι και πρόσταξα μέσα μου το Βούδα να διαλυθεί» (Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά, (1957) 1973: 245-246).

Συμπερασματικά: Ανάμεσα στα δύο έργα αναπτύσσεται μια διαλεκτική πολιτισμικών κωδίκων, με σημεία αναφοράς αφενός την κουλτούρα της εντοπιότητας, που εκπροσωπείται από το ελληνικό πολιτισμικό πρότυπο και αφετέρου την κουλτούρα του χρόνου και της κίνησης, που στα υπό μελέτη έργα εκπροσωπείται από μια μη-οργανική σύζευξη ανατολικού βουδισμού και δυτικής νεωτερικότητας. Όπως είδαμε, στην *Οδύσσεια* την προτεραιότητα διατηρεί το πρότυπο της νεωτερικότητας, που διερμηνεύει ο κεντρικός Ήρωας, ο Δυσσέας. Στο μυθιστόρημα την προτεραιότητα διατηρεί το νεοελληνικό πρότυπο, που διερμηνεύει ο Αλέξης Ζορμπάς.

Στην *Οδύσσεια*, που προηγείται (ολοκληρώνεται και εκδίδεται το 1938), επικρατεί η νεωτερική αντίληψη του κόσμου, η οποία, ύστερα από μια μακρά σειρά δοκιμασιών, οδηγεί τον Ήρωα στην απόλυτη μόνωση, χωρίς προοπτική διεξόδου. Ο θάνατος του Δυσσέα πάνω σ' ένα παγόβουνο της Ανταρκτικής, μόνου, χωρίς συντρόφους ούτε οπαδούς, τεκμηριώνει προφητικά το αδιέξοδο αυτής της επιλογής, στο οποίο ο Ήρωας αντιπαραθέτει ως αντιστάθμισμα την ελληνική αξιοπρέπεια και την ασυμβίβαστη προσήλωσή του στο ιδεώδες της ελευθερίας.

Στον «Αλέξη Ζορμπά», που έπεται (γράφεται στα χρόνια της Κατοχής και εκδίδεται το 1946), επικρατεί το ελληνικό πολιτισμικό πρότυπο, που, μέσα από την εναρμόνιση των αντιθέσεων, καταλήγει σε μια σύνθετη ισορροπία, που εμπεριέχει την προοπτική μιας ατομικής και συλλογικής

ευδαιμονίας. Ζώντας ως προσωπικό βίωμα την απελευθερωτική υπέρβαση των αντιθέσεων, ο αφηγητής – συγγραφέας του μυθιστορήματος, αφεντικός στη δουλειά, καταλήγει μαθητευόμενος του εργάτη του Αλέξη Ζορμπά στη θεωρία της ζωής. Μαθητεία που προσφέρει στο διανοούμενο μια λυτρωτική απάντηση στις υπαρξιακές αγωνίες του.

Συσχετίζοντας την κοινή προβληματική και τις συμμετρικά αντίθετες επιλογές στα δύο υπό μελέτη έργα, μπορούμε να αναπλάσομε την πνευματική πορεία του Νίκου Καζαντζάκη. Με το έπος της *Οδύσσειας* επιχειρεί να αναπαραστήσει την περιπέτεια του ανθρώπινου πνεύματος στη νεότερη φάση της ιστορίας του, τους αγώνες και τις αγωνίες του ανθρώπου να κατακτήσει τη γνώση, να ελέγξει τη μοίρα του και να καθορίσει το ρόλο του μέσα στον κόσμο. Σ' αυτή την αναπαράσταση επιχείρησε να εντάξει τις μεγάλες κοσμοθεωρίες, τις μεγάλες αντιπαραθέσεις, τη μεγάλη διαλεκτική της ιστορίας. Και είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι συνοψίζοντας τις συνιστώσες αυτής της διαλεκτικής, τοποθετεί στον ένα πόλο το ελληνικό πολιτισμικό πρότυπο, στον άλλο πόλο την ανατολική πνευματική παράδοση όπως προσλαμβάνεται κι ενσωματώνεται στο πρότυπο της δυτικής νεωτερικότητας. Ο συγγραφέας Ν. Καζαντζάκης συστρατεύεται, μέσω του Οδυσσέα του, κάτω από τη σημαία της δυτικής νεωτερικότητας. Και αγωνίζεται με συνέπεια, όσο τουλάχιστον διαρκεί η προετοιμασία και η σύνθεση της *Οδύσσειας* (από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 ως τα τέλη της δεκαετίας του 1930). Και όταν, τραβώντας το αξιακό αυτό σύστημα ως τις έσχατες συνέπειές του, φτάνει σε αδιέξοδο, αναγνωρίζει έντιμα και αποτυπώνει στην έκβαση της μυθοπλασίας του αυτό το αδιέξοδο, χωρίς να καταδεχτεί να το συγκαλύψει με πλαστές επαγγελίες συλλογικής ευτυχίας. Και καταλήγει, ύστερα από την τραγική εμπειρία του Β' Παγκόσμιου πολέμου, που ανέδειξε στην πράξη τη χρεωκοπία των «νεωτερικών» ιδεών (με τη ναζιστική εκδοχή της ύβρεως του δυτικού ανθρώπου), να επαναπατριστεί στο ελληνικό πολιτισμικό πρότυπο και να αναδείξει τις πανανθρώπινες αξίες του, μέσα από την ενσάρκωσή τους στο χαρακτηριστικό μυθιστορηματικό του ήρωα, τον Αλέξη Ζορμπά. Έτσι, σε μια κρίσιμη ιστορική καμπή, ο Καζαντζάκης επαναβεβαιώνει την υπεροχή της ελληνικής πνευματικής παράδοσης ως πολιτισμικής πρότασης με οικουμενική εμβέλεια.

Νίκος Καζαντζάκης:
«Ρευμάτων στοχαστής και θηρευτής τ' Αγνώστου»

Τί κάνει μια πράξη να ορθώνεται από το ωραίο στο υψηλό και την έμπνευση από αμεταχείριστη να 'χει ξάφνου αξιοσύνη; Πολύ πέρα από τη δημιουργική πνοή, το ένστικτο που γίνεται διαίσθηση και την ορμή αφόρμηση, την έλξη του υψηλού ασκούσε πάντοτε ο πόλος του αγνώστου. Στα άγνωστα μονοπάτια το δυνατό πάντα αποτύπωμα της τέχνης, του λόγου και της επιστήμης πρωτοπόρων δημιουργών με εκτόπισμα μεγέθους Καζαντζάκη.

Συνοφασμένο με το άγνωστο το συναίσθημα της αγωνίας μεταξύ φόβου κι αναμονής μεταβολίζεται σε πάλη τυραννική κι αδιάκοπη, διότι ετυμολογικά συνδέεται με τον αγώνα. Μια αναμέτρηση διηνεκής με τις δυνάμεις και τα ρεύματα εσωτερικά και εξωτερικά αντίστοιχα σε μια μετέωρη στην άβυσσο κι ιδιότυπη καζαντζακική ισορροπία. Θρεμμένος από την ίδια που μεγάλωσε μέσα του τον σκοτεινό θαυματοποιό πάλεψε σαν γνήσιος Οδυσσέας του καιρού του στο χώρο και τον χρόνο που του δόθηκαν γυρεύοντας «χωρίς ελπίδα την Ιθάκη», δυναμική ύπαρξη ουσίας σε στόχο ασώματο κι ηρωικά ανύπαρκτο.

Είναι το επαναστατημένο «Ον» θα γράψει για το υποκείμενο αυτής της μοναδικής στην ιστορία αγωνιστικής δημιουργίας ο **Νικηφόρος Βρεττάκος** και συνεχίζει: «είναι το ανέστιο κι απροσάρμοστο ον που δεν θέλει, δεν παραδέχεται καμία συνθηκολόγηση. Γυρεύει μια διέξοδο μέσα στ' ανθρώπινα, χώνεται μέσα στα γεγονότα, κρύβεται κάτω απ' αυτά και βρίσκεται πάλι ξέσκεπος, εκτεθειμένος απέναντι στην άβυσσο. Κάθε μάσκα που προσπαθεί να «σοφιλιάσει στην άβυσσο, διαλύεται». Ποιητικό αντίκρισμα σε αυτού του είδους τον καζαντζακικό αντικομφορμισμό προσφέρει δημιουργικά η προτροπή του **Οδυσσέα Ελύτη** «Χαράζου κάπου με οποιονδήποτε τρόπο και μετά πάλι σβήσου με γενναιοδωρία»⁽¹⁾.

Πώς σηματοδοτείται όμως τ' άγνωστο; Είναι μόνο φόβος ή γίνεται και στόχος, σκοτεινός σκοπός, οραματική αν και τυφλή προοπτική;

Στα πρώτα βήματα δεν είναι άλλο από μια γοητευτική σκοποθεσία του ανερευνήτου στον δρόμο των ωκεανών που άνοιξε ο Ερρίκος ο θαλασσοπόρος με το μεγάλο νερό έλξη και ποίηση μαζί. Εκρηκτική η μετακύληση τ' αγνώστου στην Αναγέννηση με το παραδείσιο όραμα να τροφοδοτεί το φιλοκίνδυνο κι άπληστο της ανθρώπινης φύσης σε χιμαιροκυνηγούς, θησαυροθήρες και κάθε λογής τυχοδιώκτες. Ευτυχώς για την ιστορία η περιδίνηση του νου και της ψυχής τ' ανθρώπου εκτινάσσει τ' άγνωστο σε κοσμογονικές, διαπλανητικές, μεταφυσικές, βαθιά υπαρξιακές αναδιηρήσεις.

Μια δοκιμασία πνευματικής άσκησης μεταξύ αυτών ως αυτοαναφορική διαδικασία διαρκούς αναζήτησης, τραγικής όσο μεγαλειώδους στην προοπτική του απροσπέλαστου στο διηνεκές. Το άγνωστο σε επαγρύπνηση. Μια έρευνα που ελκύεται ηδονικά από τον ίδιο της τον εαυτό και μένει σταθερά ανικανοποίητη. Μια περιπετειώδης εμπειρία ψυχισμού και νόησης εκείνου που δεν βολεύεται, όχι από απλή φιλέρευνη διάθεση, αλλά από υπαρξιακή και συμπαντική ταυτόχρονα ανησυχία ως ζωική ανάγκη σύστασης του νέου, μέσα-έξω, πάνω στο παλιό που γκρεμίζεται.

Μια ζωτική ανατροπή ως δραστική δύναμη ανανέωσης και δημιουργίας στο σημείο ακριβώς που ο **Μπερξόν** συνάντησε τον **Νίτσε** για να γονιμοποιήσουν, συγκαιρινά και χώρια, αναμφίβολα μοναδικά μια εμβληματική φυσιογνωμία δημιουργού, την ξεχωριστή στο εύρος της διάνοια του Καζαντζάκη.

Μπόλιασμα επιτυχές και καρποφόρο που βοήθησε τον Κρήτα ταξιδευτή να ξεδιπλώσει τα δικά του φτερά ως «**Ρευμάτων στοχαστής και Θηρευτής τ' αγνώστου**». Θηρευτής πολύ περισσότερο από οδοιπόρος και ταξιδευτής, γιατί θηρεύοντας υπάρχει όχι απλή αναζήτηση, αλλά έρευνα, άρα επιμονή, αγώνας, πάλη διαρκής.

Στη διαπάλη ωστόσο των εσωτερικών με τα εξωτερικά ρεύματα της ζωής του καμία ροή από τις δύο δεν τον κέρδισε ολοκληρωτικά.

«*Το ένα μου πόδι είναι στο στέρεο χώμα, το άλλο ψάχνει στα σκοτεινά, απάνω στην άβυσσο*», δηλώνει στην **Ασκητική** πασχίζοντας να δώσει τις διαστάσεις του εαυτού του που αναζητά συντονισμό με το άπειρο κι αδυνατεί εξ' ορισμού ως τραγικός θηρευτής να χωρέσει στον κόσμο τούτο. Ακολουθεί απελπισμένα τον ρυθμό της γης που σαλεύει και αναδεικνύεται σε πρωτοπόρα ιδιοσυγκρασιακή φωνή συγγραφικής διάνοιας που συνομίλησε με τα πιο προωθημένα νεωτερικά φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του συνέχοντας ένθετα το λεκτικό του είναι το οποίο εν συνεχεία μεταστοιχειώνεται εκπεφρασμένο σε κραυγή, χωρίς όμως ν' αλλάξει ή να καθορίσει απόλυτα τη λαλιά του.

Πολύ περισσότερο από ένας μεγάλος αιρετικός, καθόλου λιγότερο εμβληματικός, ζωτικά ανήσυχος ως φλογερός στοχαστής διαρκείας θρυμματίζει συνεχώς τα προσωπεία που πάσχιζαν να του φορέσουν: Παρέμεινε αγωνιζόμενος αναζητητής, ένας ασκητής απάνθρωπος, ανθρωποδράκος, όπως επέλεξε να επενδύσει το ιδεολογικό του πορτρέτο ως θηρευτή του μυστηρίου και της αφανούς ουσίας, και όχι των φανταστικών παραδείσων, ο **Γιώργος Στεφανάκης**.

Στο πρωτογενές υλικό του καζαντζακικού αγνώστου βρίσκεται και ετυμολογικά εκτός των άλλων το γνωσιολογικό πρόβλημα το οποίο διύλιζε ιδεαλιστικά πιστεύοντας ότι ο κόσμος υπάρχει σε συνάρτηση με το Νου και τις αισθήσεις. Καθώς όμως τα όρια τούτα τον στενεύουν εκφράζει τον πόθο να μπορέσει να γνωρίσει την ουσία: «**ένα μονάχα λαχταρίζω**», γράφει στην

Ασκητική, «να συλλάβω τι κρύβεται πίσω από τα φαινόμενα, τι είναι το μυστήριο που με γεννάει και με σκοτώνει». Αγνοεί τον κόσμο όπως είναι και τον πλησιάζει από το σημείο εκείνο που του λείπει, από το άορατο σημείο του. Ξεκινάει από 'κει για να φτιάξει το δικό του απόλυτο σύμπαν γεμάτο ζωή, φύση κι αγωνίες ζωτικές που αναμοχλεύουν και μεταβολίζουν τ' άγνωστο γνωσιολογικά, ηθικά και μεταηθικά, κατ' ουσίαν μεταφυσικά με πολιτικό, κοινωνικό, θεολογικό ένδυμα, περιεχόμενο και χαρακτήρα, ποτέ σχήμα και μορφή.

Δανείζει τα ερωτήματα στα βιβλία του κι αφήνει τις απαντήσεις δυνάμει και δια παντός στον στοχασμό. «**Τα βιβλία**», εξομολογείται στον **Ζορμπά**, «**εκφράζουν απλώς την αγωνία του ανθρώπου**» και οι απαντήσεις απέδειξε ο ίδιος ο Καζαντζάκης με τη ζωή του, εξίσου απλά πυροδοτούν την αγωνία διαρκώς να υπάρχει.

Με διαισθητική προσέγγιση και στοχαζόμενος πάντα την ελευθερία συμπορεύτηκε με τη δημιουργική εξέλιξη καταπολεμώντας τον διανοητικισμό κατά την μπερξονική υπόδειξη κι αποδεικνύοντας ότι τα όρια του ανθρώπου πολύ περισσότερο από κείνα της διάνοιάς του είναι απεριορίστα.

Αυτή ακριβώς η στάση τον κάνει να μην βολεύεται στον πρακτικό γνωστικό μηχανισμό. Επιδιώκει να θεαθεί το αθέατο, το άγνωστο, το μυστικό κι απροσδιόριστο.

Με ζωνρή την πεποίθηση ότι η ζωή είναι «λόγος» που δεν αποδίδεται με τον λόγο αφιέρωσε κι αφιερώθηκε ο ίδιος σε μια ατέρμονη μεταφυσική περιπέτεια με προορισμό εξωλογικό, υπερλεκτικό, διαισθητικό, συμπεριληπτικά άγνωστο και διαρκώς ανανεούμενο σαν μαγνητική πρόκληση στο άπειρο.

Συνδέεται με τη δημιουργική αμφισβήτηση που δυσπιστεί μηδενιστικά, κατά τη νιτσεική επιταγή, στο νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης, όταν αυτή χάνει την αξία της. Η φύση του αγνώστου χαρτογραφείται εδώ στο ρεύμα του αγνωστικισμού που συντηρεί την ενεργό αμφιβολία και το πνεύμα του Καζαντζάκη σε εγρήγορση ζωογόνο.

Ίσως η πιο δυνατή απεικόνιση της φιλοσοφικής κοσμολογίας του Καζαντζάκη που κατοπτρεύει το υπαρξιακό πρόβλημα του ανθρώπου να βρίσκεται στον ιερό τρόμο αισθητοποιημένο στον μύθο με το δέντρο και το σκουλήκι. Είναι εδώ που η γλώσσα της αλληγορίας και η καζαντζακική αισθητική αριστοτεχνικά συνυφαίνουν το δέος που δοκιμάζει ο άνθρωπος όταν καταφέρνοντας το πρώτο ρήγμα στο κλοιό της λογικής βιώνει τη μηδαμινότητά του στο άπειρο σύμπαν. Σ' αυτό το μetailματικό κι εν μέρει συγκρουσιακό πεδίο, λίγο πριν αρχίσει να εξαϋλώνεται η λογική, βρίσκεται το πρώτο κύτταρο της ελευθερίας, στο σημείο ακριβώς που η μοίρα συναντά την πρωτοβουλία και η ζωή τον θάνατο μετουσιώνοντας το «**αναπόφευγο σε λεύτερη βούληση**». Γιατί, η αναγκαιότητα έχει τη συνείδηση, αλλά η ελευθερία την υπέρβαση. «Το

πεπρωμένο», λέει μια σύγχρονη φωνή της πεζογραφίας μας ο **Δημήτρης Στεφανάκης**, «δεν είναι μόνο μία σύμβαση ... αλλά κι ένας ασφαλής δρόμος για να βαδίσεις προς την ολοκλήρωσή του».

Είναι αυτό που χρειάζεται η ιστορία του ανθρώπου, για να' χει ποιήση η ζωή του διαλεκτικά με το φόβο του αγνώστου στη διαχείριση του πεπρωμένου. Έτσι αποδεικνύει ότι το τέλος είναι μια διαρκής αρχή στη δρομολόγηση της επιλογής, της ελεύθερης επιλογής. Αρχή και τέλος αλυσιδωτά, πορεία προς τα *φωτερά σκοτάδια* με την ποιητική υπογραφή του **Γεώργιου Δροσίνη**⁽²⁾.

Από τις πιο ενδιαφέρουσες αναμφίβολα πτυχές του καζαντζακικού αγνώστου είναι η ελευθερία. Στη συγγραφική σύλληψη του εμπνευσμένου Κρητικού ταυτίστηκε υπαρξιακά με τη φύση του ανθρώπου. Ο Καζαντζάκης εν συνεχεία την αποδέσμευσε από το φόβο και την ελπίδα και πέρα από τα σύνορα την ύλης την τοποθέτησε ιδεατά σ' έναν τόπο χωρίς τους τυπικούς συνειρμούς της: πόνο, χαρά, καλό ή κακό λυτρώνοντας την από τον ίδιο της τον εαυτό στην απόλυτη εκδοχή του. Οι επιδράσεις πολλές, το ζύμωμα δικό του, το απόσταγμα οικουμενικό. Η καζαντζακική ωστόσο ελευθερία στο αποτύπωμα του χρόνου δεν ορίζεται μόνο ιδεατά στη μετά θάνατον απραξία. Σώζεται από τους περιορισμούς για να σώσει τον εαυτό της δυναμικά μέσα από τον αγώνα, την πάλη της ζωής που είναι αγώνισμα διαρκείας, δώρο σε διαρκή κατάκτηση, καθόσον μάλιστα η ανώτατη αρετή στην καζαντζακική ιεραρχία δεν είναι να 'σαι ελεύθερος, αλλά να μάχεσαι για την ελευθερία.

Ίσως εν τέλει απ' όλες τις επιρροές ανατολικές ή δυτικές το δυναμικό γίνεσθαι του Ηρακλείτου να υπήρξε ισχυρότερο όλων' όχι μόνο από χρονική προτεραιότητα, αλλά από γονιδιακή ταυτότητα ενός λαού που χώρισε τις φωτεινές από τις σκοτεινές δυνάμεις, διότι πίστεψε σε μια ανώτερη αρχή που διαφεντεύει, που πάλεψε με τ' άγνωστο κι άδηλο των θεών κι ό, τι δεν έφτασε με το μυαλό, το πλησίασε με την ποίηση του λόγου και της τέχνης δοκιμάζοντας το λυτρωτικό δέος.

Κι αν η στιγμή που ακολουθεί την πάλη είναι ένα άλλο ζωτικό μετερίζι του αγνώστου, γιατί 'ναι δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο να ξέρει κανείς, το πότε, το πώς και το γιατί να σιωπά, η ευτυχία πριν και μετά τη στιγμή ως *αγαθόν πρακτόν* και αυταξία παραμένει σ' όλη την καζαντζακική γραφή στόχος ιδεατός και τόπος άγνωρος. Ζωηρή κι ατίθαση, όπως συλλαμβάνεται καζαντζακικά, δύσκολα κατακτιέται. Γιατί, ούτε εύγλωττη, ούτε διαυγής παρουσιάζεται, αλλά σκοτεινή και δαιδαλώδης· συγκεχυμένη, άγνωστη και θελκτική μαζί «*Ευτυχία θα πει να ζεις όλες τις δυστυχίες*» θα γράψει στην **Ασκητική** κι είναι αυτή η εκδοχή που καθιστά τον στόχο της πολυεδρικό, σκοτεινό και δυσεπίτευκτο, προστακτικά ελκυστικό ως πολυσήμαντο. Δεν προσφέρεται, διεκδικείται.

Κατά κάποιον τρόπο σ' αυτόν τον προσανατολισμό της ευτυχίας που συνομιλεί με τ' άγνωστο είναι καλό να συνεξεταστεί και ο ύψιστος αγώνας του

ανθρώπου, η οριακή πάλη με τ' ασύλληπτο, ασυναγώνιστο, τρομερό. «*Το να κοιτάζει κανείς την Άβυσσο χωρίς ελπίδα και χωρίς φόβο όρθιος στην άκρα του γκρεμού*» λέει στην **Αναφορά**. Κι είναι αυτό το ανέλπιδο πιστεύω που θεάται ως Κρητική Ματιά, αγέρωχη και γερακίσια, λυτρωμένη από το φόβο να τη διαχέει μονάχα τρόμος ιερός στο σημείο ακριβώς που γεννάται η δημιουργία, στην υψηλότερη μάλιστα κορυφή της, την ποίηση.

Πολυεπίπεδη, σκοτεινή κι αγωνιστικά ασκούμενη η καζαντζακική ευτυχία απαλλάσσει φιλοσοφικά το άγνωστο με το οποίο άρρηκτα συνδέεται από το στοιχείο του μονοσήμαντου ανοίγοντας τον δρόμο για τον αντιθετισμό του Κρητικού στοχαστή. Στα μονοπάτια του στοχαστικού αγνώστου το έργο του Καζαντζάκη περπατά με αντιθέσεις περισσότερο παρά με αντιφάσεις και με δεδομένη τη σχέση των εννοιών που δεν είναι ταυτοπλατείς, αλλά υπάλληλες μετεξελίσσει τους διαλεκτικούς φιλοσόφους εναρμονίζοντας συγκρουόμενες κοσμοθεωρίες, κατά το πρότυπο της παλίντονης αρμονίας του **Ηράκλειτου**, της πλατωνικής διαλεκτικής του συνοπτικού όλου και του νόμου θέση-αντίθεση του **Έγγελου**. Η σύνθεση που κυοφορείται στην αντίθεση πολύ περισσότερο από την ανατροπή της αντίφασης ενέχει το ποσοστό αέναης δημιουργίας που συνάδει με την καζαντζακική σύλληψη. «*Στα πρόσκαιρα ζωντανά σώματα, δηλώνει στην Ασκητική δύο ρέματα παλεύουν: α) ο ανήφορος προς τη σύνθεση, ... β) ο κατήφορος προς την αποσύνθεση, ... Χρέος μας να συλλάβουμε τ' όραμα που χωράει κι εναρμονίζει τις δύο τεράστιες τούτες άναρχες ακατάλυτες ορμές...*».

Με ανάλογη αισθητοποίηση η πίστη στην ενότητα των αντιθέτων θα ταξιδέψει στις σελίδες της Ασκητικής, για να πυροδοτηθεί λίγο πριν το τέλος με το Μηδέν.

«*Υπάρχει ένας σκοτεινός θαυματοποιός στον μέσα κόσμο του Καζαντζάκη που του εξαφανίζει «μοναστραπίζ» τους ανθρώπους και τα γεγονότα με τα οποία προσπαθεί όντως να συμφιλιωθεί*» παραδέχεται ο **Νικηφόρος Βρεττάκος** και συνεχίζει «*ολόκληρος ο Καζαντζάκης είναι ένα άθροισμα από διχασμούς. Σκύβει στη γη, ακούει το σφυγμό της, τον βρίσκει ωραίο, παίρνει στο χέρι του ένα κομμάτι ψωμί, το κοιτάζει με θαυμασμό, δεν προφτάνει να το κάνει χαρά – το ξανακοιτάζει, έχει γίνει στάχτη στα χέρια του*».

Μέσα σ' αυτό το πνεύμα της καθολικότητας και του μηδενισμού που ενέχει ο αντιθετισμός του Καζαντζάκη εντάσσεται δημιουργικά η κοινωνικοπολιτική φιλοσοφία και η φιλοσοφική θεολογία του κορυφαίου δημιουργού. Με την κοινωνική του φιλοσοφία να πατά στην ελληνική φιλοσοφική ανθρωπιστική παράδοση και την πολιτική να περνά στον αντιδραστικό ιδεαλισμό ως ειρωνεία του διαλεκτικού υλισμού με άρνηση και όχι εναντίωση στον μαρξισμό παρέμεινε πάντα λάτρης της ρωσικής λογοτεχνίας ως δημοκρατικής, φιλελεύθερης και επαναστατικής τρέφοντας το αντικαπιταλιστικό του πνεύμα υπέρ της εθνικής ανεξαρτησίας, της λαϊκής κυριαρχίας και της κοινωνικής

απελευθέρωσης.

«Έναν κόσμο πιο δίκαιο και ηθικό όπου η υλική ευδαιμονία θα είναι το μέσον μονάχα για την ψυχική και πνευματική χειραφέτηση του ανθρώπου», θα ζητήσει με γράμμα του από τον **Παντελή Πρεβελάκη**».

Τη ρωσική επίδραση θα συναντήσουμε και στις καταβολές της φιλοσοφικής θεολογίας του Καζαντζάκη. Με την αρμονία ως ανάγκη του λογικού και τον θεό υπέρβασή τους περνά από την προφητεία του **Τολστόι** σ' εκείνη του **Ντοστογιέφσκι** για να προσδώσει εν συνεχεία στην αγωνιώδη μεταφυσικού τύπου αναζήτησή του μια θεώρηση πανθειστική, αγωνιζόμενη, μυστικιστική βαθιά ανθρωποκεντρική που καταλήγει στο μηδέν.

Ο **Μπερζόν** και ο **Νίτσε** παρόντες και σ' αυτό το εγχείρημα μεταγλώττισης της καζαντζακικής αβύσσου θα ταυτίσουν το κλείσιμο της Ασκητικής με μια δύναμη απαρχή φιλοσοφικού αναστοχασμού στους μεταφυσικού τύπου ακροβολισμούς του Κρητικού. Ανοιχτό πάντα συμβόλαιο με τη σκέψη του ο χρόνος, όσο το σκοτάδι του αγνώστου θα κάνει διαυγή τον εκτυφλωτικό γνωστό μας κόσμο. «*Μακάριοι όσοι σε λύτρωσαν, σμίγουν μαζί σου, Κύριε, και λεν: Εγώ και συ είμαστε ένα (...) και το ένα τούτο δεν υπάρχει*».

Και δεν υπάρχει ως παντοδύναμο ον. Είναι ισοδύναμο με το μυστήριο του ανθρώπου όταν αναζητά στόχους που τον ξεπερνούν. Εκεί όπου και μεγαλουργεί. Στις ισοδύναμες αναμετρήσεις, άλλωστε βρίσκονται οι κορυφές του ηρωισμού, το κατεξοχήν μετερίζι των καζαντζακικών χαρακτήρων που διατρανώνουν το ήθος τους ως υπερήρωες, επειδή ακριβώς πιστεύουν σ' έναν Θεό μη παντοδύναμο φτιαγμένο με πράξη, γεμάτη εμπόδια, ψηλαφίσματα κι αγωνία.

Αυτή την αγωνία που σαν φλόγα ξυπνά και κατατρώει τα σωθικά του ανθρώπου γυρεύοντας τη σωτηρία του Θεού θα πυροδοτήσει με το λυρικό του πιστεύω στην Ασκητική ο Καζαντζάκης υπογράφοντας στον υπότιτλο: «**Salvatores Dei**» που σημαίνει «**σώστε το Θεό**». Με το φιλοσοφικό τούτο ποίημα να ταξιδεύει μακρόπνοο στον μετακομμουνιστικό και υπερχριστιανικό ορίζοντα και με υπέρτατο στόχο τον πνευματισμό, ο ίδιος ο δημιουργός του, ο Καζαντζάκης θα γράψει στην **Γαλάτεια**: «*Η στερνή, η πιο ιερή μορφή της θεωρίας είναι η πράξη. Παντού είναι ο θεός, στον άνθρωπο, στην πολιτική, στην καθημερινή ζωή και κιντυνεύει... Και μόνο αν σωθεί, σωζόμαστε*».

Έχω την αίσθηση ότι ο άξονας που συνέχει το ιδεολογικό φορτίο εν γένει του Καζαντζάκη είναι κατεξοχήν τελεολογικός με διάσταση σωτηρίας. Η ανάγκη κινεί για να λευτερωθεί σε βούληση που αξιώνεται για να νιώσει ευτυχία και με τη σειρά της εξαπλώνεται για να γίνει γνώση όχι αυτή που ικανοποιεί, ούτε καν αυτή που ανατείνει, αλλά κείνη που σώζεται και σώζει σε διαρκείς μεταμορφώσεις. Γιατί, όποιος επενδύει στο άγνωστο, ασφαλώς δεν αποκρυσταλλώνει, τοκίζει μοναχά στο χρόνο για τις γενιές και όχι μόνο αυτές,

για τον εαυτό του και την τέχνη του που δεν μένει ποτέ ίδια ακόμη και μετά από αυτόν και ασφαλώς χωρίς αυτόν. Αυτή η αέναη προοπτική στο άγνωστο, πρωτόπλασμα της πρώτης ποιητικής γενιάς, μετά Καζαντζάκη, τιμήθηκε με το Νόμπελ που στερήσαν από τον ίδιο και συνέχισε να πορεύεται με αυτό που έμαθε προγονικά: Να προχωρεί στα σκοτεινά και όχι με την αρχική γνώση. «Γιατί, αν δεν την αφήσεις πίσω σου», λέει ο **Γιώργος Σεφέρης** ⁽³⁾ «ποτέ δεν θα μπορέσεις να ελευθερωθείς από αυτήν».

Με αυτήν την παρακαταθήκη μάθαμε να προχωράμε. Με την ίδια καθένας από εμάς έμαθε να ξεπερνά δίχως να ξεχνά πάντα ως θηρευτής της αλήθειας για το δίκιο, τις ιδέες και την έρευνα, για την διάρκεια όλων αυτών στο χρόνο με σκυτάλη την αγήρατο καζαντζακική επιταγή: «φτάσε όπου δεν μπορείς».

Ρούλα Βουράκη - Φιλόλογος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **Νικηφόρου Βρεττάκου, Νίκος Καζαντζάκης: Η Αγωνία του και το Έργο του** (1978), Βιβλιοαθηναϊκή, Τόντα-Ράμπα (σσ.117,118).
2. **Γεώργιος Εμμ. Στεφανάκης, (Μάρτιος 2007) Αναφορά στον Νίκο Καζαντζάκη**, εκδ. Καστανιώτη.
3. **Γεωργίου Χ. Κουμάκη, Νίκος Καζαντζάκης: Θεμελιώδη προβλήματα στη φιλοσοφία του**, Αθήνα, βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1982, Γ' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1996 .
4. **Νίκου Καζαντζάκη, Συμπόσιο, (μονόλογος του Άρπαγου).**
(Θρησκευτικό ποίημα, ύμνος στην Ορθοδοξία, φιλοσοφικά απροσπέλαστο ως συμπλήρωμα της Ασκητικής και προανάκρουσμα της Οδύσσειας)
5. **Νίκου Καζαντζάκη,(1968) Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά**, εκδ. Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα.
6. **Νίκου Καζαντζάκη, Ασκητική (Salvatores Dei) (2007), Αθήνα:** εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα, (σσ.9-10 & 130,131) .

Παραπομπές:

- (1) **Οδυσσέα Ελύτη**, Μαρία Νεφέλη, Ίκαρος, ⁽⁹⁾ (2002).
- (2) **Γεωργίου Δροσίνη:** ([Δε θέλω του κισσού]. Φωτερά σκοτάδια. Ι.Ν Σιδέρης, 1915).
- (3) Ομιλία του **Γιώργου Σεφέρη** σε εκδήλωση της Ένωσης παλαιοβιβλιοπωλών Βαρκελώνης (Σεπτ.1964), περ. Εποχές, Δεκ. 1964.

Ο Φτωχούλης του Θεού του Ν. Καζαντζάκη Ο Χριστιανός Άγιος κι ο ασυμβίβαστος συγγραφέας σε κοινή πορεία

Το μυθιστόρημα ο Φτωχούλης του Θεού του Ν. Καζαντζάκη είναι ένα από τα γνησιότερα πνευματικά παιδιά του μεγάλου μας συγγραφέα, που το αποκτά μάλιστα σε μεγάλη ηλικία και του αφιερώνει πολλή τρυφερότητα και αγάπη. Ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης, στον οποίο αναφέρεται το μυθιστόρημα, στο ξεκίνημα της ζωής του, ούτε Άγιος ήταν, ούτε φτωχούλης, αλλά ένας άσωτος νέος που ζούσε με γλέντια και διασκεδάσεις, κατάφερε όμως στη συνέχεια με σκληρή προσπάθεια να γίνει ένας από τους σημαντικότερους Αγίους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και είναι ιδιαίτερα δημοφιλής, διότι υπήρξε μια ρομαντική ψυχή, γεμάτη αγάπη για τον άνθρωπο και τη φύση. Ως νέος, είχε αναμειχθεί και στους κοινωνικούς αγώνες της εποχής, παίρνοντας το μέρος των φτωχών και αδύναμων, ενώ ο ίδιος ανήκε σε εύπορη οικογένεια.

Είναι ο άνθρωπος που στη συνέχεια «θείω έρωτι καταφλεχθείς», αποκήρυξε τα εγκόσμια για να κηρύξει την αγάπη, τη μετάνοια και την φτώχεια, ίδρυσε μάλιστα μοναχικό Τάγμα από ακτήμονες μοναχούς, που τους έλεγαν «οι φτωχοί του Θεού». Εκείνο που τον κάνει ιδιαίτερα ξεχωριστό, είναι ότι στο τέλος της ασκητικής ζωής του, κατά τρόπο θαυμαστό, αποτυπώθηκαν στο σώμα του, τα στίγματα των πληγών του Ιησού πάνω στο Σταυρό. Χαρακτηριστικό του ψυχικού του μεγαλείου είναι, επίσης, ότι σχεδόν τυφλός και ετοιμοθάνατος συνέθεσε τον Ύμνο στη Δημιουργία, ένα μοναδικό σε λυρισμό ποίημα, στο οποίο δοξάζει το Θεό για κάθε του δημιούργημα ουράνιο ή επίγειο, όπως τον αδελφό Ήλιο, την αδελφή Σελήνη, τα λαμπερά αστέρια, το αδελφί μας το νερό κ.τ.λ. και φθάνει μέχρι και τον αδελφό θάνατο (το σωματικό βέβαια), που δεν έχει τη δύναμη να βλάψει όσους έχουν καθαρή και γαλήνια καρδιά...

Ο Καζαντζάκης που από μικρός διάβαζε μετά μανίας τα συναξάρια των Αγίων κι αυτά ξεσήκωναν και τροφοδοτούσαν τη ζωηρή του φαντασία, ένωσε μια ξεχωριστή έλξη από πολύ νωρίς για το φλογερό και ακαταπρόσβλητο ασκητή, που γνώρισε το βίο και την πολιτεία του, όταν έφηβος ο συγγραφέας φοίτησε στη φραγκισκανική Γαλλική Εμπορική Σχολή του Τιμίου Σταυρού, στη Νάξο. Τί τον τράβηξε ιδιαίτερα; Ήταν η φυσιολατρία και ο ρομαντισμός του Αγίου, η ανάμειξή του σε κοινωνικούς αγώνες, τα ίδια γονεϊκά πρότυπα που είχαν, με το σκληρό και αυταρχικό πατέρα και τη γλυκιά και τρυφερή μάνα; Όλα αυτά πρέπει να μίλησαν αρχικά μέσα του. Κάτι άλλο όμως, πιο δυνατό, πολύ κοντά επίσης στη δική του προσωπικότητα, τον μάγεψε... Στο πρόσωπο του Αγίου, συνάντησε όπως γράφει στον πρόλόγό του, «το πρότυπο του

στρατευόμενου ανθρώπου που με ακατάπαυτο σκληρότατο αγώνα, κατορθώνει κι επιτελεί το ανώτατο χρέος του ανθρώπου, ανώτερο κι από την ηθική κι από την αλήθεια κι από την ωραιότητα. Να μετουσιώσει την ύλη που του μπιστευτήκε ο Θεός και να την κάμει πνέμα»...

Πολλά χρόνια αργότερα, αφού έχει μελετήσει τους σπουδαιότερους Έλληνες και ξένους ποιητές και φιλοσόφους, τον Όμηρο, το Δάντη, το Μπερζόν, το Νίτσε κι έχει κατά καιρούς γοητευθεί από το Χριστό, το Βούδα, το Λένιν, έχει επομένως καταλήξει στις βασικές φιλοσοφικές και ιδεολογικές του επιλογές, εξακολουθεί να θαυμάζει και να θεωρεί αγαπημένο του σύντροφο, τον Άγιο Φραγκίσκο. Γνωρίζομε λοιπόν ότι μελέτησε με προσοχή, τόσο τις πρώιμες αγιογραφικές πηγές όπως είναι τα περίφημα Fioretti, τα μικρά άνθη που είναι μια σειρά αφηγημάτων σχετικά με το βίο και το έργο του Αγίου, αλλά και άλλους βιογράφους (Θωμά Κελάνο, Bonaventura), όσο και το έργο του σύγχρονου του Δανού συγγραφέα Johannes Joergensen “Saint François”, το οποίο και μετέφρασε στα ελληνικά ο ίδιος.

Ήρωας συνάμα κι άγιος ήταν ο Φραγκίσκος, ακριβώς δηλαδή το πρότυπο του ανθρώπου που –βαθιά επηρεασμένος από τις οικογενειακές του καταβολές– λάτρευε πάντα και ζήλευε ο Καζαντζάκης, όπως εξομολογείται στο αυτοβιογραφικό του έργο «Αναφορά στο Γκρέκο»... Λέει μάλιστα ότι επειδή ο ίδιος δεν μπόρεσε να είναι μήτε το ένα, μήτε το άλλο, προσπαθούσε με το γράψιμο να παρηγορηθεί για την αναξιοτήτά του. Με τον Άγιο όμως συνδέθηκε και σε δύσκολες προσωπικές στιγμές. Η μία ήταν στην Κατοχή, όταν το ζεύγος Καζαντζάκη ζούσε το δράμα της πείνας, όπως οι περισσότεροι άνθρωποι τότε και η μετάφραση του σχετικού έργου του Γιόργκενσεν, του πρόσφερε τα προς το ζην. Και η άλλη όταν το 1953 κινδύνεψε σοβαρά η ζωή του από ένα πρόβλημα στο μάτι. Τότε αισθάνθηκε έντονη την ευεργετική παρουσία του Αγίου στο προσκεφάλι του. Αν δεν υπήρχαν η Ελένη κι ο Φραγκίσκος, θαρρώ, δεν θα μπορούσα να βαστάξω, εκμυστηρεύτηκε αργότερα στο φίλο του Β. Κηös... Τις ώρες εκείνες του πυρετού, συνέθετε νοερά το μυθιστόρημά του και υπαγόρευε στη δεύτερη σύζυγό του Ελένη, μερικά από τα πιο λυρικά κομμάτια του...

Ύστερα από όλα αυτά καταλαβαίνομε ότι το συγκεκριμένο έργο δεν είναι –και δεν θα μπορούσε βέβαια να είναι– ένα τυπικό συναξάρι, αλλά μια εξόχως ενδιαφέρουσα μυθιστορηματική βιογραφία με έντονη την παρουσία του συγγραφέα σ’ αυτό. Ο Καζαντζάκης σέβεται τις αγιογραφικές του πηγές και δεν θέλει να αλλοιώσει τίποτα από την ουσία και τη σημασία τους. Ωστόσο ας μην ξεχνούμε ότι όπως ομολογεί αλλού, είναι ο συγγραφέας που όταν γράφει, τα δάχτυλά του «αιματώνονται, δε μελανώνονται»... Δεν γράφει απλώς, ζει μέσα από το έργο του. Αναπόφευκτα λοιπόν, κάποιες στιγμές, ο Άγιος γίνεται Καζαντζακικός ήρωας και τότε κατορθώνει να διαπεράσει –με αριστουργηματικό τρόπο

όμως— την οσιακή μακαριότητα, η αγωνία και η οδυνηρή αμφιβολία του ίδιου... Όλο το έργο εκτυλίσσεται μέσα από μια κοινή πορεία σε δύσβατα μονοπάτια σκληρών δοκιμασιών και ένα συνεχή ζωντανό διάλογο του Αγίου Φραγκίσκου με τον πιστό σύντροφό του, τον φράτε Λεόνε (αδελφό Λιοντάρι) δηλαδή, όπως θέλει ο συγγραφέας να τον έχει ονομάσει κατ' ευφημισμόν ο Άγιος, επειδή το παρουσιαστικό του, ήταν ενός δειλού και φοβισμένου ζητιάνου. Δίπλα στον ιδιαίτερα προικισμένο πρωταγωνιστή, ο φράτε Λεόνε εκπροσωπεί το μέσο άνθρωπο, που δεν είναι πλασμένος για τα μεγάλα και τα υψηλά, είναι γεμάτος αδυναμίες, συχνά λυγίζει, αγωνίζεται όμως με αξιοπρέπεια, γιατί δεν μπορεί να εγκαταλείψει το σύντροφό του, τον οποίο τόσο πολύ σέβεται και θαυμάζει.

Σ' αυτή τη σκληρή πορεία, συνεχώς αντιπαρατίθεται η ύλη με το πνεύμα, ο νους με την καρδιά, το μικρό ανάστημα του ανθρώπου με το μέγεθος της θείας ουσίας που είναι η ψυχή. Και ο Καζαντζάκης περιγράφει με το δικό του μοναδικό τρόπο, αυτή την αέναη πάλη... Ας δούμε πως περιγράφεται μ' ένα υπερβατικό τρόπο, ο εξωτερικά μικρόσωμος Άγιος, με το τεράστιο όμως ηθικό ανάστημα... «Ήταν κοντός, ήταν θεόρατος; Όσο το διαμετρώ με το νου μου, ετούτο μονάχα μπορώ να πω με σιγουράδα. Από τη γης όπου πατούσαν τα πόδια του, ίσαμε το κεφάλι του, το μπόι του ήταν κοντό. Μα από το κεφάλι κι απάνω, το μπόι του ήταν θεόρατο». Όταν ο Θεός τον καλεί ν' αφήσει την προηγούμενη ζωή του και να πάει κοντά του, εκείνα που του ζητά είναι τα πιο δύσκολα έως ακατόρθωτα για τον κοινό άνθρωπο. Ν' απαρνηθεί τους δικούς του, την αγαπημένη του, ν' αυτοταπεινωθεί στον έσχατο βαθμό μπροστά μάλιστα στο σπίτι του πατέρα του και τέλος να κάμει το πιο σιχαμερό ως τότε γι' αυτόν πράγμα στον κόσμο, να φιλήσει δηλαδή ένα λεπρό στο στόμα. Δείχνοντας απίστευτο ηρωισμό και γενναιότητα και με το βλέμμα πάντα στραμμένο στο πρόσωπο του Ιησού, ο Φραγκίσκος τα πραγματοποιεί όλα, σύμφωνα με τη θεϊκή εντολή. Αλλά ο δρόμος είναι στενός και γεμάτος αγκάθια... Ο Δεσπότης τον ελέγχει, λέγοντας ότι και η αρετή θέλει μέτρο ,αλλιώς είναι αναίδεια, ο πειρασμός τον δοκιμάζει λέγοντάς του, ότι όλα τα κάνει γιατί ελπίζει σε κάποια ανταμοιβή από το Θεό, εκείνος όμως δεν πτοείται. Ακούει μόνο την καρδιά του και μιλά με τα χελιδόνια, μ' ένα τρόπο που εκείνα μπορούν να τον καταλάβουν... Ο Πάπας αποπέμπει αρχικά τον κουρελή καλόγερο, που θέλει να ιδρύσει δικό του μοναχικό τάγμα, με βασικές αρχές την απόλυτη φτώχεια, την παρθενία και την αγάπη, αργότερα όμως, του δίνει την ευλογία του.

Σε όλες αυτές τις συγκλονιστικές στιγμές ο Φραγκίσκος ξεφεύγει από τα κοινά μέτρα του ανθρώπου, ζητώντας από τον εαυτό του τα αδύνατα. Ελάχιστες φορές φαίνεται να λυγίζει, όπως τότε που λέει για το Χριστό «κείνος ήταν Θεός, εγώ είμαι χώμα» ή να αμφιβάλλει όπως τότε που λέει

«Θε μου δος' μου τη δύναμη ν' απαρνηθώ ακόμη και την ελπίδα πως θα σε δω». Αλλού όμως αποφαίνεται ότι «όποιος έσμιξε με το Θεό αποχτάει τρεις μεγάλες χάρες. Παντοδυναμία χωρίς δύναμη, μεθύσι χωρίς κρασί, ζωή χωρίς θάνατο». Και η αληθινή αγάπη επειδή ακριβώς έχει τις ρίζες της στο Θεό, είναι παντοδύναμη σε σημείο που κι αυτός ακόμη ο Σατανάς αν τον φιλήσεις στο στόμα, μπορεί να ξαναγίνει Αρχάγγελος. Ανελέητος με τον εαυτό του ο Άγιος, προσέχει όμως ώστε να μην πληγώσει κανέναν, ακόμη κι αν αυτός τον πλήγωσε βαθιά, όπως ο μαθητής του ο Ηλίας που του αφαίρεσε την αρχηγία του Τάγματος και το οδήγησε σε άλλα μονοπάτια που ξέφευγαν από τις βασικές του αρχές, μια από τις οποίες ήταν και η απόλυτη φτώχεια. Ο Ηλίας ήθελε ο Θεός να λατρεύεται σε πολυτελείς Ναούς κι όχι σε ταπεινά ξωκλήσια και να ιδρυθούν Θεολογικές Σχολές για τους μοναχούς, παρόλο που ο Άγιος τον είχε συμβουλέψει ότι το Θεό πρέπει να τον προσεγγίζουμε μόνο με την καρδιά κι όχι με το νου, αφού ο Θεός «έχει ένα στοχασμό που δεν μπορεί να τον ζυγώσει ο άνθρωπος, κι αν τον ζυγώσει, θα γίνει στάχτη»...

Πικραμένος, λοιπόν, γιατί το τάγμα του δεν ακολουθεί την πορεία που ο ίδιος χάραξε, αποφασίζει ν' αποσυρθεί για προσευχή και άσκηση σ' ένα ερημικό βουνό την Αλβέρνα, κοντά σ' ένα ληστή και τον πιστό του πάντα σύντροφο, το φράτε Λεόνε. Εκεί, ζητά από το Χριστό να του επιτρέψει να μοιραστεί τα πάθη του όχι μόνο με τη σκέψη, αλλά να τα βιώσει κανονικά, όπως εκείνος. Και ο Χριστός του κάνει την ύψιστη αυτή τιμή. Τη μεγαλειώδη και συγκλονιστική αυτή στιγμή μας δίνει ο συγγραφέας με το δικό του έξοχο τρόπο. Μέσα σε μια υπερκόσμια λάμψη, μας παρουσιάζει την εμφάνιση του Σταυρωμένου Χριστού, που τον περιβάλλει με τις φτερούγες του, ένα Σεραφείμ. Καθώς πλησιάζει το Φραγκίσκο, όλο το βουνό κυκλώνεται από φλόγες και ο Χριστός αγγίζει σαν αστραπή τον εκλεκτό του, που απλώνει τα χέρια και σταυρώνεται στον αέρα, κραυγάζοντας από τον πόνο. Ο Άγιος ζητά να ζήσει και την Ανάσταση, αλλά το όραμα με τη θεϊκή μορφή εξαφανίζεται, λέγοντας ότι Σταύρωση, Ανάσταση και Παράδεισος, είναι ένα πράγμα.

Όπως βλέπουμε, ο Καζαντζακικός ήρωας δεν παίρνει καμιά υπόσχεση για την Παράδεισο. Την υπόσχεση αυτή, δεν μπορεί να του τη δώσει ο συγγραφέας του, που ξέρουμε από το κύριο φιλοσοφικό έργο του, την Ασκητική, ότι θέλει τον άνθρωπο ως μέτοχο της θείας ουσίας να παλεύει αδιάκοπα για την επικράτηση του καλού, χωρίς όμως να ζητάει ή να περιμένει κανένα αντάλλαγμα. Αλλά τί χρειάζονται οι υποσχέσεις σ' ένα άνθρωπο που έφτασε τόσο κοντά στο Θεό, όσο κανένας άλλος; Είναι απόλυτα ευτυχισμένος, γιατί τέλειωσε η ανηφορική πορεία του και περιμένοντας τον αδελφό θάνατο, όπως τον αποκαλεί, παίρνει δυο ξερόκλαδα, που στα χέρια του γίνονται βιολί, για να υμνήσει τον Κύριο. «Ακούς, ακούς φράτε Λεόνε; Διώξε το νου, άσε την καρδιά λεύτερη ν' ακούσει. Όταν πιστεύει κανείς στο Θεό, δεν υπάρχουν ξύλα βουβά και

πόννοι χωρίς αναγάλλια και καθημερινή ζωή χωρίς θάματα». Την ώρα του τέλους βλέπει ο φράτε Λεόνε σε όραμα, να συνάζονται με τρόπο θαυμαστό γύρω από το Φραγκίσκο, όλα τα πλάσματα που αγάπησε και είναι πολλές χιλιάδες, άνθρωποι, πουλιά, αλλά και τ' αγρίμια κι οι αρκούδες κι όλα μαζί αρχίζουν το θρήνο. Χιλιάδες άγγελοι στάθηκαν τριγύρα από τον ετοιμοθάνατο. Έκλεισαν τις φτερούγες των και περίμεναν χαμογελώντας να πάρουν την ψυχή του. Ο Άγιος που λαμποκοπά ευτυχισμένος, ψελλίζει ακόμη και στις τελευταίες του στιγμές τις λέξεις που έλεγε πάντα... Φτώχεια, ειρήνη, αγάπη... Χρόνια πολλά αργότερα, καθώς φέρνει στη μνήμη του όλα αυτά που έζησε με τον Άγιο ο φράτε Λεόνε, ένα βρεμένο σπυργιτάκι, του χτυπά το παραθύρι και σ' αυτό αναγνωρίζει την ψυχή του Φραγκίσκου που διάλεξε να πάρει αυτή τη γλυκιά και ταπεινή μορφή, για να τον επισκεφθεί και να δώσει την ευλογία του, στον αγαπημένο μαθητή του...

Με τον τρόπο αυτό τελειώνει το έργο του ο συγγραφέας και είναι καταφανής η αγάπη και συγκίνησή του. «Αγάπη κι ευλάβεια και θαυμασμός για τον ήρωα και μεγαλομάρτυρα. Συχνά χοντρές στάλες δάκρυα, μουντζάλωναν το χειρόγραφο», αναφέρει ο ίδιος. Και είναι περήφανος που μας έδωσε όχι ένα ακόμα τυπικό συναξάρι ενός Αγίου, αλλά μια δραματική αποτύπωση της ματωμένης πορείας μιας ανώτερης ψυχής, που μάχεται να ξεπεράσει την ύλη. Με τους συγκλονιστικούς του διαλόγους και τη μοναδική αναπαραστατική του δύναμη μας ζωγράφισε, θα έλεγε κανείς, ένα πίνακα του Γκρέκο με το Φραγκίσκο σα φλόγα ανερχόμενη στον ουρανό και δίπλα του το φράτε Λεόνε να κοιτάζει κατά τον ουρανό, αλλά να μην μπορεί να αποχωριστεί εντελώς τα γήινα. Ίσως μάλιστα με μια δεύτερη ματιά, να λέγαμε ότι και με το φράτε Λεόνε ταυτίζεται συχνά ο Καζαντζάκης, στον οποίο παραχωρεί άλλωστε το δικό του ρόλο, του συγγραφέα και αφηγητή στο έργο.

Με την ταύτιση αυτή συμφωνεί και ο σπουδαίος μελετητής του Καζαντζακικού έργου, Πίτερ Μπιν. Στην ουσία, δηλαδή, ο φράτε Λεόνε, είναι η άλλη φωνή μέσα του, εκείνη που τον εμποδίζει να απαλλαγεί από κάποιες αδυναμίες και πάθη. Κι έτσι όλο το έργο θα λέγαμε πως μοιάζει μ' ένα εσωτερικό διάλογο που κάνει ο «γήινος» Καζαντζάκης με τον ανώτερο, τον κατεξοχήν πνευματικό εαυτό του. «Δε μπόρεσα ακόμα να νικήσω τη σάρκα. Πεινώ, κουράζομαι κρυώνω. Όπου πας πηγαίνω, μα ο νους μου καμιά φορά δε σε ακολουθάει, αυθαδιάζει κι αντιστέκεται... Στέκουμαι απ' όξω απ' την Παράδεισο, μα η πόρτα δεν ανοίγει», λέει ο φράτε Λεόνε-Καζαντζάκης. Πλάι στους κεντρικούς ήρωες εμφανίζονται και δευτερεύοντες χαρακτήρες, όπως ο αλαζονικός Ηλίας που είδαμε, ο αγαθός παπα-Σίλβεστρος που ομολογεί ότι μια ζωή έλεγε το Ευαγγέλιο, αλλά την έννοια των λόγων του, την κατάλαβε μόνο όταν γνώρισε το Φραγκίσκο, ο Σαμπατίνο και ο Κέδρος, που ζητούν η χριστιανική αγάπη

να εκφραστεί με κοινωνικούς αγώνες και άλλοι αφοσιωμένοι στο Χριστό, αλλά για τα δικά τους καλά και συμφέροντα...

Το έργο έχει όμως και μια συμβολική αφιέρωση. Αφιερώνεται από το συγγραφέα με πολλή αγάπη, επίσης, στο σύγχρονό του, Άγιο Φραγκίσκο, όπως λέει, τον τιμημένο με το Νόμπελ της Ειρήνης, Άλμπερτ Σβάιτσερ, φιλόσοφο, μουσικό, θεολόγο και γιατρό που αφιέρωσε τη ζωή του, όπως και η σύζυγός του, στην ίδρυση και συντήρηση νοσοκομείου τροπικών νόσων στο Λαμπαρενέ της κεντροδυτικής Αφρικής. Μαζί του συναντήθηκε ο Καζαντζάκης το 1955, όταν τον επισκέφθηκε στο Γκούσμπαχ της Αλσατίας. Έτσι η συγκλονιστική συμπόρευση του Αγίου με το συγγραφέα μας, δεν τελειώνει εδώ, με το μυθιστόρημα. Ξέρουμε βέβαια ότι ο Καζαντζάκης έχει ήδη διαλέξει το δικό του δρόμο, του ασυμβίβαστου. Παλεύει συνεχώς με τις δικές του μεταφυσικές ανησυχίες. Δεν αναπαύεται στη ζηλευτή μακαριότητα του Αγίου, που δεν φοβάται το θάνατο... Ο Παναγιώτης Υφαντής στο έργο του «Ηρωας συνάμα κι Άγιος», γράφει πως «η ρωμαλέα πνοή της φραγκισκανικής πνευματικότητας, δεν κατόρθωσε να δροσίσει την πυρετική και αδιέξοδη μεταφυσική αγωνία του Κρητικού συγγραφέα».

Είναι όμως αξιοσημείωτο, ότι στο έργο αυτό που ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος χαρακτήρισε ως «το πιο ανθρώπινο και ταυτόχρονα πιο θείο αφήγημα» του Καζαντζάκη, ενώ αναγνωρίζουμε τον αγέρωχο συγγραφέα της Ασκητικής, ταυτόχρονα ο πρωταγωνιστής του, είναι ένας απόλυτα χριστιανός Άγιος, που αναδεικνύει στο έπακρον τις βασικότερες χριστιανικές αρετές, την απόλυτη ταπεινότητα, την ακλόνητη πίστη στο Θεό, την ελπίδα, τη συγχώρεση, την αγάπη... Ο Καζαντζάκης καταφέρνει να μην προδώσει ούτε τον εαυτό του, ούτε τον Άγιο... Πλησιάζοντας προς το τέλος της δικής του ζωής, σε αντίθεση με τον Φραγκίσκο, ο Καζαντζάκης φαίνεται ότι κάποιες στιγμές φοβάται το θάνατο, όσο κι αν προσπαθεί αυτό να το ξεορκίσει, κοιτάζοντας όπως λέει χωρίς φόβο την Άβυσσο, με την περήφανη Κρητική του ματιά. Πεποίθησή του, όμως, είναι, ότι όλοι οι ανηφορικοί δρόμοι οδηγούν στην ίδια κορυφή. Να γίνει όλο το σκουλήκι μετάξι, όλη η σάρκα πνέμα, είναι το επιβαλλόμενο χρέος του ανθρώπου, όπως μας εξηγεί στην Αυτοβιογραφία του, την Αναφορά στο Γκρέκο.

Σ' όλη τη διάρκεια της πνευματικής του πορείας, ο μεγάλος συγγραφέας ονειρεύτηκε μια καλύτερη ανθρωπότητα, απαλλαγμένη όσο γίνεται, από την αδικία, την απληστία, τα μίση και τα πάθη που διαχρονικά την οδηγούν στην απόγνωση. Αυτό έκαμε και ο Άγιος Φραγκίσκος, μόνο που ο καθένας υπερασπίστηκε το όραμά του, με τα δικά του όπλα. Ο ένας έχει όπλο τη μαγική του πένα, ο άλλος την αγιοσύνη του. Ο ασυμβίβαστος συγγραφέας συνεχίζει τα περήφανα πνευματικά πετάγματά του, από τη μια κορυφή στην άλλη, ακόμα κι όταν το φως της ζωής του, αρχίζει να λιγοστεύει. Ο ίδιος δεν είναι άγιος. Είναι

μάλλον ο ανήσυχος Οδυσσέας που δεν βιάζεται να γυρίσει στην Ιθάκη... Όποιος όμως έζησε τόσο κοντά μ' ένα άγιο, δεν μπορεί να ξεχάσει το άρωμα της αγιοσύνης. Δεν μπορεί να στεριώσει στο νου του –λέει– τη μορφή του Θεού. Αναγνωρίζει όμως και υποκλίνεται μπροστά στην ένθεη δύναμη που ωθεί τους ανθρώπους στα μεγάλα και τα υψηλά. Έτσι όταν τύχη αγαθή (ή μήπως ήταν κι αυτό δώρο του αγίου Φραγκίσκου;), συναντά το Σβάιτσερ και συμπορεύεται αληθινά τώρα μαζί του, σε πραγματικό χρόνο, υποκλίνεται ακόμα μια φορά με σεβασμό στο φύσημα της θεϊκής πνοής που κάνει την καρδιά του ανθρώπου ν' ανθίσει, όπως η αμυγδαλιά και τις κάμπιες να γίνουν πεταλούδες... Το νιώθει κι ο ίδιος, μέσα του είναι το θαύμα της παντοδύναμης αγάπης. «Το είδα» –λέει «–το θάμα– το άγγιξα, μίλησα μαζί του, γελάσαμε και σωπάσαμε μαζί».

Η Εφημερίδα Ελευθερία στην οποία πρωτοδημοσιεύτηκε ο Φτωχούλης του Θεού, χαρακτήρισε το έργο, ως ένα παραμύθι συναρπαστικό, μα και παλλόμενο από ποίηση και αγάπη για τους ανθρώπους. Αλλά ο συγγραφέας μετά τη συνάντησή του, με τον πιο γνήσιο, όπως πιστεύει, ενσάρκωτή του φραγκισκανικού πνεύματος στη σύγχρονη εποχή, δηλώνει κατηγορηματικά πως «ο Άγιος Φραγκίσκος δεν ήταν άγιο παραμύθι, μα σίγουρη πραγματικότητα και πως ο άνθρωπος και σήμερα ακόμη, προπάντων σήμερα, στον κόσμο που ζούμε, τον γεμάτο αδικία και βλαστήμια, μπορεί ν' ανέβει ίσαμε την κορυφή του κακοτράχαλου βουνού, του Θεού». Και καταλήγει με μια φράση για το μεγάλο ανθρωπιστή, που θα θέλαμε κι εμείς με τη σειρά μας, να απευθύνουμε στον ίδιο το συγγραφέα μας. «Ας είναι ευλογημένος. Μας έκαμε να έχουμε εμπιστοσύνη στη λάσπη αυτή που είναι φορτωμένη Θεό, και που τη λένε άνθρωπο».

Μαριάνθη Παπαδάκη, Φιλολόγος.

Νίκος Καζαντζάκης

–Ακροβάτης πάνω από το χάος και πουλί πάνω από την άβυσσο–

«Μη δίνεις καμιάν άλλη σημασία σὲ ὅτι γράφω ἢ κάνω. Παίζω.
Ἡ μόνη δικαίωσή μου –τρομαχτική– εἶναι τούτη: Παίζω καὶ γιομόνω αἵματα»».

Νίκος Καζαντζάκης

«Τί γυρεύει ο Νίκος Καζαντζάκης σε μία Ορθόδοξη Ακαδημία;». Μία φράση που μου θύμισε τη χαρακτηριστική παροιματική φράση: «Τί γυρεύει η αλεπού στο παζάρι;». Κι όμως –όσο αναχρονιστική κι αν ακούγεται– αυτή ήταν η μομφή ακραίων κύκλων για την πολύπλευρη αξιοποίηση της σκέψης του συγγραφέα από το ιστορικό Ίδρυμα της ΟΑΚ. Φυσικά η μεθοδολογία τους πάντοτε γνωστή και ίδια: διαστρέβλωση της ισχύουσας πραγματικότητας και σαθρά επιχειρήματα που σκοτώνουν κάθε λογική και αποκρύπτουν την αλήθεια. Αναρωτιέμαι, όμως, γιατί άραγε αναρωτιούνται· είναι νόμος φυσικός, πως από τη στιγμή που υπάρχει ένας Ζορμπάς, πάντα θα υπάρχει δίπλα του και ένας Καζαντζάκης! Και πάντα το χειμώνα θ' ανατρέπει η Άνοιξη!

Κι αυτό διότι η παρακαταθήκη που άφησε πίσω του ο αγαπημένος «παππούς της Κρήτης», Ειρηναίος Γαλανάκης –όσον αφορά την καζαντζάκεια σκέψη– δεν έμεινε δίχως καρπούς. Έτσι, πάντα πιστή στο πνεύμα του μακαριστού Ιεράρχη, η Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης υπό τη Γενική Διεύθυνση του Δρος Κωνσταντίνου Ζορμπά, ονόμασε –σχεδόν «διορατικά» θα έλεγα– το ακαδημαϊκό έτος 2015-2016: «Έτος Καζαντζάκη-Πρεβελάκη-Γαλανάκη» –πριν από την επίσημη ανακήρυξη του 2017 ως «Έτος Καζαντζάκη»– και εγκαινίασε μία σειρά νέων Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Ημερίδων, εμπνευσμένων από τη σκέψη του μεγάλου συγγραφέα, αναδεικνύοντας την τεράστια εκπαιδευτική αξία του έργου του και τη συμβολή του στη διάπλαση ελεύθερα σκεπτόμενων ανθρώπων. Γιατί η αρχοντιά της αληθινής Ορθοδοξίας, γνωρίζει καλά να καταρρίπτει τα στερεότυπα και να γεφυρώνει το χάσμα.

Για τον Ειρηναίο Γαλανάκη, ο Καζαντζάκης υπήρξε «ένα πουλί πάνω από την Άβυσσο»,¹ χαρίζοντάς μας μ' αυτό τον τρόπο, τον πιο

¹ Βλ. Ειρηναίου Γαλανάκη, *Ο Καζαντζάκης ήταν ένας μεγάλος ανιχνευτής του ανθρωπίνου πνεύματος*, Παρέμβαση του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κισάμου και Σελίνου κυρός Ειρηναίου Γαλανάκη, Πεπραγμένα Επιστημονικού Δημέρου Νίκος

επιτυχημένο χαρακτηρισμό για τον Κρητικό συγγραφέα. Κατά το μακαριστό Ιεράρχη, «ο Καζαντζάκης κούρνιαζε πάνω από την άβυσσο, πήγαινε στην κόλαση, στον παράδεισο, πήγαινε εδώ-εκεί, αλλά είχε τη δύναμη να πηγαινοέρχεται στον κόσμο αυτό. Δεν μπορούμε όλοι να κάνουμε αυτό το έργο του Καζαντζάκη. Δεν είναι όλοι πουλιά. Ο Καζαντζάκης ήταν πουλί και πήγαινε και δε χανότανε. Και όταν φαίνεται ότι πάει στην κόλαση ξέρει να ξαναγυρίσει». Όπως αναφέρει ο εμπνευσμένος Ιεράρχης –που κατανόησε πλήρως το πνεύμα και τις αληθινές προθέσεις του Καζαντζάκη και το εξέφρασε επάξια, όχι μονάχα μέσα σε λίγες γραμμές, αλλά με τη στάση ζωής του, καθώς διακατέχονταν από την ίδια αγωνία μ’ εκείνον και φλέγονταν από την ίδια φλόγα που κατακαίει τον άνθρωπο και τον κάνει φως–: «Η μαρτυρία μου για τον Καζαντζάκη: ένα πλατύ πνεύμα, πολύπλευρο, δεν μπορεί ο καθένας να το αγκαλιάζει».

Συναισθανόμενος, ο Ιεράρχης της Κρήτης, το φιλοτάξιδο πνεύμα του συμπατριώτη του, προχωρά σε έναν άκρως επιτυχημένο συμβολισμό: «Επίσης παρομοιάζω τον Καζαντζάκη με τους ποντοπόρους στους περασμένους αιώνες. Οι θαλασσοπόροι εκείνοι, που έπρεπε ν’ ανιχνεύσουν τις στεριές και τις θάλασσες –και βεβαίως μερικοί χανότανε και μερικοί το κατόρθωναν και επιτέλους έβρισκαν αυτό που ήθελαν– βρήκαν τ’ ακρωτήρια, τις θάλασσες... Ο Καζαντζάκης ήταν ένας μεγάλος ανιχνευτής του ανθρωπίνου πνεύματος. Το ανθρώπινο πνεύμα έχει ακρότητες, κινδύνους, σπηλιές και όποιος δεν είναι πουλί δεν πρέπει να το εξερευνά. Αυτές είναι οι προσωπικές μου σκέψεις».

Συνεχίζοντας το συλλογισμό του ο σεπτός Ιεράρχης εντοπίζει τις χριστιανικές καταβολές του Καζαντζάκη και παρατηρεί πως, «Παραδέχομαι ότι ο “Ανήφορος” είναι μια χριστιανική ιδέα πέρα για πέρα και η άσκηση ανθρώπινη, θεϊκή... Ότι βρίσκει κανείς βαθιές χριστιανικές ιδέες, χριστιανικές θέσεις στο έργο του Καζαντζάκη είναι βέβαιο. Αλλά δεν μπορεί ο καθένας να το κάνει αυτό το πράγμα. Πρέπει να έχει πραγματικά αυτή την πνευματική διάσταση, να μπορεί να ξεχωρίζει το ένα από το άλλο». Και κλείνοντας τη συλλογιστική του

Καζαντζάκης: Σαράντα χρόνια από το θάνατό του (Χανιά, 1-2 Νοεμβρίου 1997), εκδ. Δημοτικής Πολιτιστικής Επιχείρησης Χανίων, Χανιά 1998, σσ. 115-118. Επίσης, βλ. Χρήστου Τσαντή, *Νίκος Καζαντζάκης: ένα πουλί πάνω από την άβυσσο*, εφημερίδα *Χανιώτικα Νέα*, Τρίτη 27 Ιανουαρίου 2015, σ. 27: «Ο Καζαντζάκης ταξίδεψε πάνω απ’ την άβυσσο, αφήνοντας παρακαταθήκη το ελεύθερο πνεύμα, το πάθος για την έρευνα, την ανάγκη να πλησιάσει κανείς την δική του καρδιά, τη δική του ψυχή και να βρει τη δύναμη, “να κυνηγήσει το αδύνατο”. Ο Καζαντζάκης δεν μπαίνει σε πλαίσια και ερμηνείες. Δεν χωράει σε καλούπια. Τα καλούπια, για μια αδάμαστη ψυχή, σαν τη δική του, είναι δεσμά. Ακόμα κι αυτά όμως δεν μπορούν να φυλακίσουν τον Κρητικό του κόσμου, τον άνθρωπο που πέταξε σαν “το πουλί πάνω από την άβυσσο”, όπως σοφά είχε πει ο Ειρηναίος Γαλανάκης».

πορεία τονίζει: «Επαναλαμβάνω ότι όποιος δεν είναι πουλί δεν πρέπει να κουρνιάζει πάνω από την άβυσσο».

Ασκητής του πνεύματος, φύση ανήσυχη, ύπαρξη φλεγόμενη, ο Κρητικός από το «Μεγάλο Κάστρο» αποτέλεσε «κόκκινο πανί» για τους «βέβαιους» της εποχής του και πηγή έμπνευσης για το μέλλον. Η σκέψη του σημάδεψε την παγκόσμια διανόηση και συγκλόνησε τους ανθρώπους σε όλα τα πέρατα της οικουμένης. «Ένας τραγικός»² υπήρξε ο Κρητικός συγγραφέας για τη Λιλή Ζωγράφου, αλλά και «ένας ακροβάτης πάνω απ' το χάος»³ –κατά το Νικηφόρο Βρεττάκο– που ακριβώς πάνω σ' αυτό το χάος προσπάθησε να χτίσει, να φτιάξει γέφυρες και να συμφιλιώσει τις αντιθέσεις. Γιατί εδώ το μηδέν ορίζεται ως η μυστική εκείνη μονάδα που δεν οδηγεί στο μηδενισμό, αλλά στην απόλυτη ελευθερία, μέσα από την επανέναρξη της σχέσης μας με το Θεό· μία σκέψη προερχόμενη από το μυστικισμό της ορθόδοξης παράδοσης. Γι' αυτό, λοιπόν, όπως και στην αρχαία ελληνική τραγωδία –έτσι και στην καζαντζάκεια σκέψη– στο τέλος έρχεται πάντα η κάθαρση.

«Είμαι ακροβάτης και γυρεύω δικό μου Θεό»,⁴ φαντάζει να μας λέει ο Καζαντζάκης, αλλά και «Για ιδέστε όλοι δέστε και μένα άλλο δε ζητώ/ που 'χω στους ώμους φτερά σπασμένα και ακροβατώ».⁵ Ακόμη και με «σπασμένα φτερά» δεν φοβάται να αποδομηθεί, καθώς όπως ο ίδιος ομολογεί: «“Μη δίνεις καμιάν άλλη σημασία σ'ε' ότι γράφω ή κάνω. Παίζω. Ή μόνη δικαίωσή μου –τρομαχτική– είναι τούτη: Παίζω και γιομόνω αΐματα”».⁶ Εισέρχεται σε όλα τα ρεύματα, τολμά να κολυμπήσει άφοβα, παραμένοντας, όμως, πάντοτε ανένταχτος και ανυπότακτος, γιατί δεν σταμάτησε ούτε στιγμή ν' αμφισβητεί, ν' αναζητά, να μάχεται. Αυτή ακριβώς υπήρξε και η γοητεία της σκέψης του. Για το μεγάλο Κρητικό, ο άνθρωπος ανακαλύπτει το Θεό μέσα από τη συνεχή αναζήτηση, την αμφισβήτηση, ακόμη και την άρνηση. Πρέπει να φτάσει κανείς στην Άβυσσο για να προσεγγίσει το Θεό και σ' αυτή την προοπτική, ακόμη και η αμφισβήτηση, εφόσον μπορεί να οδηγήσει στην ένωση, είναι μία απολύτως υγιής διαδικασία.

Ένας Κρητικός που αέναα μάχεται αντικρίζοντας την άβυσσο, χωρίς να φοβάται ή να ελπίζει, σ' ένα ατέρμονο ταξίδι, ένα παιχνίδι με το φως, πάντα με ήθος σταυροαναστάσιμο και με την Ποίηση να υπάρχει και ν'

² Βλ. Λιλή Ζωγράφου, *Ν. Καζαντζάκης. Ένας τραγικός*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1960, σ. 68: «Ένας τραγικός –να τι ήταν ο Κ.– “ένας ακροβάτης πάνω απ' το χάος”».

³ Βλ. Νικηφόρου Βρεττάκου, *Νίκος Καζαντζάκης. Η αγωνία και το έργο του*, εκδ. οίκος Π. Σύψα - Χρ. Σιαμαντά, Αθήνα 1960, σ. 149.

⁴ Βλ. το τραγούδι του Μάνου Χατζιδάκι *Η προσευχή του ακροβάτη* σε στίχους Αγαθής Δημητρούκα, που ερμηνεύει η Αλίκη Καγιαλόγλου.

⁵ Βλ. το τραγούδι *Ο ακροβάτης* σε στίχους και μουσική Δημήτρη Αποστολάκη και ερμηνεία από τους Χαϊνηδες.

⁶ Γιάννη Χατζίνη, *Ελληνικά κείμενα*, εκδ. Οικονόμου, Αθήνα 1956, σ. 83.

αναπνέει μέσα από τις πανανθρώπινες αξίες που εκείνος εκφράζει και κυρίως με την κάθε στιγμή να βιώνεται ως αιωνιότητα που καταργεί το θάνατο.

Την ωραιότητα της ευθύνης –ως χρέος του αληθινά πνευματικού ανθρώπου– κηρύσσει ο Καζαντζάκης και τον αγώνα κατά του εφησυχασμού, πάση θυσία. Υπερασπίζεται τον άνθρωπο, αρκεί να διασωθεί το μέγιστο ιδεώδες της ελευθερίας, εκείνο το ιερό μέγεθος που πραγματώνει και ολοκληρώνει υπαρξιακά τον άνθρωπο. Γιατί αν κάτι δικαιώνει το συγγραφέα της Κρήτης και τον καθιστά φωνή αντίστασης απέναντι στις δυνάμεις της φθοράς, είναι η ίδια η υπαρξιακή αγωνία που τον κυριεύει, αφήνοντάς τον στο τέλος, αέναο ταξιδευτή του απείρου. Έτσι ο Καζαντζάκης γράφει για να μετατρέψει το σκοτάδι σε φως, να φωτίσει τον Άδη και να νικήσει το θάνατο. Να μετουσιώσει τον άνθρωπο σε άγιο μέσα από τον αδιάκοπο αγώνα του. Να φωτίσει την ύπαρξη που την έχουν καταπνίξει τα σκοτάδια. Να καρπίσει την Άβυσσο. Δεν φοβάται να καεί, γι' αυτό ολόκληρη η ύπαρξή του φλέγεται από τον πόθο της ένωσης με το Θεό.

Στην ίδια προοπτική, η χριστολογική διάσταση της σκέψης του Καζαντζάκη είναι γεμάτη από ήθος και ενάντια σε κάθε ηθικισμό, μ' ένα Χριστό που δεν «έπαθε» απλώς, αλλά έγινε ο ίδιος πάθος, κατευθυνόμενος από έρωτα και με τον πειρασμό να τον καταδιώκει παντού' από την αρχή ως το τέλος. Στο πρότυπο Εκείνου βαδίζει και ο ίδιος ο συγγραφέας, καθώς εξομολογείται: «Τὸ πρῶτὸ ξυπνοῦσα ἔξαντλημένος καὶ νικημένος, κι ἄρχιζε πάλι ὁ πόλεμος. Κάποτε σήκωνα τὸ κεφάλι' ἀπομεσήμερο, ἔφευγε κυνηγημένο τὸ φῶς, πλάκωνε ἀπότομα τὸ σκοτάδι. Μίκραιναν οἱ μέρες, ζύγωναν τὰ Χριστοῦγεννα, παρακολουθοῦσα τὸ αἰώνιο τοῦτο πάλημα στὸν ἀγέρα, ἔλεγα: “Δὲν εἶμαι μόνος' μιὰ μεγάλη δύναμη, τὸ φῶς, παλεύει κι αὐτό, νικιέται, νικάει, δὲν ἀπελπίζεται' θὰ νικήσω μαζί του!”».⁷

Ένας αγωνιστής, λοιπόν, δεν είναι ποτέ μηδενιστής, παρά μόνο γκρεμίζει για να χτίσει το νέο κόσμο, καθώς, όπως ο ίδιος ομολογεί: «Γι' αυτό καθόλου δε θα Σας γράψω για το πρόβλημα Κ. Ένα μονάχα, ήθελα πολύ να σας παρακαλέσω να προσέξετε, γιατί είναι βασικό. Γράφετε ο Κ. είναι ένας απελπισμένος. Αυτό είναι απόλυτα λανθασμένο. Ο σταβρομένος ΧC (δηλ. ο σταβρομένος άρτιος άνθρωπος) τη στιγμή που σταβρόνεται νιώθει ανεκκλήλητη χαρά γιατί ξέρει πως η στάβρωση είναι ο μόνος δρόμος ανάστασης. Ανασταίνεται κι εκείνος που σταβρόνεται, γιατί ξέρει πως μονάχα με τη στάβρωση σώζονται, δικαιώνονται όλοι οι αγώνες! Για κείνους που τον βλέπουν σταβρομένο, γιατί μονάχα έτσι, σταβρομένος, μπαίνει στην καρδιά τους ως πρότυπο. Ο θάνατος εδώ

⁷ Νίκου Καζαντζάκη, *Βίος και πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ*, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα 2007, σ. 125.

είναι η αποκορύφωση της ζωής, γιατί μονάχα με τέτοιον θάνατο η πρόσκαιρη ζωή μετουσιώνεται σε αθανασία. Ο ΧC ήξερε πως, αν δε σταβρόνοταν, το μήνυμά του γρήγορα θα χάνονταν. Γι' αυτό, όταν σταβρόνεται, νιώθει ανεκλάλητη χαρά, γιατί ξέρει τώρα πως θανάτω τον θάνατον ενίκησε. (Αυτό είναι όλο το θέμα του “Τελευταίου Πειρασμού”). Σας παρακαλώ αγαπητέ φίλε, προσέξτε πολύ αυτό το σημείο· είναι η μεγαλύτερη παρεξήγηση που γίνεται στο έργο και στη ζωή μου· δεν ξέρω πώς να εκφραστώ για να γίνω νοητός· μα βαθιά ζω τούτο: μονάχα πέρα από την απόλυτη απελπισία βρίσκεται η πόρτα της απόλυτης ελπίδας. Αλοίμονο σε αυτόν που δεν μπόρεσε ν' ανέβει το φοβερό σκαλοπάτι που βρίσκεται απάνω από την άκρα απελπισία, αυτός αναγκαστικά είναι αγιάτρευτα απελπισμένος. Ο άλλος αυτός που μπόρεσε ν' ανέβει το σκαλοπάτι, αυτός μονάχα ξέρει τι θα πει απόρθητη χαρά κι αθανασία».⁸

Ο μεγάλος Κρητικός είναι ο Ψηλορείτης του πνεύματος που μας οδηγεί προς μία μυσταγωγία της μέθεξης με το Θεό, μέσα από μία αγωνιώδη, αέναη αναζήτηση. Η υπαρξιακή πάλη του συγγραφέα ξεδιπλώνεται και εκφράζεται σε τέτοιο βαθμό, που κάθε φορά ν' ανοίγεται μπροστά στα μάτια μας ένας νέος κόσμος. Και η διεισδυτική ματιά του, δύναμη αντίστασης και φως μες το σκοτάδι, με τις κεντρικές ιδέες του: την κόκκινη γραμμή, την κρητική ματιά στην Άβυσσο, την αγία αβεβαιότητα, τον αγώνα του ανήφορου, τη σωτηρία του Θεού από τον άνθρωπο, αλλά και όλα τα λατρεμένα πρόσωπα, όπως ο χαροκόπος Ζορμπάς, να ζωντανεύουν μπροστά στα μάτια μας. Το νόημα της ζωής είναι ακριβώς η πορεία, ο αγώνας. Και ο ανυπότακτος Κρητικός κήρυξε για πάντα τον πόλεμο κατά του εφησυχασμού, έχοντας ως σκοπό ιερό την ελευθερία, ακόμη και κυρίως μέσα από τη θυσία και το θάνατο και θέτοντας πρώτα απ' όλους τον ίδιο του τον εαυτό, μπροστάρη στον αγώνα, στον ανήφορο της λευτεριάς, όντας ταγμένος στην ασκητική της αγάπης.

Και τούτη η προσήλωση στην ασκητική της αγάπης, αποτελεί και τη μεγαλύτερη μαρτυρία πως ο Καζαντζάκης υπήρξε αναμφισβήτητα βαθύτατος μελετητής της ορθόδοξης παράδοσης, όπως πρωτοφανέρωσε το βιβλίο-«σταθμός» για τα θεολογικά και όχι μόνο γράμματα, του αξέχαστου δασκάλου μας Νίκου Ματσούκα, με τίτλο *Η ελληνική παράδοση στον Νίκο Καζαντζάκη*, που τόλμησε να αναδείξει τη βαθύτατη σχέση του συγγραφέα με την ιδιαίτερη παράδοση του τόπου του, η οποία δεν είναι άλλη από την ορθόδοξη. Όπως μας λέει ο ίδιος ο Νίκος Ματσούκας, «Δεν μπορώ να πω, όπως λένε πολλοί, ότι ο Καζαντζάκης έχει αντιφάσεις. Μιά τέτοια πορεία έχει απλώς σκαμπανεβάσματα, και

⁸ Γιάννη Γουδέλη, *Ο Καζαντζάκης ξανασταυρώνεται*, εκδ. Δίφρος, Αθήνα 1987, σ. 327.

συνεχείς αναζητήσεις και ανακαλύψεις. Ποια είναι η πίστη του στο Θεό, στο θάνατο, στην αγάπη, στον αγώνα; Δεν θα μπορούσε κανείς ν' απαντήσει με βεβαιωτικές προτάσεις. Γιατί ο Καζαντζάκης στο έργο και στη ζωή του διαρκώς αναζητάει. Μα αυτό άλλωστε είναι το υψηλό αίτημα της ελληνορθόδοξης παράδοσης: σαν τον ασκητή που είδε το Θεό, και τον έχασε, και τον γυρεύει ξανά και ξανά, αναμένοντας χρόνια και χρόνια να ξαναφανεί μπροστά του».⁹

Ο Καζαντζάκης γίνεται κήρυκας της πνευματικής ευθύνης του ανθρώπου και αντιμάχεται ένα κατασκευασμένο θεό-είδωλο που οδηγεί στον εφησυχασμό, γι' αυτό και τόλμησε ν' αντικρίσει κατάματα την Άβυσσο με την *κρητική ματιά* του. Και τούτη η ατρόμητη θεώρηση του θανάτου, αποτελεί και την πιο αποτελεσματική απάντηση στη σημερινή εποχή της κρίσης των αξιών. Γιατί, όπως έχει ειπωθεί, η μεγαλύτερη κρίση δεν είναι οικονομικής φύσεως, αλλά το ότι δεν γεννιέται στην εποχή μας ένας «νέος» Μάνος Χατζιδάκις. Άλλωστε, ας μη λησμονούμε, πως μέσα στην ανείπωτη τραγωδία της Γερμανικής Κατοχής γεννήθηκαν τα δύο σπουδαιότερα έργα του Νεοελληνικού μας Πολιτισμού: *Το Άξιον Εστί* του ηλιοπότη Ελύτη και το *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Αλήθεια που φανερώνει πως ο πόνος είναι ζωποιός καθώς, «Οι μέρες μίκραιναν», γράφει η Ελένη, «τα τρόφιμά μας λιγόστευαν. Για να μη χάνουμε τις δυνάμεις μας, μέναμε στο κρεβάτι. Τις πιο μαύρες μέρες της πείνας ο Νίκος έγραφε το πιο κεφάλτο έργο του, τον “Αλέξη Ζορμπά”».¹⁰

Η αγάπη, λοιπόν, έρχεται μέσα από τη σιωπή, αλλά σαρκώνεται από το λόγο. Και είναι τότε που η Τέχνη έρχεται ν' αφυπνίσει τις κοιμισμένες συνειδήσεις και να διακηρύξει πως θάνατος δεν υπάρχει! Τον νίκησε η Αγάπη! Γιατί, όπως ο συγγραφέας μαρτυρά, «Πάλευα τότε, παλεύω ακόμα, θα παλεύω ίσαμε τὸ θάνατο ἄντὸ εἶναι τὸ χρέος μου ὅλη μου ἡ ζωὴ γίνηκε στάχτη γιὰ τὸ χατίρι τοῦ Ἄνθρώπου ἡ γιὰ τὴ λευτεριά τοῦ Ἄνθρώπου».¹¹ Γι' αυτό και μέσα από το έργο του προσπάθησε να δώσει σχήμα στην κραυγή που μέσα του είχε κάνει κατοχή και να ομολογήσει πως η γραφή δεν είναι μία αναίμακτη διαδικασία, αλλά αποτελεί αντικατοπτρισμό της απροσκύνητης ψυχής του καθώς, «Μὲ θαροῦν λόγιο, διανοούμενο, γραφιά ἄν δὲν εἶμαι τίποτα ἀπὸ αὐτὰ ἃ τὰ δάχτυλά μου ὅταν γράφω, δὲν μελανόνονται αἱματόνουνται. Θαρῶ δὲν εἶμαι παρὰ τοῦτο: μιὰ ἀπροσκύνητη ψυχὴ ποὺ δὲν καταδέχεται νὰ πιπιλίζει

⁹ Νίκου Ματσούκα, *Η ελληνική παράδοση στον Νίκο Καζαντζάκη*, επιμέλεια Ελένης Καμπάνη, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 64.

¹⁰ Ελένης Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης. Ο Ασυμβίβαστος*, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1977, σ. 473.

¹¹ Ελένης Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης. Ο Ασυμβίβαστος. Βιογραφία βασισμένη σε ανέκδοτα γράμματα και κείμενά του*, επιμέλεια Πάτροκλου Σταύρου, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1998, σ. 633.

καραμέλες».¹² Γιατί η δημιουργία είναι εκείνο το μέγεθος που νικά τη φθορά και που επιμένει να υπερασπίζεται τη ζωή έναντι του θανάτου. Πιστός σε τούτη την αλήθεια, ο Καζαντζάκης προσπάθησε μέσα από τη λογοτεχνική του σκέψη να κάνει τη σάρκα, πνεύμα κι έτσι να καταφέρει να οδηγηθεί στην οντολογική μεταμόρφωση.

«Σε γιορτινό αγώνισμα παίζατε τις αμάδες
και δεν καταδεχόσασταν το κωμικό παιδί

Μα τώρα στον αγώνα νικούνε οι καρβουνάδες
που έχουν στη μεριά τους τον ίδιο τον ποιητή

Ζει τα ωραία πράματα μ' αίμα και με θυσίες
προς το συμφέρον όλων σας και το κοινό καλό

Δε θα σας πει παινέματα, δεν ξέρει κολακειές
και για την ευτυχία σας πληρώνει τον καιρό».¹³

Το 2017 ως «Έτος Καζαντζάκη» μας βρήκε αμήχανους. Κληθήκαμε να τιμήσουμε και ν' αγαπήσουμε ένα συγγραφέα, που μάθαμε ή –ακόμη χειρότερα– μας έμαθαν μία ζωή να τον μισούμε, γιατί τόλμησε να μας βγάλει από την αποχαύνωση και να μας ξεβολέψει από τη ρουτίνα. Επιπλέον, η πολυδιάστατη και πολλές φορές εσκεμμένη κακοποίηση της σκέψης του, αποδεικνύει περίτρανα την άγνοιά μας ή και την πρόθεσή μας να του «φορτώσουμε» τις δικές μας προθέσεις. Όμως αγαπάς αληθινά, εκείνον που γνωρίζεις καλά. Συνδικάτα, σύλλογοι, ομάδες και παρατάξεις, προσπαθούν να ορίσουν το άρρητο και να περιχαρακώσουν τον ανένταχτο συγγραφέα και «τρέμουν» μη τυχόν κάποιος ταραξει τις βεβαιότητες και τα μικροσυμφέροντά τους, καθώς η μόνη τους μέριμνα είναι να προβάλλουν τον εαυτό τους και όχι την καζαντζάκεια σκέψη. Τί σχέση έχουν όλες αυτές οι μικρόψυχες πρακτικές με τον ανυπότακτο συγγραφέα της ευθύνης; Τί σχέση έχουν οι μετριότητες με το γίγαντα της σκέψης;

Αντιθέτως, «Φατριασμοί, μυστικοπάθειες, καχυποψίες, μεγάλα λόγια, υπερβολές, μπαλκόνια, δίκαια, αποτελούν δίχως άλλο το λάδι στη

¹² Μηνά Δημάκη, *Καζαντζάκης. Επιστολές Καζαντζάκη στον Μηνά Δημάκη. Σχόλια*, εκδ. Το ελληνικό βιβλίο, Αθήνα 1975, σ. 27.

¹³ Παράβαση από τους *Αχαρνές* του Αριστοφάνη, από τον ομώνυμο δίσκο του Διονύση Σαββόπουλου (1977), σε μουσική και στίχους του ίδιου και πρώτη ερμηνεία του αξέχαστου Νίκου Παπάζογλου. Βλ. Ηλεκτρονική πηγή: http://www.athensvoice.gr/culture/theater/65605_aristofanis-savvopoylos-mia-poly-epityhimeni-synergasia

μηχανή κάθε συστήματος που ενοχοποιεί τον απέναντι και φοβάται τον δίπλα. Και όλα αυτά για το σύστημα. Μη χαθεί το σύστημα, κι ας χαθούν όλα τα άλλα, όλοι οι άλλοι. Κι όμως ξέρεις πως στο τέλος τέλος το σύστημα δεν αφορά κανέναν, ούτε τους δημιουργούς του. Κυρίως εκείνους. Αυτό που ενδιαφέρει είναι πάνω απ' όλα η τακτοποίηση των μικρών ονείρων μιας ομάδας ανθρώπων, που δεν είναι κατ' ανάγκην κακοί, αλλά, όπως θα 'λεγε ο Χαλκηδόνιος Τσαρούχης, *πλήρεις του εαυτού τους. Αδυνατίζει η πίστη, δυναμώνει η Εκκλησία, δυναμώνει η Εκκλησία, αδυνατίζει ο Χριστός. Εδώ το θαύμα εκεί το θέαμα. Μας νίκησε το θέαμα και μείναμε γυμνοί από συγχώρηση, γυμνοί από αγάπη*».¹⁴

Όμως, ο Καζαντζάκης ήταν πέρα και πάνω από κάθε ομαδοποίηση και κατηγοριοποίηση, παραμένοντας ωραίος, ελεύθερος και ανυπότακτος. Εξάλλου όπως ο ίδιος ομολογεί, «Ποτέ μου, ούτε στην τέχνη μου, ούτε στη ζωή μου δέν ἔθεσα τέτιο σκοπό. Εἶμαι ὁ πιὸ ἀπλὸς ἄνθρωπος, μὰ ὅταν νιόθω μέσα μου μιὰν “Κραβγή” δὲ δέχομαι, γιὰ νὰ εὐχαριστήσω τοὺς βουβούς καὶ τοὺς τσεβδούς, νὰ τὴν κάμω “φωνούλα”. Γιατὶ δὲ θέλω νὰ ἀρέσω σὲ κανένα, μὴτε μαθητὲς νάχω, μὴτε μαθητὴς νάμαι. Ἦρθα στὸν κόσμο τοῦτο, γιὰ λίγα δεφτερόλεφτα, καὶ θέλω νὰ σύρω μιὰ φωνὴ καὶ νὰ φύγω ἴτιποτα ἄλλο».¹⁵ Γι' αυτό, για τους πραγματικά μνημένους στη σκέψη του –και τούτοι είναι εκείνοι που έχουν υιοθετήσει τη δική του στάση ζωής ως πρότυπο και όχι απλώς οι «ρηχοί» αναγνώστες– κάθε ἔτος είναι ἔτος Καζαντζάκη και αποτελεί αφορμή για προβληματισμό και αυτοκριτική και όχι για συνθήματα και αυτοπροβολή. Γιατί, «*Η Τέχνη*», κατά το Μάνο Χατζιδάκι, «ανακαλύπτεται, δεν επιβάλλεται».

«Γράφω για τους μελλούμενους νέους!»,¹⁶ ἔλεγε ο ίδιος ο συγγραφέας, επειδή ήξερε καλά, πως η διαχρονική του σκέψη μόνο μέσα στις νεανικές καρδιές μπορούσε να βρει τη δικαίωση. Ο Νίκος Καζαντζάκης είναι και θα παραμείνει πάντοτε επίκαιρος, γιατί μας δίδαξε την αξία του αγώνα, μας ἔδειξε τον ανηφορικό δρόμο προς την αλήθεια και μας φανέρωσε πως η μεγαλύτερη νίκη, είναι να νικήσουμε τον ίδιο το φόβο. Το φόβο εκείνο που κρατά τους ανθρώπους δέσμιους και δεν τους αφήνει ν' ανοιχτούν στην ομορφιά της ελευθερίας. Αυτό που πάντα διακηρύττει ο συγγραφέας της Κρήτης, είναι η αξία του αγώνα και όχι η

¹⁴ Χρυσόστομου Σταμούλη, *Σημειώσεις μιας νύχτας και ἑξὶ μικρές ιστορίες για την εσωστρέφεια, Εσωστρέφεια. Διαπίστωση και αντιμετώπιση ενός νεοελληνικού φαινομένου*, συλλογικός τόμος, επετειακή έκδοση για τα 30 χρόνια, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2009, σ. 96.

¹⁵ Μηνά Δημάκη, *Καζαντζάκης. Επιστολές Καζαντζάκη στον Μηνά Δημάκη. Σχόλια*, εκδ. Το ελληνικό βιβλίο, Αθήνα 1975, σ. 22.

¹⁶ Βλ. «Γράφω για τους μελλούμενους νέους», συνέντευξη της Ελένης Καζαντζάκη στην Έλγκα Νταϊφά, εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 21 Φεβρουαρίου 2004. Αναδημοσίευση στο περιοδικό *Οδός Πανός, Νίκος Καζαντζάκης*, τεύχος 127°, Ιανουάριος-Μάρτιος 2005, Αθήνα, σ. 58: «Πάντα ἔλεγε ‘εγὼ δεν γράφω για τους γέρους ἢ για αυτοὺς που ἔχουν γεννηθεῖ ἀλλὰ για τους μελλούμενους νέους’».

τελική του έκβαση. Με άλλα λόγια τούτη είναι η αιώνια παρακαταθήκη του: «Ν' αγαπᾶς τὴν εὐθύνη. Νὰ λές: Ἐγώ, ἐγὼ μονάχος μου ἔχω χρέος νὰ σώσω τὴ γῆς. Ἄν δὲ σωθεῖ, ἐγὼ φταίω».¹⁷

Δρ Μαρία Χατζηποστόλου

Επιστημονική Συνεργάτις
Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης

¹⁷ Νίκου Καζαντζάκη, *Άσκητική. Salvatores Dei*, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα 2007, σ. 32.

50
ΧΡΟΝΙΑ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΚΡΗΤΗΣ

THE
VAMOS
ENSEMBLE
10/2/2018

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟΝ
KAZANTZAKI

Μία διοργάνωση της
Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης (ΟΑΚ)
στο πλαίσιο του Πανελλαδικού Συνεδρίου
«Πνευματικότητα – Θρησκευτικότητα –
Καζαντζάκης και Κρήτη».

Με την ευγενική χορηγία του Δήμου Πλατανιά.

πρόγραμμα

ΜΙΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ

ΜΑΝΟΣ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

“Ο Καπετάν Μιχάλης”

Κυρά μου Αμπελιώτισσα

Στίχοι: Νίκου Καζαντζάκη

“Ο Καπετάν Μιχάλης”

Η Κρασογιώργαινα

Στίχοι: Νίκου Καζαντζάκη

Τσάμικος

Στίχοι: Νίκου Γκάτσου

Το παιδί από την Κρήτη

Στίχοι: Μιχάλη Μπουρμπούλη

“Ο Καπετάν Μιχάλης”

Εισαγωγή – Χορός

στο ρυθμό του συρτού πεντοζάλη

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΡΑΜΗΣ

“Οδύσσεια”

Πρόλογος Αρ.6

Στίχοι: Νίκου Καζαντζάκη

“Οδύσσεια”

Πρόλογος Αρ.3

Στίχοι: Νίκου Καζαντζάκη

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΚΑΡΑΔΕΛΟΓΛΟΥ ΘΑΝΑΣΗΣ Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

“Οδύσσεια”

Ήλιε, μεγάλε Ανατολίτη μου

Στίχοι: Νίκου Καζαντζάκη

PETER GABRIEL

“Ο Τελευταίος Πειρασμός”

With This Love

“Το Τραγούδι Του Νεκρού Αδελφού”

Νανούρισμα

Στίχοι: Κώστα Βίβρου

“Βίος & Πολιτεία Του Αλέξη Ζορμπά”

Ο Χορός του Ζορμπά

ΑΓΝΩΣΤΟΣ

Ερωτόκριτος (Θρήνος)

Ποίηση: Βιτσέντζου Κορνάρου

Vamos ensemble
ΜΟΥΣΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ VAMOS

Βιολί I Edmond Aleksī, Έλενα Ορμουλιώτου,
Χριστίνα Πασχάλη

Βιολί II Πέτρος Δούναβης, Όλγα Παπαδημητρίου

Βιολί III Ισαβέλλα Σταυρίδου, Γιώργος Βοναπάρτης

Τσέλο Κατερίνα Σαραντινού, Maria van den Dool

Μπάσο Κώστας Κεχράκος

Κλαρινέτο Κώστας Κανέλλος

Κόρνο }
Κρουστά } Θανάσης Γ. Παπαθανασίου

Ευφώνιο Teo Kraaijvanger

Τύμπανα }
Κρουστά } Κυριάκος Αλεξίου

Λύρα }
Μαντολίνο } Πρόδρομος Καραδελόγλου
Τραγούδι }

Πιάνο Νίκος Φραγκιαδάκης

Συντοπισμός Συνόλου Νίκος Φραγκιαδάκης

Καλλιτεχνική Διεύθυνση, }
επιμέλεια προγράμματος } Κώστας Κεχράκος

Ενορχηστρώσεις, διασκευές }
σχεδιασμός αφίσας & } Θανάσης Γ. Παπαθανασίου
προγράμματος }

Ήχος Δημήτρης Χατζάκης

